

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KELAM VE İSLAM FELSEFESİ
ANABİLİM DALI

M. ZEKİ İŞCAN

EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY ŞANİ'L-MÜNKER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof.Dr.EMRULLAH YÜKSEL

ERZURUM 1991

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V

BİRİNCİ BÖLÜM

A-MA'RUF VE MÜNKER KAVRAMLARI.....	1
B-KUR'AN-I KERİM'DE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER.....	5
En Hayırlı Ümmet Olmanın Yolu.....	8
Toplumların Bekâsında Emr Bi'l-Ma ruf ve Nehy Ani'l-Münker'in Önemi.....	11
İman ve Aksiyon.....	15
C-HADİSLERDE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER.....	19
Kötülüğe Kalp İle Bugzetmenin Önemi.....	23
Emr Bi'l-Ma'ruf veNehy 'Ani'l-Münker Bir Sosyal Kontrol Vasıtasıdır.....	24
Emr Bi'l-Ma'ruf,Nehy 'Ani'l-Münker ve Sosyal Değişme.....	25
Kötülüğe Engel Olmamanın Sonuçları...	26
D-KUR'AN-I KERİM'DE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER METODU.....	31
1)Hikmet,Güzel Öğüt,En Güzel Yol.....	31
2)Kolaylaştırma.....	33
3)Haram ve Zararlı Olana Vasıta Olan Davranışlardan Kaçınmak.....	36

4)Yumuşaklık.....	38
E-BAZI BİLGİNLERE VE KELAMCILARA GÖRE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN FARZİYETİNİN NİTELİĞİ.....	43
F-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER PRENSİBİNİN İCRASI (KOLLEKTİF VE FERDİ SORUMLULUK).....	49
İKİNCİ BÖLÜM	
A-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN ŞARTLARI.....	55
1)Adalet.....	55
2)İzin.....	59
3)Teklif.....	60
B-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN YAPILACAĞI YERLER BAKIMINDAN ŞARTLARI.....	63
C-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN ADABI VE METODOLOJİSİ.....	65
1)Bilgi.....	65
2)Yumuşaklık.....	66
3)Vera.....	66
4)Anlayış ve Sabır.....	66
5)Alakaları Azaltmak.....	67
D-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN DERECELERİ.....	68
1)Tarif.....	69
2)İkaz.....	69
3)Sert Konuşmak.....	69
4)El ile Müdahale.....	70

5)Silahlı Mücadele.....	70
E-EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜN- KER'İN KISIMLARI.....	71
F-HİSBE TEŞKİLATININ EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER AÇISINDAN ÖNEMİ.....	73
1)Başlangıcı.....	74
2)Hisbe Teşkilatının Prensipleri ve Hedefleri.....	75
3)Hisbe Teşkilatının Pratik Görevleri.....	76
4)İhtisab Memuru ve Fahri Görevli.....	77
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BELLİ BAŞLI SİYASİ VE İTİKADİ MEZHEPLERİN EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER ANLAYIŞLARI	
1)Haricîler.....	80
2)Mu'tezile.....	90
3)Ehl-i Sünnet.....	101
SONUÇ.....	105
BİBLİYOGRAFYA.....	108

K I S A L T M A L A R

a.g.e	: Adı geçen eser
b.	: İbn
Bkz,bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
H, h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
M.	: Milâdî
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
Trc.	: Tercüme,Tercüme Eden
v.	: Vefatı

Ö N S Ö Z

İslâm Dîni bir ~~bir~~ hidayet dinidir.İslah-ı nefis başta olmak üzere, vahye dayalı her türlü ıslah yoluyla ferdin ve toplumun ıslahı; İslâm dairesinde bulunanların fikrî,itikâdî,kültürel toplumsal... olarak gelişmeleri dinimizin en önemli hedeflerindedir.İnsanoğlunu yaradılış gayesine en uygun olan karektere, şahsiyete ve davranış melekesine kavuşturmak,iyi insanlardan müteşekkil iyi cemiyetlerin oluşumunu sağlamak,İslâm'ın ana gayelerinden biridir.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, yukarıda aktardığımız hedef ve gayelere yönelik ilâhî bir vazifedir.Bunun için İslâm'ın şîârı olarak nitelendirilmiş,dinin özü ve temeli olarak görülmüştür.

Bu özelliğinden dolayı emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker konusunu İslâmî ilimlerden herhangi birisine münhasır kılmak doğru değildir.O fıkıhî bir konu olduğu gibi,Tefsir,Hadis ve İslâm Sosyolojisini de yakından ilgilendiren bir konudur.Ayrıca İslâmî itikadları tebliğ etmeyi esas aldığı için Kelâm ve itikâdî mezheplerle de alakalıdır.

İtikâdî mezheplerden biri olan Mu'tezile,emr bi'l-ma'ruf nehy 'ani'l-münker'i "Tevhid" ve "Adalet" gibi "asıl" bir prensip olarak kabul etmiştir.Ehl-i Sünnet ise Bu prensibi,İmânı direkt olarak ilgilendiren bir mesele olmadığı için,"furu'"dan addetmiştir.Bu ve benzeri farklı anlayışlar nedeniyle emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, kelâm ve itikâdî mezheplerle ilgili kitaplara da geçmiştir.

Biz bu çalışmamızda, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker konusunu genel bir perspektiften ele almaya çalıştık. İlk bölümde, konuyla ilgili Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini değerlendirdik. Çeşitli İslâm alimlerine dayanarak bir takım izahlarda bulunduk. Bu prensibin gereğini, niteliğini, faziletini, metodlarını anlatmaya gayret ettik. İkinci bölümde, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in gayesine ulaşması için İslâm alimleri tarafından, Kur'an ve Hadis dikkate alınarak ortaya konulan esasları işlemeye çalıştık, bu önemli vazifenin şartlarına, kısımlarına, derecelerine, adaplarına temas ettik.

Çalışmamızın son kısmı olan üçüncü bölümde ise, belli başlı itikâdî mezheplerden olan Haricilik ve Mu'tezilenin emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker anlayışlarını, Ehl-i Sünnet mezhebine kıyaslayarak özetlemeye çalıştık, bu prensiple ilgili, çağımızda dikkate alınması gereken bir takım sonuçları ortaya koyduk. Bu sonuçları Ehl-i Sünnetin emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker anlayışında özetledik.

Burada, çalışmamız süresince yol gösterici, değerli fikir ve tavsiyeleri ile yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof. Dr. Emrullah Yüksel'e şükranlarımı arz ediyorum.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

A- MA'RUF VE MÜNKER KAVRAMLARI

İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak olarak bilinen emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in niteliğinin ve kapsamının tayini için, ma'ruf ve münker kavramlarının açıklanması gerekmektedir.

Genelde "iyilik" ve "kötülük" olarak tercüme olunan "ma'ruf" ve "münker" kavramlarını, İslâm alimleri değişik tarzlarda ele alıp tarif etmişlerdir. Bu tariflerin meşhur olanları şunlardır :

Ma'ruf, Tevhid ve Hz. Muhammed (s.a.v)'e tâbi olmaktır. Münker ise, küfür, şirk ve Hz. Muhammed (s.a.v)'e tâbi olmamaktır.¹⁾

Ma'ruf, Şeriat ve akılla güzelliği bilinen her fiildir. Münker ise bunun zıddıdır.²⁾

Ma'ruf Şeriat ve sünnetçe tanınanlar, münker ise bunlar tarafından tanınmayanlardır.³⁾

Ma'ruf, İslâm tarafından kabul edilen şeylerdir.⁴⁾

Ma'ruf, güzel ahlak ve her şeriatte güzel olduğuna ittifak edilen fiildir.

1)İbn Abbas Tefsiri. Bkz. Kitâbu Mecmu'at mine't-Tefâsir, c.1, s.560.

2)Hazin. Bkz. a.g.e, c.1, s.566.

3)Hazin. Bkz. a.g.e, c.2, s.647.

4)Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, c.2, s.823.

5)Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, a.g.e, c.2, s.825.

Ma'ruf, „Allah'a itaat etmek, O'na yaklaşmak ve insanlara iyilik etmek olarak bilinen her fiildir. Münker ise bunun zıddıdır.⁶⁾

Ma'ruf, Şeriatın bütün güzelliklere daveti ve bütün kötülüklerden yasaklamasıdır. Münker ise bunun zıddıdır.⁷⁾

Ma'ruf, kalplerin kabul edip inkar etmediği güzel ahlaktan her bir şeydir. Münker ise , kalbin kabul etmeyip inkar ettiği şeydir.⁸⁾

Akılların kabul edip ruhların da mutmaın olduğu her bir haslet ma'ruf'tur.⁹⁾

Ma'ruf, aklın şehadetiyle, insan tabiatının kabul ettiği şeydir.¹⁰⁾

Ma'ruf, Şeriatin takdir ve aklın tahsîn ettiği örf ve gelenektir. Münker de bunun mukâbilidir. Yani Şer'îin ve selim aklın kötü gördüğü hal ve harekettir.¹¹⁾

Ma'ruf, akıl ile idrak olunup Şeriatın güzel gördüğü fiil ve amellerdir. Münker ise akıl ve Şeriatin kabul etmeyip inkar eylediği amelden ibarettir.¹²⁾

Ma'ruf, akla göre güzel olan her şeydir. Akla göre çirkin olan her şey de münkerdir.¹³⁾

6) İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, c.9 ,s.240.

7) İbn Manzûr, a.g.e, c.9 , s.240.

8) Şevkânî, Fethü'l-Kadîr, c.2, s.202.

9) Şevkânî, a.g.e , c. 2 s. 279.

10) Seyyid Şerîf el-Cürcânî Tarîfât, s.260.

11) Kâmil Miras, Tecrid Tercümesi, c.12, s.132.

12) Ahmed Asım, Kamus Tercemesi, c.2, s.809.

13) Mâtürîdî, Tevilâtü'l-Kurân, s.73a.

Ma'ruf, fâilin, güzel olduğunu bizzat bildiği veya delil ile anladığı bir fiil, bir iştir. Münker ise failin, kötülüğünü bizzat bildiği veya delil ile anladığı bir fiil, bir iştir.¹⁴⁾

Ebu'l- Berekât en-Neseff (v.710) , bu tarifleri üç ana başlıkta toplamaya çalışmıştır :

1- Ma'ruf, Şeri'atin ve aklın güzel gördüğü şeydir, münker ise Şeri'atin ve aklın kötü ve çirkin gördüğüdür.

2- Ma'ruf, Kur'an'a ve sünnete uygun olandır. Münker ise Kur'an'a ve sünnete uygun olmayandır.

3- Ma'ruf, Allah'a itaat demektir. Münker ise isyan etmek ve itaatten çıkmak demektir.¹⁵⁾

Görüldüğü gibi, "ma'ruf" ve "münker"e umumiyetle genel bir mana verilmiş, bu tariflerde Şeriat'ten sonra aklın da rolü gözetilmiştir.

Ma'ruf ve münker'e genel bir mânâ verilmesini Kadı Beydâvî (v.691.) de benimsemektedir. O'na göre Kur'an'ı-Kerim'de geçen "el-Ma'ruf" ve "el-Münker" kelimelerindeki elif-lâm takısı istiğrâk içindir. Yani "el-ma'ruf", ma'ruf cinsinin ; "el-münker" de münker cinsinin bütününe içine almaktadır.¹⁶⁾

Yukardaki bazı tariflerde "ma'ruf"a tevhid; "münker"e de tekzib ve şirk gibi hususi manaların verilmiş olması bu kavramların mutlaklığını sınırlamaz. Bu noktayı Âlûsi şu şekilde izah eder : " "Ma'ruf" mutlak bir kavramdır. Bu kelimeyi "Tevhid" olarak tefsir etmek, mutlak'ın (ma'ruf'un) ferd'i-kâmiline (en-büyüğüne) hamledilmesi demektir. Yoksa "Ma'ruf'u bu şekilde tahsis etmeye (yani ona hususi bir mana vermeye) hiç bir de-

14) Kadı Abdu'l-Cebbar, Şerhu Usûli'l-Hamse, s.141.

15) Neseffî, Medarik (Bkz. Kitabu Mecmûâtü Mine't-Tefâsir, c.1, s.560.

16) Kadı Beydâvî (Bkz. a.g.e, c.1, s.560.)

lil mevcut değildir. " 17)

Bu tarifler özetlenirse, "ma ruf" ve "münker" için şun-
ları söylemek mümkündür :

Başta tevhid olmak üzere Dinin , selim aklın, temiz fit-
ratın beğendiği bütün güzellikler, insanlığa yönelik bütün i-
yilikler "ma'ruf"tur. Başta şirk ve tekzîb olmak üzere Dinin,
selim aklın ve temiz fitratın reddettiği, insanlara karşı ya-
pılan kötülüklerin tümü de "münker"dir.

Bu takdirde, "emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker" ise
ma'ruf'un sadece bir bölümüne tahsis edilmesi mümkün olmayan,
tarif edildiği vech ile mutlak ma'rufu ve mutlak münkeri içine
alan, böylece geniş bir proplem sahasına yönelik, sosyal, kül-
türel, evrensel bir faaliyetir.

17) Alûsi, Rûhu'l-Meânî, c.4 s.28

B- KUR'ÂN-I KERİM'DE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER

Gazâlî (v.505 h.), emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker-
in dinin en büyük temeli ve dayanağı olduğunu¹⁸⁾, Cenâb-ı Hakk'ın,
bütün peygamberlerini bu vazife için gönderdiğini, eğer bu va-
zife olmasa idi peygamberlik vazifesinin âtil kalacağına yerin-
de bir tesbitte ifade eder.

Gerçekten de emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker dinin ö-
zü ve temelidir. Zira dinin asıl gâyesi, insanları kendi arzula-
rı ile hayrolan işlere sevk etmek, böylece dünya ve âhiret mutlu-
luğunu temin etmektir.¹⁹⁾ Emr bi'l-ma'ruf nehy 'ani'l-münker de
bundan başka bir şey değildir. Bunun için, Mâtürîdî (v.333.h.)-
nin de işaret ettiği gibi Kur'ân-ı Kerim'de emr bi'l-ma'ruf ve
nehy 'ani'l-münker'le ilgili bir çok âyeti kerîme vardır.²⁰⁾
Konumuzun temellendirilmesi açısından bu ayetleri tesbit ve i-
zah etmek büyük bir önem taşımaktadır.

Kur an-ı Kerîm Al-i İmran suresi 104. ayette şöyle buyuru-
lur :

" Sizden öyle bir topluluk bulunmalıdır ki (onlar herke-
si) hayra çağırırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazge-
çirmeye çalışsınlar. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendi-
leridir "

Bu aye t, emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'in farziye-
tini bildirmektedir²¹⁾ Çünkü Yüce Allah'ın (^{وَأْتُوا}) " bulun-
sun" sözü "emir" dir, Emrin zahiri de farziyet ifade eder.²²⁾

18) Gazâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, c.2 s.302.

19) Ahmed Hamdi Akseki, İslâm Dini, s.7.

20) Bkz. Mâtürîdî, Tevilât... s.73a.

21) Gazâlî, a.g.e, c.2 s.303.

22) Cassas, Ahkâmü'l- kur an, c.2 s.486. Gazâlî, a.g.e, c.2 s.303

Bir kelâm âlimi olan Seyyid Şerif el-Cürcânf, emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker'in farziyetinin, kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu bildirmektedir.²³⁾ İslâm âlimleri bu konuda ittifak etmelerine rağmen, bu farziyetin niteliği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüş farklılığını ileride, ayrı bir başlık altında işlemeyi daha uygun görüyoruz.

Ayet-i Kerîme'de dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi de, hayra çağırarak ile iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın ayrı olarak zikredilmesidir. Aslında " hayr " kelimesi iyiliği emretmeyi ve kötülükten alıkoymayı içerisine alan "umumi" bir lafızdır. Buna rağmen, bu vazifenin " hususi " olarak zikredilmesi, önemine işaret etmek içindir.²⁴⁾ İbn Feymiye (v.728.h.) bu önemi şöyle dile getirmektedir : " Bu vazifenin aslı, "Dinin yalnızca Allah'ın olması "²⁵⁾ ve il'â-yi Kerîmetullah'dır. Yüce Allah mahlukâtı yalnızca bunun için yarattı, kitapları bunun için indirdi, peygamberleri bunun için gönderdi"²⁶⁾

Gazâli de, bu ayet-i Kerîmedeki " İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. " haberinden hareketle, müslümanların kurtuluşlarının ancak bu vazifeyi yerine getirmekle mümkün olabileceğini kaydederek emr bi'l-ma'ruf'un önemine işaret etmektedir.²⁷⁾

Yüce Allah Hz. Peygamber'in bir hususiyetini bildirdiği

23) Seyyid Şerif el-Cürcânf, Şerhu'l-Mevâkıf, c.3, s.280.

24) Âlûsf, a.g.e, c.4, s.21. Zemahşeri, Keşşaf... c.1 s.453.

25) Bkz. Bakara Suresi, 193.

26) İbn Feymiye, el-Hisbe fi'l-İslâm, s.2

27) Bkz. Gazâli, a.g.e , c.2 s.303.

başka bir âyette şöyle buyurur :

" O peygamber ki, onlara iyiliği emreder, kötülükten meneder..."²⁸⁾

İbn Teymiye, " Bu ayet-i Kerîme Peygamber'in, peygamberliğinin kemâlini beyân etmektedir. "²⁹⁾ demekle emr bi'l-ma'rufun önemini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

Tevbe suresi 71. ayette ise, Yüce Allah mü'minlerin de bu hususiyete sahip kişiler olduğunu haber verir :

" Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velileri (dostları ve yardımcıları) dır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoşlar. Namaz kılar, zekât verirler. Allah'a ve Peygamber'e itaat ederler. İşte Allah bunlara rahmet edecektir. Allah şüphesiz güçlüdür, hakîmdir. "³⁰⁾

Bu ayeti Kerime ile Yüce Allah, Hz. Peygamber'in bu özelliği ile diğer mü'minleri de nitelendirmiştir.³¹⁾ Çünkü Hz. Peygamber son Peygamberdir. kendisinden sonra başka bir Peygamber gelmeyecektir. Bu taktirde tebliğ vazifesi mü'minlere düşmektedir. Bu anlamda emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapan mü'minler, Peygamber'in görev mirasını üstlenmiş ve sürdürmüş olmaktadırlar. " Alimler, peygamberlerin varisleridir."³²⁾ hadisini bu şekilde anlamak icap eder.

Diğer bir açıdan bu ayeti, şu şekilde değerlendirmek mümkündür :

28) Âraf, 157.

29) Bkz. İbn Teymiye, a.g.e, s.49.

30) Tevbe, 71.

31) İbn Teymiye, a.g.e, s.50.

32) Bkz.el-Münzirî, et-Terğîb ve't-Terhib,c.1,s.94.

İnsanların, hem dünya hem âhiret konusunda maslahatları, cemiyet halinde yaşamaları ve birbirleriyle yardımlaşma ve dayanışmaları sayesinde gerçekleşmektedir. Yardımlaşma, celb-i menfaat (yararları elde etmek) dayanışma ise, def-i mazarrat (zararları ortadan kaldırmak) içindir. Bu hususu belitmek üzere "insan yaratılışı icâbı medenîdir" denilmiştir. İnsanlar toplu halde yaşadıklarına göre, maslahatı gerektirecek işleri yapmak, zararı olan bir takım fiilleri de yapmamak durumundadırlar. Dolayısıyla iyiliği emretmeye, kötülükten nehyetmeye ihtiyaç vardır.³³⁾ Bu açıdan, iyiliği emretmek kötülükten nehyetmek vasfına sahip mü'minler, yaşadıkları toplumlarda birliği, beraberliği, dayanışmayı sağlayan, zararları ortadan kaldırmaya çalışan birer toplum insanlarıdır. Bu manada emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker ise, bir "sosyal inkılâp süreci" dir. Celb-i menfaat def-i mazarrat formülü ile ifade edilen iyi yönde bir sosyal gelişme ve sosyal değişme vetiresidir.

Bu izahlar ışığında, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in, biri tebliğ vağifesini yerine getirmeyi kapsayan "ideal" boyutu, diğeri de toplumsal düzeni ve gelişmeyi içine alan "reel" boyutu olmak üzere iki varyantı vardır, demek mümkündür.

EN HAYIRLI ÜMMET OLMANIN YOLU :

Konu ile ilgili bir başka ayette Yüce Allah şöyle buyurur

" Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir üm-

33) İbn Teymiye, a.g.e, s.3.

metsiniz ; iyiliği emreder kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız. (çünkü) Allah'a inanıyorsunuz. " ³⁴⁾

Fahreddin er-Râzi (v.606.h.) bu ayeti tefsir ederken, ümmetin hayırlı olmasının, bu ayet ile emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'e bağlandığına dikkat çekmektedir. ³⁵⁾ Mâtürîdî de bu ayetin birkaç manaya geleceğini ifade ettikten sonra, bunlardan ikisini şu şekilde aktarır :

"Sizin hayırlı olmanız, halkı kurtuluşa ve hayra dâvet etmenizle mümkündür."

"Eğer emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yaparsanız ancak o takdirde ümmetlerin en hayırlısı olursunuz" ³⁶⁾

Demek ki, mü'minlerin, insanlık câmiâsında lâayık oldukları yeri alabilmeleri ve en hayırlı ümmet olabilmeleri, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesini yerine getirmeleri ile mümkündür. Bu, mü'minleri sadece diğer milletlere nazaran en hayırlı millet yapmakla kalmayacak, aynı zamanda Gazâlî'nin de belirttiği gibi, insanlık için de en hayırlı millet durumuna getirecektir. ³⁷⁾ Aksi durumda, yani emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesinin yapılmaması durumunda , en hayırlı ümmet olma özelliği mü'minlerden zâil olacaktır. ³⁸⁾

Kur'ân-ı Kerîm'e göre herkesin yöneldiği bir yön vardır. Mü'minlerin yönü ise, hayr işlerine koşmaktır :

"Herkesin (ve her kavim ve her milletin) yüzünü döndürücü olduğu bir yönü vardır. Öyleyse siz de (ey mü'minler) yarışır-

34) Al-i İmran , 110.

35) Fahreddin er-râzi, Mefâtihu'l-Gayb, c.3 s. 39.

36) Mâtürîdî, Tevilât, 73a.

37) Gazali, a.g.e, c.2 s.303.

38) Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, c.1 s. 371.

casına hayır işlerine koşun."³⁹⁾

Bu konuda başka bir ayet-i kerîme de şöyledir :

" İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah cezası çok çetin olanıdır. "⁴⁰⁾

Gazâlî, ayetteki yardımlaşma emrini, yardımlaşmayı teşvik etmek, hayır ve hasenat yollarını kolaylaştırmak, şerrin yollarını kapatmak olarak açıklamaktadır.⁴¹⁾

Şah Veliyyullah ed-Dehlevî de ayetteki iyilik ve fenalık kavramları üzerinde durarak şunları söyler : " Birr (İyilik etmek), üzerine, dünyada veya ahirette hayır ve mükâfat tereddüb eden, insanlık nizamının üstüne kurulduğu irtifakları(medeniyetleri) iyi ve yarar bir hale getiren her bir ameldir. İsm (fenalık) ise, üzerine, dünyada veya ahirette şerr ile ceza tereddüb eden, medeniyetleri bozan, inkıyâda aykırı bir halet ifade eden, perdeleri kalınlaştıran her bir ameldir."⁴²⁾

Bu noktada emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, hayır ve hasenat yollarını kolaylaştırmak, şerrin yollarını kapatmak, Şah Veliyyullah'ın işaret ettiği gibi, Allah'ın emrettiği ve üzerine dünyada ve ahirette hayır ve mükafat tereddüb eden amelere uygun bir medeniyet geliştirmektir. Böyle bir medeniyet gelişimini önleyecek her ameli yoketmeye çalışmaktır. Kısaca, inancı, bir kültür ve medeniyet haline getirmek, imânı, sosyal

39) Bakara, 148.

40) Mâide, 2.

41) Bkz. Gazâlî, İhyâ... c.2 s.303.

42) Bkz. Hasan Basri Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm c.1 s.156.

boyuta aktarabilmek veya sosyal boyutu imana çekebilmek demektir.

"Ey iman edenler, siz Allah(ın dinine, O'nun peygamberi zîşânı-
n)a yardım ederseniz, Allah'da size yardım eder. Ve ayaklarını-
nı sabit tutar " ⁴³⁾ ayetinin ışığı altında, Allah'ın dinine yardım
etmek ve böylece güçlü bir şekilde ayakta durabilmek demektir.
Beşeriyet içerisinde en hayırlı ümmet olmanın yolu budur.

TOPLUMLARIN BEKÂSINDA EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY

'ANİ'L-MÜNKER'İN ÖNEMİ

İbn Mes'ud'un "yaşayan ölü kimdir?" diye sorulunca :

"iyiliği bilmeyen, kötülükten alıkoymayandır" diye cevap verdi-
ği rivayet edilir. ⁴⁴⁾

Gerçekten de iyiliği emretmemek, kötülükten alıkoymamak, insanları olduğu gibi, toplumları da ölü durumuna getirir. İyiyeye, güzele, mükemmele doğru gidiş dinamizmini öldürür. Toplumları statik bir bünyede tutar. Bunun için olacak Kur'ân-ı Kerim, eski milletlerin ve medeniyetlerin mahvolmalarının, peygamberlerinin dili ile tel'in edilmelerinin sebebi olarak emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münkerin terkedilmesini gösterir :

" İsrailoğullarından olup küfredenlere Davudun da Meryem oğlu İsa'nın da diliyle lânet olunmuştur. Bunun sebebi, isyan etmeleri ve ifrâta sapmaları idi. Onlar işledikleri herhangi bir fenalıktan birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Bunların yapmakta devam ettikleri (o hal) ne kötü idi. " ⁴⁵⁾

43) Muhammed, 7.

44) Bkz. İbn Teymiye, a.g.e ,s.54.

45) Mâide, 78,79.

Demek oluyor ki, eski milletlerin çökmesinin ana nedeni kötülüğü önleyememeleri, iyi yönde bir ilerleme gösterememeleridir. Kısaca emr bi'l-ma ruf, nehy ani'l-münker yapmamalarıdır. Bunun için , emr bi'l-maruf⁴⁶ ve nehy⁴⁶ ani'l-münker'in, toplumların bekâsında tartışılmaz bir önemi vardır. Zira "emr bi'l-ma⁴⁶ ruf'un asıl maksadı, mutlak iyiliği hakim kılmak, nehy⁴⁶ ani'l-münkerin esas maksadı da fenalıkları söküp atmaktır." Bunu başaramayan toplumlar, mutlak güzele doğru bir inkilâp vetiresi gerçekleştiremeyen milletler çökmeye, dağılmaya mahkum olacaklardır.

Diğer bir ayet-i Kerimede kötülükten nehyetmemek ile refaha, zevke düşkünlüğün arasında bir bağ kurulur ve böyle bir durumun, milletleri ne duruma düşüreceği bildirilir :

" Sizden önceki devirlerde (insanları) yeryüzünde fesat (çıkarmak)tan vazgeçirmeye çalışacak fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi? Onların içinden (vazifelerini yaptıkları için) kurtardığımız azdır. Zâlim olanlar ise yalnız kendilerine verilen (dünyevî) refahın ardına düştüler ; günahkâr insanlardı onlar...⁴⁷

Elmalı 'lı Hamdi Yazır, bu ayeti tefsir ederken şunları söylemektedir : " Geçmişte milletlerin helakına sebep olan iki şeydir; birisi, içlerinde fesattan nehyedecek faziletli bir toplum bulunmaması varsa bile azınlıkta kalması, ikincisi ise, refahta olanların zevk ve sefa düşkünlüğüne kendilerini kaptırmaları, bu suretle halkın baştan çıkmasına sebep olmalarıdır."⁴⁸

46) Kadı Abdu'l-Cebbar, a.g.e, s.144.

47) Hâd, 116.

48) Elmalı'lı M. Hamdi Yazır, Hâk Dini Kur'an Dili, c.4 s.2836.

Bu ayetten anlaşılacağı üzere, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker bir sorumluluktur; insanın, yaşadığı toplumuna yönelik bir vazifesidir. Bir toplumun bekâsı için şarttır. İnsanların bu sorumluluktan kaçıp kendilerini zevk ve refaha kaptırmaları, başı boş bir hayat sürmeyi yeğlemeleri toplum bazında bir tehlikedir.

Bir başka ayette de toplumların çöküşü, o toplumda bulunan aydınların emr bi'l-ma'ruf, nehy'ani'l-münker yapmamalarına bağlanır. Böylece bu konuda aydınların rolü hatırlatılır :

" Ne olurdu onların bilginleri ve fakihleri onları günah söylemelerinden ve haram yemelerinden vazgeçirmeye çalışsalar-
dı ya..." 49)

Kur'ân-ı Kerîm'e göre kötülüğe ve kötülere engel olunmazsa iyilerde onlarla birlikte sorumlu tutulurlar. Bu yüzden, kötülerin kötülüğünden dolayı o kötülüğe fiilen iştirak etmeyenler ve fakat izalesi yönünden hiç bir çaba sarfetmeyenler de cezalandırılırlar. Bir ayet-i Kerîme'de şöyle buyrulur :

" Bir de öyle bir fitneden sakınınız ki o içinizden yalnız zulmedenlere çatmaz.(Ammeye de sirâyet ederek hepsini perişan eder.) 50)

Birtakım günahlar ve kötülüklerin zararı hususi değil umûmîdir. sebep olacağı fitne, celbedeceği mihnet ve musîbet yalnız o günah ve kötülükleri yapan zalimlere münhasır kalmaz. Münkerin teşhîr edilmesi, akîdenin ifsâdı bu kâbildendir.⁵¹⁾ Meşrû olmayan işlerin toplumda yer etmesi, iyiliği emretme hususunda

49) Maide, 63.

50) Enfal, 25.

51) Elmalılı'lı, a.g.e, c.4 s.2387.

dalkavukluk edilmesi, birliğin parçalanması da bu husustandır.⁵²⁾
Hadisi nebevîde vârid olduğu üzere, bir geminin dibini delmeye uğraşan bir şahsın fiili bütün gemide olanlara tesir edecektir.⁵³⁾

Yukardaki âyeti Kerîme'yi tefsir eden bir hadîs-i şerif'te Hz. Peygamber(s.a.v.) şöyle buyurmaktadır :

" Allah, halk tarafından işlenen günah için, günahsız kimseleri cezalandırmaz. Fakat, aralarında günah işlendiğini görür ve menetmeye güç yetirdikleri halde menetmezlerse müstesna...⁵⁴⁾

Bu konuda diğer bir hadis de şöyledir :

" Günah irtikâb edilen bir kavmin içinde bulunanlar, onun değiştirilmesine kâdir oldukları halde bunu yapmazlarsa Allah, ölümlerinden evvel hepsini cezasına çarptırır."⁵⁵⁾

Bu ceza, böyle bir toplumun ahlak, kültür, imân ve dinamizm bakımından çökmesidir. Öyleyse denebilir ki ; Bir toplum kendi bekâsını sağlamak istiyor ise, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesini, kendi fertleri için, bir kültür haline getirmelidir. Aksi taktirde zevk ve sefa düşkünü, sorumsuz, nefsanî kalabalıkların eliyle, o toplumun nihâf tasfiye muâmelesi yapılır.

Bütün bunlardan sonra anlaşılmaktadır ki, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in gâyesi, insanoğlunu yaratılış gâyesine en uygun olan karaktere, şahsiyete ve davranış melekesine kavuşturmak, iyi insanlardan mürekkep iyi cemiyetlerin meydana gelmesi sağlamaktır. İyi bir toplum oluşturmada insanlara inkılapçı bir zihniyet ve yapı kazandırmaktır. Topluma dinamik bir ya-

52) Bkz. Hasan B. Çantay, a.g.e, c.1 s.258.

53) Elmalı'lı, a.g.e, c.4, s.2388.

54) İmam Ahmed, Müsned, c.4, s.192.

55) Ebû Dâvud, Sünen, Melâhim 17.

pı kazandırmada motive bir ruh rolü oynamaktır.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker, toplumun bekâsı ve gelişmesi yönünde mü'minlere, sosyal realiteyi dikkate alan bir idaaalist görüş açısı da kazandırır. Âraf sûresi 164ve 165. ayet-lerde bu hususa işaret vardır :

" Hani içlerinden bir topluluk, " Allah'ın kendilerini helâk edeceği veya çetin bir âzap ile cezalandıracağı bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dediği zaman onlar (o va'z edenler): " Rabbimize özür (dilemeye yüzümüz olsun) için; umulur ki sakınırlar" demişlerdi. Vaktaki onlar, artık edilen vaazları unuttular, Biz de kötülükten vazgeçirmekte sebât edenleri kurtardık, zulmedenleri ise, yapmakta oldukları fısklar yüzünden şiddetli bir âzap ile yakaladık "

Öyleyse bir mü'min, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker görevini gücü nisbetinde yerine getirmeye çalışmalı, içinde bulunduğu toplumun menfi durumundan etkilenmemelidir. Toplumunu islah için, devamlı çalışmalı bu uğurda kesinlikle yılmamalıdır. Çünkü ayette geçen "zulmedenler" den kastedilenin, kötülüğü işleyenler olduğu gibi, kötülükten alıkoymayanlar olması ihtimalide vardır.⁵⁶⁾

İMAN VE AKSİYON

Kur'ân-ı Kerîm, asr sûresinde, bütün insanlığın hüsrân içerisinde olduğu, bu hüsrândan kurtulmanın ise dört esasa bağlandığı bildirilir; imân, salih amel, sabrı tavsiye ve hakkı tavsi-

56) Bkz. mâtürîdî, a.g.e, 72b.

ye :

" Asra yemîn olsun ki; insan(oğlu) mutlak bir hüsrandır; ancak imân edenler, salih amel işleyenler bir de birbirine hakkı tavsiye edenler ve sabırlı olmayı tavsiye edenler bunun dışındadır."⁵⁷⁾

Görüldüğü gibi, bu surede hakkı tavsiye etmek, İslâm kâmilîğinin tamamlayıcı bir unsuru kabul edilmektedir. Hasan B. Çantay bu sureyi açıklarken şunları söylemektedir : " Cenâb-ı Hak, bu üç kısa ayetinde evvela îmândan, salih amellerden ve birbirine hakkı ve sabrı tavsiye etmek vazifesinden ârif ve sırf maddî insanların hakîki bir hüsrân içerisinde kalacaklarını beyan buyurduktan sonra, onların her şeyden evvel îmân, kanaat, karakter sahibi olmalarını emretmiş, sonra fiile ve tatbîkâta intikâl etmeyen mücerred bir inanışın amelî bir fâidesi olmayacağına işaretle , bunun fiilen de isbatı gerektiğini, binaanaleyh güzel amel ve hareketlerin, yani dînî , ferdî ve ahlâkî vazifelerin ve ibadetlerin de asla ihmal edilmemesini tasrih buyurmuş, ancak şahsî bir itikat ve amelin dahi sadece ferdi olgunlaştırabileceği halde, bunun ma'şerî ve medenî nizamı ve gelişmeyi sağlamaya kâfi gelmeyeceğini göstermek üzere bize, birbirimize hakkı ve sabrı tavsiye etmemizi; yani dürüst itikad ve amellerimizi cemiyette de aşlamamızı ve her ferdin, diğer fertler ve onlardan müteşekkil cemiyet üzerinde de tabîî bir kontrol tesis ederek, onlara karşı hakîkatle, samîmiyetle ve kardeşlik hissi ile âmr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker vazifelerini ifâ etmesi lüzumunu açıklamıştır."⁵⁸⁾

57) Asr, 1,2,3.

58) Hasan B. Çantay, a.g.e, c.3 s.1217-1218.

Gerçekten de bu sûrede iyi bir müslüman olmada sadece îmânın yeterli olmadığı, îmânın yanında amelin de olması gerektiği ve bunlarla birlikte, hakkı tavsiye etmenin, sabrı tavsiye etmenin olması lazım geldiği vurgulanır. Böylece teori ile pratiğin, îmân ile eylemin bir diyalektiği sunulur. Bu hususta emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in önemi hatırlatılır.

Bunun için Asr sûresinden hareketle, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'e, ilâhî tebliğâtın insan, toplum, kültür, medeniyet ve tarihle buluşturulması faaliyeti demek, mümkündür. Çünkü emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, geniş anlamda, bir medeniyet hamlesidir; îmân, salih amel, hakkı ikâme ve bu uğurda çilelere katlanma prensiplerinden meydana gelen bir kültür ve medeniyeti oluşturmak için motive bir ruhtur. İmam-ı Şâfi, " Kur'an'da başka hiç bir sure nazil olmasaydı şu pek kısa Asr sûresi bile (insanların dünya ve ahiret saadetlerini temine) yeterdi"⁵⁹⁾ demekle bu gerçeği dile getirmektedir.

Ashaptan iki kişi biraraya geldimi biri diğerine bu sûreyi okumadan, birbirlerinden ayrılmadıkları rivâyet olunur ⁶⁰⁾ Ashabın bu tavrı teberrük için değil, bu suredeki manaları, özellikle hakkı tavsiyede bulunmayı devamlı hatırdaki tutmak içindir. ⁶¹⁾ M. Akif, bu hususu güzel bir şekilde dile getirmektedir :

" Hâlık'ın nâmütenâhî adı var en başı HAKK

Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak

Hani Ashab-ı Kirâm ayrılalım derlerken,

Mutlaka sûre-i "ve'l-asr" okurmuş, bu neden?

59) Bkz. Elmalılı'lı, a.g.e, c.9 s.6066.

60) Bkz. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm, c.8 s.499

61) M. Akif. (Bkz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Nuran Abdülkadir-oğlu, M. Akif'in Kur'ân-ı Kerim'i Tefsiri, s.50.

Çünkü meknûn o büyük sûrede asâr-ı felah
 Başta imân-ı hakîki geliyor, sonra salah
 Sonra hak, sonra sebat; işte kuzum insanlık
 Dördü birleştimi yoktur sana hüsrân artık.⁶²⁾

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu sûrede hakkı tavsiye em-
 rinden evvel, asra yemin edilmesinin bir hikmeti olması gere-
 kir. Hasan B. Çantay, bu hikmeti şu şekilde dile getirir :

" Cenâb-ı Hakk'ın, "sürekli zaman" manasına gelen "asr"a
 yemin etmesi, daimâ tekerrür ve teceddüd edegelen zamanların
 mâkul ve meşrû' îcap ve şartlarını gözden kaçırmamızın asla doğ-
 ru olmayacağına bir işaret sayılabilir."⁶³⁾

62) M. Âkif, Safahat, Asım'dan, s.419.

63) Çantay, a.g.e, s.1218 c.3.

C) HADİSLERDE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY ANİ'L-MÜNKER

İbn Teymiye, insanların zulmün sonunun vahim, adaletin sonunun ise kerîm olduğu hususunda tartışmadıklarını, bunda ittifak ettiklerini belirttikten sonra şunları yazmaktadır : " Madem ki bunu sağlayacak bir emreden ve nehyedene uymak zorunludur; öyleyse insanoğlunun bu hususta Allah ve Peygamber'e uyması, kendisi için en iyi olanıdır. "64)

Emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker, zulmün ortadan kaldırılması ve adaletin sağlanması için, Allah ve Resulünün emirleri doğrultusunda hareket etmekten başka bir şey değildir. Binaanaleyh Kur'an-ı Kerîm'de olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hadislerinde de iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymanın ne derece önemli bir görev olduğu müşahade edilir : " Ademoğlunun bütün sözleri lehine değil aleyhinedir; ancak iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak ve Allah'ı zikretmek müstesna..."65) buyururken Hz. Peygamber(s.a.v.), iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymanın bir mü'minin hayatında nasıl bir rol oynaması gerektiğini açık bir şekilde beyan etmektedir; hayatın tüm safhasında bu görevi yerine getirmeye çalışmak. Çünkü insanoğlunun lehine olan şey ancak budur.

Hız. Peygamberin Allah'ı zikretmeyi, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmekle birlikte anması da gerçekten üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira insanoğlu bir anlamda bencil bir varlıktır. İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak ise, sosyal bir ilişkidir. İşte Hz. Peygamber(s.a.v.) bu hadis-i şerifinde, Allah'ı zikretmek ile bencilliğin ortadan kaldırılmasını

64) İbn Teymiye, el-Hisbe fi'l-İslâm, s.4.

65) Fırmızı, Sünen, Zühd, 63. İbn Mâce, Sünen, Fiten 12.

yani İslâm'ın emrettiği ibâdetlerin yerine getirilmesi suretiyle nefsin tezkiye edilmesini, böylece emr bi'l-ma'ruf, nehy 'ani'l-münker gibi sosyal bir vazifenin de bencillikten uzak seyir de yerine getirilmesini amaçlamaktadır. Nitekim bir ayet-i Kerimede de, iyiliği emretmek namaz kılmaktan sonra zikredilir. ⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de mü'minlerin en hayırlı ümmet olmaları, iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme vâfına bağlanmıştı. Hz. Peygamber(s.a.v.) de " İnsanların en hayırlısı ma'rufu emreden, münkerden nehyeden ve Allah'tan en çok ittika edendir " ⁶⁷⁾ buyururken, bu noktaya dikkat çekmektedir.

İslâm, insanların yalnız manevî ve ruhânî problemleriyle meşgul olan ve sadece uhrevîhayata yönelik bir din değildir. Bu anlamda insan da "inandım" demekle başıboş bırakılmamıştır. ⁶⁸⁾ Ferdin çalışması gereken iki sahası vardır; biri, kendisiyle ilgili alan , diğeri de kendi dışındaki alandır. Ferdin kendisi ile ilgili alan, İslâm'ı, özünde bir şahsiyet haline getirmesidir. Kendi dışındaki alan ise, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapmasıdır. Hz. Peygamber(s.a.v.) : " Ma'rufu emretmeyen ve münkerden nehyetmeyen bizden değildir " ⁶⁹⁾ derken bu noktaya işaret etmektedir. Mutâzîlî alimlerden biri olan Kadî Abdulcebbar'ın, emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker'in şer'an vacip olduğuna delil olarak gösterdiği bir bir hadis-i şerifte de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır : " Allah'a isyan edildiğini gören bir gözün, o isyanı değiştirmeden veya (gücü yetmiyorsa) o

66) Bkz. İokman 17.

67) Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.4 s.439.

68) Bkz. Ankebût 2.

69) Tirmîzî, Birr, 15.

yerden başka bir yere intikâl etmeden yumulması doğru olmaz.⁷⁰⁾

Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle, insan, yeryüzünde Allah'ın emirlerini infaz ve tebliğ memur⁷¹⁾ bir "halife" dir.⁷²⁾ İyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak, Allah'ın emirlerini infaz ve tebliğ etmek demektir. Bu manada, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, yeryüzünde halife olmanın bir şuurudur. Hz. Peygamber bu hususu şu şekilde açıklamaktadır : " Kim yeryüzünde münkerden nehyeder, ma'rufu emrederse, o, yeryüzünde Allah'ın, Rasulünün, ve Kitabının halifesidir. "⁷³⁾

İslâm'a göre cemiyetlerin en hayırlısı, şîârı iyilik olan ve bütün insanlığa barışın, iyiliğin, yüksek ahlâkın örneğini veren, bunların hakim olmasını gâye edinen cemiyettir.⁷⁴⁾ Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker , böyle bir toplum olma amacına yönelik sosyal bir görevdir. Hz. Peygamber(s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmaktadırlar : " Allah tarafından benden önce gönderilen her peygamberin, kendine sadık ashabı ve havarileri vardı. Bunlar o peygamberin sünnetine yapıştırlar, emirlerine iktidâ ederlerdi. Sonra bunların yerine öyleleri halef oldular ki, yapmadıkları işlerde öğünürler, emredilmedikleri işleri yaparlardı. Bir kimse bunların mezkûr işleri yapmasına eliyle engel olursa o kimse mü'mindir. Bir kimse bunlara diliyle karşı durursa o da mü'mindir. Bir kimse bunlara karşı kalbiyle mücadele ederse o da mü'mindir. Bu kadarını da yapmayanda artık hardal

70) Bkz. Kadı Abdulcebbar, Şerhu usûli'l-Hamse, c.142.

71) Bkz. Çantay, Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, c.1 s.18.

72) Bkz. Bakara 30.

73) Bkz. Zemahşerî, Keşşaf... c.1 s.452.

74) Hayrettin Karaman , İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, c.1 s.303.

tanesi kadar imân yoktur. " 75) Böylece Hz Peygamber bir cemiyette, bozukluklarla mücadele edip, o cemiyeti, şifarı iyilik olan bir toplum olarak yönlendirmeyi, mü'mince bir tavır olarak nitelendirmektedir. Allah'ın Rasûlü bir başka hadislerinde de şöyle buyurmaktadır : " Sizden bir kimse çirkin bir iş görürse, onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle değiştirsin.(kalben nefret etsin.)⁷⁶⁾Bu hadiste bir kötülüğü ortadan kaldırmak için, evvalâ el, sonra dil ve daha sonra kalp ile müdahalenin lüzumundan bahsedilmektedir. Bu hadiste üzerinde durulması gereken nokta, mü'minlerin, kötülüklerin ortadan kaldırılması ve iyiliklerin yerleştirilmesinde toplum ve cemiyet olarak nasıl bir dinamizm ile hareket etmeleri gerektiğidir. Yani hadis-i şerif, kötülüklerin önlenmesinde toplumun dinamik bir bünyeye sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Yoksa bu hadis her mü'mine, gördüğü bir münkere hemen el ile, gelişigüzel müdahale hakkını vermemektedir. Bu konudaki ayet ve hadislerin bütününden böyle bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Bu şuurdan hareketle islâm alimleri, münkeri el ile değiştirmenin ümerâya (devlet adamlarına), dil ile değiştirmenin ülemâya (bilginlere, ilim adamlarına), kalp ile değiştirmenin de züfâya (bu vazifeye güç yetiremeyen avâma) mahsus olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷⁾Zikri geçen hadisi, mücahitler el ile (kılıçla), ülemâ vaz' u nasihatla bulunarak dil ile, evliyâ himmet ve duâda bulunarak kalp ile değiştirsin, şeklinde anlayan âlimler de olmuştur.⁷⁸⁾

75) Müslim, imân, 50.

76) Müslim, imân, 49.

77) Bkz. Kurtûbî, el-câmi li Ahkâmi'l-Kur'an, c.4, s.49.

78) Bkz. Muhammed b. Ala'n es-sadîkî, Delîlu'l-Falihîn, c.2, s. 268.

KÖTÜLÜĞE KALP İLE BUĞZETMENİN ÖNEMİ

Bu hadis-i şerifte dikkate şâyan bir mesele de, münkerin kalp ile değiştirilmesidir. Kalp ile değiştirme; buğzetme ve o kötülükten nefret etmektir. Bunun pratik anlamda ne gibi bir faydası vardır? Kalp ile buğzetmek, işlenen kötülüğün nasıl önüne geçebilir? Bu gibi soruların akla gelmesi mümkündür. Fakat hadiste kalp de münkeri önleme yollarından biri olarak görülmüştür. Hatta İslâm alimlerinin, bu hadis hakkındaki yorumları da dikkate alındığında, münkeri kalp ile önleme daha geniş bir kitle için söz konusudur.

İslâm, kötülüğe kalp ile buğzetmeyi bir ahlak nizâmı olarak benimsemektedir. Müslüman, bir münkeri el veya dil ile değiştirmeye gücü yetmezse, o münkerden kalben nefret ederek nefsinin bu kötülüğü hoş görmesinden alıkoyar. Bu, münkerin kişinin kalbinde yer etmemesi demektir. Kötülüğe karşı bir kesbiyyet kazanılmaması demektir. Bu husus, fert açısından böyle olduğu gibi, toplum açısından da böyledir. Münkerden kalben nefret edilmesi, bu münkerin toplum vicdanında yer etmemesi demektir. Toplum vicdanında yer bulmayan münkerlerin ise, sosyal özgürlük ortamında kendiliğinden ortadan kalkacağı açıktır. Fakat bir kötülük, bir münker, toplum vicdanında yer bulursa, toplum, kötülük hususunda bir kesbiyyet kazanmış ise, kötülükleri önlemek güçleşecektir. İşte bu nedenle kötülüklerle kalben nefret duymak, onlara buğzetmek son derece önemlidir. Eğer bir toplum, mutlak iyiye doğru bir gelişme göstermek istiyorsa ilk etapta, kötülüklerle kalben buğzetmeyi bir "ma'şerî vicdan" haline getirmeyi başarmak zorunludur.

EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANI'L-MÜNKER BİR SOSYAL

KONTROL VASITASIDIR

Yukarıda geçen hadis-i şeriften çıkarılması gereken sonuçlardan birisi de, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in, bir sosyal kontrol vasıtası olmasıdır. Nasıl bir anne ve baba çocuklarını terbiye etmekle mükellef ise, bir toplum da fertlerinin iyi yönde gelişmeleri için, tedbirler almak zorundadır. E. A. Ross'a göre bir cemiyette sosyal kontrolü temin eden inançlar, cemiyet emirleri, sosyal değerler, terbiye ve ahlak... vasıtalar ve müesseseler olmalıdır.⁷⁹⁾ Bugün terbiye sosyolojisi ve sosyal psikoloji gibi ilimlerde de çeşitli vasıtalarla kendini hissettiren bir "sosyal kontrol" den bahsedilmektedir. Bunun müsbet neticelere yöneltilmesinin çareleri araştırılmaktadır. İşte emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslâm cemiyetlerinde, ictimâf terbiye ve kontrol vazifesini şuurlu ve aktif bir şekilde gerçekleştirme amacına yöneliktir.⁸⁰⁾

Hz. Peygamber bir başka hadislerinde, müslümanların boş vakitlerin de dahi böyle bir sosyal kontrol vazifesini üstlenmelerini emreder. Bu hadiste Hz. Peygamber, yol üzerinde oturan bir grup insanı uyarır ve şöyle der : " Yol üzerinde oturmaktan sakınınız." Bu kişiler : " Yâ rasûlallah, yol kenarında oturmak bizim için gereklidir.(lüzumlu bazı şeyler konuşuyoruz) " dediklerinde, Hz. Peygamber : "Yol üstünde oturmaktan vazgeçmiyorsanız, öyleyse yolun hakkını verin; yolun hakkı, haram şeylere-

79) Bkz. Bertrand Russel, Eğitim ve Toplum Düzeni, s.70-81.

80) Bkz. Hayrettin Karaman, a.g.e, c.1 s.318.

bakmamak, geçene ezâ vermemek, selam almak ve ma'rif olan şe-
81)
yi emretmek, münker olan şeyden nehyetmektir." buyururlar.

EMR Bİ'L-MA'RUF, NEHY 'ANİ'L-MÜNKER VE SOSYAL

DEĞİŞME

Bir toplumun gelişebilmesi için, değişmesi şarttır. Değişmeyen toplumlar sadece ilkel toplumlardır. Ama gelişebilmek için gelişigüzel bir değişim değil, iyi yönde bir değişim söz konusudur. İşte emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker, iyi yönde bir değişim ve gelişim demektir. toplumda mutlak iyiliği hakim kıлып, kötülükleri değiştirmeye çalışmanın , bu durumun aksine bir mana ifade etmesi mümkün değildir. İslâm alimlerinin "nehy-i münker" i açıklarken, "teğayyür" kelimesini kullanmaları da bu değişimi vurgulamaktadır.

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere göre emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker, iyi yönde bir sosyal değişme ve gelişme vetiresi olarak anlaşılabilir bir mahiyet arz etmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in hadislerinde de müşahade edilmektedir. Bir hadiste Hz. peygamber : " İyi ameller hususunda acele ediniz; yakın zamanda karanlık geceler gibi bir takım fitneler vukua gelecektir ki, insan, mü'min olarak sabaha çıkacak ve kafir olarak geceleyecek; mü'min olarak geceleyip kafir olarak sabaha çıkacak, dünya malı karşılığında dinini satacak..." 82) buyurmakla iyi ameller hususunda acele edilmesini, böylece toplumun iyi yönde bir gelişim göstermesini, aksi takdirde toplumun sosyal bir çö-

81) Buhari, İsti'zan 2, mezalim 22. Müslim, selam 3.

82) Müslim, iman 51.

küntü, ahlakî bir buhran içerisinde kalacağını haber vermektedir. Bir başka hadislerinde de Hz. Peygamber(s.a.v.): " Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, ya ma'rufu emreder ve münkerden nehyedersiniz, yahut Allah Teâlâ size bir âzap gönderir de sonra Allah'a yalvarırsınız fakat duanız kabul edilmez. " 83) buyurmaktadır. Böylece Hz. Peygamber, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker yapılmadığı takdirde , yani kötülükler önlenemeyip iyi yönde bir değişim ve gelişim gösterilemediği takdirde toplumun içerisine düşeceği felaketi haber vermektedir. Bu felaket Allah'ın azabına müstahak olmaktır; Bu azap,dünyevî ve uhrevî çöküştür.

KÖTÜLÜĞE ENGEL OLMAMANIN SONUÇLARI

Hz. Peygamber(s.a.v.), bir hadislerinde münkere müdahale edilmemesi halinde ortaya çıkacak durumu gâyet güzel bir misalle şöyle dile getirmektedir : " Allah'ın yasakları mevzuunda nemelazımcılık edenle onları işleyenlerin misali; kur'a ile bir gemiye binerek kimi alt katına kimi üst katına düşen bir topluluğa benzer. İmdi alt kattakiler su almak için, yukardakilerin yanına uğrayıp geçmişler, yukardakiler de bundan rahatsız olmuşlardır. Bunun üzerine beriki bir balta almış ve geminin altını delmeye başlamıştır. Yukardakiler ona gelmiş ne yaptığını sormuşlar, o da " benim yüzümden rahatsız oldunuz, fakat suya da ihtiyacımız var " cevabını vermiştir.Bu durumda ona mani olurlarsa hem onu hem de kendilerini kurtarmış olurlar. Eğer onu kendi haline bırakırlarsa onu da kendilerini de mahvetmiş

83) Tirmîzi, Fiten,9.

olurlar "84)

Bu hadis kötülöklere aldırış etmemenin sosyal plandaki neticesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Haddi zatında emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker konusuyla ilgili ayet ve hadisler dikkate alındığında ortaya çıkacak sonuç, bu vazifenin ferdf bir hareketten ziyade toplumsal bir eylem olduğudur. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslâm toplumlarının birliğine, diriliğine, dinamizmine nizam ve istikrarına yönelik bir vecibedir. Eğer bir kötülük ferdf planda kalmış, toplumu etkilememiş ise böyle kötülöklere nehyetmek fazlaca önemli değildir. Hatta ileride görüleceği üzere, teces-süs vâki olursa böyle bir hareket haram dahi sayılmıştır. Nehy-i münkerde önemli olan toplumu menfi planda etkileyecek kötülöklere menetmektir. Hadiste varid olduğu gibi, bütün bir gemi halkını tehlikeye düşürebilecek münkerleri önleyebilmek esastır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) İslâm toplumlarının, iyiliğin emre-dilmeyip kötülöktan alıkonulmadığı takdirde, eski kavimlerin müs-tehak olduğu çöküntü ve lanetle karşı karşıya gelebileceklerini haber vermektedir : " Benî İsrâil arasında bozgunluk şöyle başladı : Bunlardan birisi, günah işleyen diğer birisine rastlar; "be adam, Allah'tan kork; yapmakta olduğun işi bırak, zira o iş sana helal değildir." der. Ertesi gün, o adama yine aynı halde rastlar, böyle olduğu halde o adamla yiyip içmekten ve onunla düşüp kalkmaktan çekinmezdi. Onlar böyle yapınca, Allah Teâlâ bunların kalbini birbirine benzetti. ...Hayır; ya ma'rufu emre-der, münkerden nehyeder, zalimi zulmetmekten meneder, onu hakka çevirir ve hak üzere durusunuz; yahut Allah Teâlâ kalplerinizi

birbirine benzetir, sonra sizi de benî israili lanetlediği gibi lanetler. " 85)

Allah Rasulü bir gün, ashabın; " içimizde salih insanlar varken helâk olur muyuz? " soruşuna, " Evet. Fenelikler çoğalınca..." 86) Cevabını vermiştir. Böylece Hz. Peygamber, kötülüre ve kötülöklere engel olunmazsa içinde salih insanlar da olsa bir toplumun helâk olacağını ifadelendirmiştir.

Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde her müslümanın sorumlu bir insan olduğunu belirtmiş, böylece toplumun hangi kesiminden olursa olsun her kesin , en azından kendi alanlarında emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapması gerektiğini vurgulamıştır : "Haberiniz olsun ki, her biriniz birer çobandır ve her biriniz idaresi altındakilerden mes'uldür: Devlet başkanı çobandır ve idaresi altındakilerden mes'uldür. Erkek, ev halkı üzerine bir çobandır ve idaresi altındakilerden mes'uldür. Kadın, kocasının evi ve çocukları üzerine bir çobandır ve onlardan sorumludur. Hizmetkâr, efendisinin malı üzerine çobandır ve ondan sorumludur." 87)

Bir toplumun bekâsı ve çeşitli dertlerden uzak, refah ve saadet içinde hayatını idame ettirmesi, onu teşkil eden fertlerin , istisnasız, sorumluluk duygusunu idrak etmiş olmalarıyla mümkündür. bu duygu olmaksızın iyi yönde bir gelişim ve kalkın-

85)E bu Davud, Melahim 17. Tirmizi, Tefsir 6. İbn Mace, Fiten 7.

86) Müslim, Fiten 1.

87) Buhari, Cuma 11. Müslim, İmaret 5.

ma çabası, insanca yaşama arzusu boş ve kuru bir hayalden ibaret kalacaktır.

İctimaî bir düstur olması bakımından pek yüksek bir değere haiz olan bu hadiste Hz. Peygamber, İslâm toplumunun vazifelerinin şuurunda olan bir sorumluluk yuvası halinde tezahür etmesini amaçlamaktadır. Takdir edilecektir ki böyle bir toplum, ma'rufun emredildiği, münkerin nehyedildiği, ferdiyetçilikten, nemelazımcılıktan uzak, değerliğin, fedakarlığın ve çalışkanlığın hakim olduğu gelişmiş ve mutlu bir toplum olacaktır.

" Bir insan için herhangi bir makamda bulunduğu, orada bir hak varsa onu söylemesinden başka uygun bir durum yoktur. Çünkü hakkı müdafa etmesi ne ecelini ileriye alır ne de takdir edilen rızıktan onu mahrum bırakır."⁸⁸⁾ Buyururken de Hz. Peygamber, bir müslümanın daima dinamik bir yapı içerisinde, hakka ve iyiliğe doğru inkılâpçı bir zihniyete sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

bu hadiste dikkat edilmesi gereken bir noktayı da gazalî şu şekilde izah eder: " Bu hadisi şerif, bir münkeri önleme imkanı yoksa o münkerin işlendiği yerlerde bulunmanın caiz olmadığını gösterir. Çünkü "ben acizim" diyerek münkeri seyretmek doğru değildir. Münkerin bulunduğu yerde kasten bulunmak bu hadis ile menedilmiştir. Bundan dolayıdır ki selefi salihinden bir cemaat, kötülüklerin görüldüğü pazarlar, bayram ve toplantı yerlerinde bulunmamayı tercih etmişlerdir.⁸⁹⁾ Bu izahattan anlaşılabilir, eğer münkeri önleme imkanı yoksa o münkerin işlendiği yerde bulunmamakla, kötülüğe karşı bir "sosyal boykot" bilincinin geliştirilmesi gerektiğinden başka bir şey değildir.

88) İhya, c.2 s.305. (Beyhakî'den naklen. Hadisin şahidi için Bkz. Tirmizi, Fiten 2.)

Mekke'nin fethedilmesinden sonra Hz. Peygamber halka yaptığı bir konuşmada; "haydin sefere denilince derhal katılın" ⁹⁰⁾ buyurmuşlardır. Büyük fethin hemen akabinde, her şeyin bittiği sanılan bir sırada verilen bu emir, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmenin "sürekli ve yaygın" olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu anlamda, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'e, evrensel planda bir atılım faaliyeti ve bir "tebliğ seferberliği" demek mümkündür.

Hz. Peygamber, burada serdedilen hadisler ve benzerleri ile, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in fikrî, kültürel ve sosyolojik temellerini bildirmiştir. Aslında O'nun iyiliği emretmek ve kötülükler nehyetmekle ilgili söz ve fiillerini, diğer söz ve fiillerinden ayırtetmek mümkün değildir. Zira O, risaleti icabı daima hak yolu ve doğru yolu göstermiştir. Bir bakıma O'nun hertürlü söz ve hareketi bir ma'rufu emr ve münkeri nehy idi.

Hz. Peygamber'in, risaletinden önce yirmi yaşlarında, Mekke'de zulmü önlemek ve haksızlıkları gidermek üzere kurulmuş olan "Hilfü'l-Fudûl" cemiyetine üye oldu bilinmektedir. Risaletinden sonra bu cemiyetten son derece memnun olduğunu, "İslâm'dan sonra da böyle bir cemiyette çalışmaya çağrılısam yine icabet ederim." ⁹¹⁾ sözleriyle ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in bu durumu, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in, dîni olduğu kadar, insanî bir görev olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

90) İbn Mace, Cihad 9.

91) Bkz. İrfan Yücel, Peygamberimizin Hayatı, s.35.

D) KUR'AN-I KERİM'DE EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L

MÜNKER METODU

İyiliği emr etmek ve kötülükten alıkoymak, insanın kendine bir şekil vermesidir, topluma ve nihayet dünyaya, ilâhi bir şekil verme çabasıdır. İnsanın yer yüzünde halifelik görevini yerine getirebilme gayretidir. Öz ifadeyle, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslam'ı hayata yansıtmanın çabasıdır. İslam'ı bir nevi reel plana çıkarma mücadelesidir. İdaalleştirilmiş İslam'ın uygulamaya aktarılması, "nerede bu İslâm?" sorusunun "işte şurada" diye cevaplandırılmasıdır.

Böyle cihanşumûl bir vazifenin ifâsı ancak Yüce Allah'ın Kitabında bildirdiği metodlarla olmalıdır. Bir görevin yerine getirilmesinde metodun hayati bir önem taşıdığı inkâr edilemez. Gazâlî, "emir, bizâtihi murad değildir, emir me'mur içindir"⁹²⁾ demektedir. Yani emirlerden maksat, emr edilen şeylerin yerine getirilmesinin gerçekleştirilmesidir. İşte burada karşı karşıya kalınan problem, metod problemdir. Metod problemine hal çaresi bulunmadıkça emrin, me'mur için olması sonucu gerçekleşmeye bilir. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker konusunda da belli metodlar söz konusudur. Tepeden inme anlayışlarla bu görevi yerine getirmek, bu emrin espirisine aykırıdır.

1) HİKMET GÜZEL ÖĞÜT EN GÜZEL YOL

Yüce Allah bir ayet'i kerime'de şöyle buyurmaktadır :

"(İnsanları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet

et. Onlarla mücadeleyi en güzel yol hangisi ise onunla yap. Şüphesiz ki, Rabbin, yolundan sapan kimseyi en iyi bilendir. O, hidayete ermişleri de en iyi bilendir."⁹³⁾

Ayet, iyiliği emretme hususunda üç ana prensip üzerinde durmaktadır : "Hikmet", "güzel öğüt", "en iyi yol!"

Hikmet, sözde ve işte doğruluk diye tarif edilir.⁹⁴⁾ Beydavî, hikmet için, "hakkı açıklayan, şüpheleri gideren deliller ve sağlam hüccetlerdir!"⁹⁵⁾ demektedir. Güzel öğüt ise, iknâ edici propaganda ve faideli tabirler, açıklamalardır.⁹⁶⁾ Yine Beydavî'ye göre "en güzel yol" ise, en kolay tarz ve en meşhur başlangıç yollarıdır.⁹⁷⁾ Bu üç prensip emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in, sıradan bir görev olmadığını, rutin bir ders ve tedris vazifesi şeklinde anlaşılamayacağını göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu üç prensipten hareket ederek oluşturulmuş bir metodla, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, geniş bir problem sahasına yönelik bir "İslâm kültür disiplini" şeklinde temâyüz eder.

Hikmet, güzel öğüt ve en güzel yol, insanı ölçü alan bir metodu da beraberinde getirir. Haddizatında İslâm'da insanı dikkate almayan bir "kavram mücadelesi" yoktur. İnsanı dikkate almayan, sırf kavramlardan oluşan bir idealizm, ütopya olmaya mahkumdur. Böyle bir idealizm , emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in espirisine aykırıdır.

93) Nahl 125.

94) Süleyman Uludağ, İslâm'da İrşad, s.40.

95)Bkz. Çantay, a.g.e,s.506.

96)Bkz. Çantay, a.g.e, s. 506.

97)Bkz. Çantay, a.g.e, 507.

Bu ayeti kerimeye istinâden, şunu da dikkate almak gerekir ki; her mü'mine kudreti nisbetinde taalluk edecek bu görevin hakkıyla yerine getirilebilmesi için, hikmet, güzel öğüt ve en iyi yolun tesbit edilip ortaya çıkarılması, zamana göre değişebilecek nüanslarının değerlendirilebilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bir bilgi birikimi söz konusudur. İslâm câmiasının, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak için, her sahada ilim, irfan, kültür malzemesine ihtiyacı vardır. Bu anlamda emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslâm toplumunun, "bilgi toplumu" olmasında itici bir güçtür.

"En iyi yol", bir şeyi en güzel bir biçimde yapmak demektir. İslâm literatüründe bunun karşılığı "ihsan" kelimesidir. Bir çok Ayeti kerime'de ihsan emr edilmektedir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in de şu hadisi meşhurdur: "Allah her şeyin en güzel bir biçimde yapılmasını emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürme, (kurban) boğazladığınız zaman boğazlama işini dahi siz, en güzel bir biçimde yapınız".⁹⁸⁾ Bu takdirde İslâm'da bütün davranışları ihsan çizgisine uygun bir şekilde yapmak nasıl esassa, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münkere de ihsan kalitesi giydirmek o derece esastır.

2) KOLAYLAŞTIRMA

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker hususunda metoda yönelik bir başka ayeti kerime de şöyledir:

98) Müslim, es-sayd ve'z-zebâih, 11.

"(Habibim)sen,(güçlülüğü değil) kolaylığı (sağlayan yolu) tut. İyiliği emret. Cahillerden yüz çevir."⁹⁹⁾

Ayetin başında kolaylık emredildikten sonra iyiliği emretme görevi gelmektedir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, kolaylık, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada tutulması gereken bir yoldur. Bu ayeti kerime bir çok İslâm alimi tarafından, mekârimi¹⁰⁰⁾ ahlak düsturunun belirleyicisi olarak kabul edilmiştir. Kolaylaştırarak iyiliği emretme kötülükten alıkoyma vazifesini ifa etmenin güzel ahlak addedilmesi, kolaylaştırmanın önemini göstermesi bakımından önemlidir. Bir başka ayeti kerimede Yüce Allah şöyle buyurur "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez"¹⁰¹⁾ Kolaylaştırma, Hz. Peygamber'in de emridir: "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz ; Müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz."¹⁰²⁾

İbn Teymiye, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma da kolaylık ve yumuşaklıkla davranılmamasını bu işin aşırı noktası olarak görür.¹⁰³⁾ Kadı Abdulcebbar da bu konuda şunları yazmaktadır: "Emri maruftan maksat, ma'rufu yerleştirmek; Nehyi münkerden maksat ise fenalığı söküp atmaktır. Eğer bu sonuç, kolay yoldan elde edilecekse daha zor olana yönelmek caiz değildir. Bu, aklen de şer'an de böyledir."¹⁰⁴⁾ Kadı Abdulcebbar bu görüşüne delil olarak şu ayeti getirmektedir : " Eğer mü'minlerden iki zümre birbirleriyle döğüşürlerse, (öncelikle) aralarını islah edi-

99) Araf 199.

100) Bkz. Fahreddin er-Razî, Mefâtihi'l-Gayb, c.4, s.496.

101) Bakara 185.

102) Suyûti, el-Camiu's-Sağîr, c.3 s.424.

103) İbn Teymiye, a.g.e, s.54.

104) Kadı Abdulcebbar, a.g.e, s.144.

niz. Eğer onlardan biri diğere karşı hâlâ tecavüz ediyorsa siz, o tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık adaletle aralarını (bulup) barıştırın. (Her işinizde) adalet (le hareket) edin. Allah şüphesiz ki, adil olanları sever. " 105)

Kolaylaştırma ile iyiliği (örfü, ma'rufu) emretme aşamasında bir başka açıdan da şöyle bir yakın alâka vardır ; Ma'rufu, iyiliği emretmek evvela bir toplumda iyi, güzel bilinen şeyleri emretmek demektir. Alusi, Araf 199 daki "İyiliği (örfü) emret" kısmını tefsir ederken ; " iyi bilinen şeyleri emret, zira bu, inkâr etmeden kişinin kabul etmesine, en yakın yoldur. " 106) demektedir. Ebû Bekr İbnu'l-arabî de, " ma'ruf, güzel ahlak ve her şeriatte güzel olduğuna ittifak edilen fiildir " 107) demekle bu hususa işaret etmiştir. Ma'ruf kelimesi geniş anlamda, bilinen, yani tanınan, aşinâ olunan, bu yüzden de sosyal olarak onaylan bir anlama da gelmektedir. 108) Gerçekten de sosyal olarak onaylanan güzel şeyleri tavsiye ve emretmekle işe başlamak, mutlak iyi ve güzele doğru bir sosyal değişimin başarıya ulaşmasında, üzerinde dikkatle durması gereken Kur'anî bir metoddur. Elmalılı'lı M. H. Yazır, bu hususu güzel bir şekilde ifade eder : " Örfü (iyiliği) emretmek, emrolunacak şeyin, ya fitraten kabul olunabilecek bir şey olmasını veya evvela genel surette tarif edilip daha sonra emredilmesi gereğini bize hatırlatır. Haddizatında insanların havsalasına yabancı gelen şeyler emredilmemelidir. Kur'an'ın metodu da budur; dikkat edilirse

105) Hücürat 9.

106) Alusi, Ruhu'l-Meânî, c.9 s.147

107) Ebu Bekr İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an c.2 s.825

108) Prof.Dr. Toshihiko İzutsu, Kur'an'da dîni ve ahlâki kavramlar, s.282.

Mekke'de inen ayetlerde daha çok İslâm'ın fitrî olan esasları tarif ve beyan buyurulur. Böylece bu esaslar şer'î bir örf haline geldikten sonra, Medine'de tafsilî emirler nazil olmaya başlar. ...Umumî ve tafsilî emirler umumun bilgi seviyesine göre olmalıdır ki, kötü düşüncelere yol açmasın. Kolaylıkla kabul edilip red ve inkâra, karşı koymaya yol açmayacak emirler cümlesinden olsun."¹⁰⁹⁾ Elmalılı'lı, bu açıklamalardan sonra bu ayeti kerimenin metot açısından önemini şu şekilde vurgulamaktadır :

"Bu izahlardan sonra diyebiliriz ki, bu ayet, ahlak ilmi ve siyaset metodu bakımından tutulması gereken yolu bize öğretmektedir"¹¹⁰⁾ Ehli kitaba nasıl bir tebliğ yapılması gerektiğini bildiren Ankebut sûresi 46. ayet, bu siyaset metoduna güzel bir örnek teşkil etmektedir: " İçlerinden zulmedenler müstesnâ olmak üzere ehli kitab ile en güzel bir şekilde mücadele edin ve deyin ki; "bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim Allahımız da sizin Allahınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur."

3) HARAM VE ZARARLI OLANA VASITA OLAN DAVRANIŞLARDAN

KAÇINMAK

Metod konusunda dikkate alınması gereken ayetlerden birisi de şudur :

" Allah'tan başkasını (tanrı edinerek) çağırarlara sövmeyiniz, sonra onlar da haddi aşarak, nâdanlıkla Allah'a söverler biz her ümmetin yaptıklarınız (kendilerine) öylece hoş göster-

109) Elmalılı'lı a.g.e, c.4 s.2358.

110) Elmalılı'lı, a.g.e, c.4, s.2358:

dik. Sonunda dönüşleri yalnız Rablerinedir. Artık O, ne yapıyor idiyseler kendilerine haber verecektir."¹¹¹⁾

Ayetin işaret ettiği iki nokta vardır, bunlar; a) Allah'tan başka tapanlara çirkin şeyler söyleyerek yaklaşılamaz. zira bu durum emr bi'l,ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in zeminini ortadan kaldıracaktır. Halbuki bu vazifeyi yerine getirmeden önce iyi bir zemin oluşturulmalıdır. b) Her ümmetin yapmakta devamedegeldikleri şey kendilerine güzel gösterilmiştir. Bunun için, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'de sosyal realite daima gözönünde tutulmalıdır. Sosyal realiteyi dikkate almadan üretilen teorilerle başarıya ulaşmak mümkün değildir. Pratikten hareketle teoriler oluşturulmalı ve bunlara göre harekete geçilmelidir.

İslâm alimleri bu ayeti kerimeyi izah ederlerken, yapılması meşru olan bir fiilin neticesi, menedilen bir fiili beraberinde getiriyorsa, bunun haram olacağını söylemektedirler. Mesela Ebu Bekr İbnu'l-Arabi bu konuda şunları söylemektedir : " Bu ayet ile yüce Allah, yasaklanan bir fiille götüren, yapılması caiz olan bir fiilin işlenmesini menetmiştir. Yapılması meşru ve caiz olan bir fiil, haram kılınmış bir fiili beraberinde getirecekse bu takdirde bunu yapmak haram olur. "¹¹²⁾ Zemahşerî bu noktada yapılması mümkün bir eleştiriyi dile getirerek şöyle der : " Eğer sen, " Allah'tan başka ilahlara sövmek haktır ve taattir, böyle bir şeyden alıkoymak nasıl sahih olur, ancak günah olan şeylerden alıkoymak sahihtir" dersen, cevap olarak derim ki ; bazı taatler vardır ki onların işlenmesi zarara yol açar, böylece onlar taat olmaktan çıkarlar. Bunun için bu gibi

111) En'am 108.

112) Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, a.g.e, c.2 s.743.

şeylerden alıkoymak vacip olur. Çünkü onlar artık taat değil, ma siyet olmuşlardır."¹¹³⁾ Zemahşeri, daha sonra bu noktada genel bir kural ortaya koymaktadır: " Bir şeyin neticesinin fenalıkların artmasına sebep olduğu bilinirse artık o şey ma'siyete dönüşmüştür. "¹¹⁴⁾ Yalnız bu kural, yapılması meşru' ve caiz olan fiiller için söz konusudur. yapılması şer'an vacip olan fiiller için bu kural geçerli değildir.¹¹⁵⁾

Sonuç olarak, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker görevini ifâ ederken haram, yasak ve zararlı olan davranışlara yol açmamak gerekmektedir. Haram olan davranışa vasıta olan fiille engel olmak manasına gelen, fikhî tabirle sedd-i zerâî'ye dikkat etmek, bu vazifeyi yerine getirirken uyulması gereken metodlardan birisidir.

4) YUMUŞAKLIK.

İyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada uyulması gereken metodlardan bir tanesi de, sert davranmaktan kaçınmak, yumuşaklıkla, rıfk ve mülayemetle hareket etmektir. İyiliği munasip bir tavır ile tebliğ etmek insanlar üzerinde daha fazla tesir bırakır. Aynı zamanda tebliğin daha çabuk kabul edilmesini temin eder. Hem de başlanan işin devamını sağlar. Bunun için Yüce Allah'ın, Al-i İmrân Suresi 159. ayetindeki buyruğuna uygun bir hareket tarzının benimsenmesi gerekmektedir. Söz konusu bu ayette şöyle buyrulur :

113) Zemahşerî, a.g.e, c.2, s.44.

114) Zemahşerî, a.g.e, c.2 s.44.

115) Bkz. Ebû Bekr İbnu'l-Arabi, a.g.e, c.2 s.744.

" Sen, Allah'tan bir esirgeme sayesinde ki onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar, etrafından dağılıp giderlerdi. Artık onları bağışla, (Allah'tan da) günahlarının yargılanmasını iste. İş hususunda onlarla müşavere et. Bir kere de azmettinmi, artık Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever."¹¹⁶⁾

Bu konuda bir başka ayeti kerime de şudur :

" Firavuna gidiniz çünkü o, hakikaten azdı. Kendisine yumuşak söz söyleyiniz, belki nasihat dinler, yahut (Allah'tan) korkar."¹¹⁷⁾

Firavun, küfrün, inadin, sapıklığın canlı bir timsâlidir. buna rağmen Musa ve Harun peygambere Yüce Allah, ona karşı sert davranmamalarını, yumuşak söz söylemelerini emretmektedir.

Bu iki ayeti kerime, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker görevinin yumuşak bir tarzda, uygun bir lisanla, rıfk ve mülayemet göstererek yapılması gerektiğini bildirmektedir. M. Akif, bu ayeti kerimeyi tefsir ederken ayetin emrettiği yumuşaklık prensibinden hareketle şu uyarılarda bulunur : " Bu ayeti kerimede maksad-ı ilâhi şüphesiz bize bir yol göstermektedir. Evet, biz müdafa edeceğimiz fikre karşı ufacık bir itiraz serd olursa, yumuşak söylemek şöyle dursun, en sert en acı hücumlarla bile kaanaat etmeyiz de, ağız dolusu söveriz. Bazen en temiz bir hakikati en murdar şutüm ile kabul ettirmek isteriz. En pâk en meşru maksada böyle en mülevves en rezil bir vasıta ile varmaya yelteniriz. Sövuşler, döğüşler ancak sefil maksat takip eden kişilere yakışır birer silah olabilir."¹¹⁸⁾

116) Al-i İmran 159.

117) Tâhâ 43,44.

118) Bkz. Abdulkadiroğlu, a.g.e, s.30-31.

Sert davranmamak, yumuşaklık konusundaki bu ayetlerde dik-
kati çeken bir husus da, azimdir. İlk ayette yumuşaklıktan son-
ra azim de emredilmektedir. İkinci ayette ise Yüce Allah, pey-
gamberlerinden ümitvâr olmalarını istemektedir. Akif, bu nokta-
ya da güzel bir şekilde değinmektedir : " Allah elbette firavun-
nun tuğyandan vazgeçmeyeceğini, aklını asla başına almayacağını
bilirdi. Böyle iken peygamberlerine "belki" diye ümit veriyor,
siz vazifenizi azm ile, kuvvet-i kalp ile, itminân ile iffâya ba-
kınız. ...Siz bu tebliğın mübeyyen olması için çalışınız. Kar-
şınızdaki yola gelecek, yahut gelmeyecek, onu düşünmeyiniz. bu-
nu düşünürseniz ye's içinde kalırsınız ki o zaman vazifeyi hak-
kıyla edâ edemezsiniz, diyor. ... Demek ki hakkı, hakfati müda-
fa edenler, bütün dünya firavun kesilse hiç futur getirmeyecek-
ler...¹¹⁹⁾

İyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada yumuşaklık, rıfk
ve mülayemet uyulması gereken genel bir metod olmasına rağmen
bazı durumlarda terkedilir. Mesela düşman tarafından bir saldı-
rı söz konusu olduğunda artık cihad metodları geçerlidir. Bu
manada Yüce Allah şöyle buyurmaktadır : " Ey Peygamber, kâfirler-
le ve münafıklarla savaş. Karşılarında çetin ol."¹²⁰⁾ Bir başka
ayette de şöyle buyurulur : " (Yeryüzünde) bir fitne kalmayınca-
ya ve din tamamıyla Allah'ın oluncaya kadar, onlarla muharebe
edin."¹²¹⁾

¹¹⁹⁾ Bkz. Abdulkadiroğlu, a.g.e, s.30.

¹²⁰⁾ Tevbe 73.

¹²¹⁾ Enfal 39.

Savaş konusu emr bi'l-ma ruf ve nehy ani'l-münker'in bir kısmı mıdır, değil midir? Bu husus İslâm alimlerine göre değişmektedir. Mesela Alûsi'ye göre savaş, bazı durumlarda ümera üzerine vacip olup emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker'in hakikatine dahil değildir, savaş , bundan başka bir iştir.¹²²⁾ Fahreddin Razi ise aksi görüştedir. Ona göre, " Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümetsiniz. (çünkü) İyili-emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız."¹²³⁾ ayetinden anlaşıldığı üzere, Ümmet-i Muhammed'in en hayırlı bir ümmet olması, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesini ifâ etmelerine bağlanmıştır. Fakat bu vasıf diğer ümmetlerde de vardı. Bunu bize Kur'an haber vermiştir.¹²⁴⁾ Peki neden emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker bu ümmetin hayırlı olmasına sebep teşkil etmiştir? Fahreddin Razi kendi yönelttiği bu sorunun cevabını da şöyle vermektedir : " Çünkü bu ümmet, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'i sağlam bir şekilde yapmıştır. Bu sağlam şekil de savaştır. Bu vazifenin bazen kalp bazen lisan bazen de el ile olduğu şüphesizdir. Ama bunlardan da en kuvvetlisi savaştır. İşte bundan dolayıdır ki, diğer ümmetlerde de bu vasıf olmasına rağmen, ümmet-i Muhammed'in hayırlılığı iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymaya bağlanmıştır."¹²⁵⁾

Bu noktada "cihad" kavramı önemlidir. Eğer cihad, çok geniş bir perspektiften değerlendirilip tarif edilirse¹²⁶⁾ o zaman

122) Alûsi, age, c.4 s.34.

123) Al-i İmran 110.

124) Bkz. Al-i İmran 113-114.

125) Fahreddin Razi, a.g.e, c.3,s.39.

126) Nitekim Hz. Peygamber'in, bir muhabereden dönerken ashabına; "şimdi küçük cihaddan büyük cihada gidiyoruz, ... büyük cihad, insanın nefsiyle yaptığı cihaddır" (Bkz. Keşfu'l-Hafa 1/424) buyurması, cihadın çok geniş bir mana taşıdığını göstermektedir.

emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker de cihadın bir şekli olarak görülür ve böylece yukarıdaki iki görüş, uzlaştırılmış olur. Bu anlamda Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur : " En faziletli cihad, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'dir."¹²⁷⁾ Bu manadaki bir cihad için, yumuşaklık, rıfk ve mülayemet genel bir metod olarak yine söz konusudur.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, mutlak iyiye doğru bir gelişim ve değişimi simgeleyen bir "ideoloji" görüldüğü takdirde bile, yumuşaklık, rıfk ve mülayemetin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Zira bugün sosyologlar tarafından genel manada, artık "sert ideoloji"lerin yıkılmak üzere olduğu, "yumuşak ideoloji" ler devrinin başladığı, bundan sonraki yıllara da bu tür ideolojilerin mühür vuracağı söylenmektedir.¹²⁸⁾

129)

"Sizi orta yolu tutan bir ümmet kıldık" ayetinden hareketle, her türlü ifrat ve tefrit noktalarından sıyrılmış, sırat-ı müstakîm üzere bir anlayış ve evrensel bir kavrayışla, geniş bir problem sahasını kabul ederek yerine getirilecek emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, bugün sadece müslümanlar için değil, bütün insanlık için umutlu bir geleceğin kapılarını açabilecek güçtedir

127) Bkz. Fahreddin Razi, a.g.e, c.3 s.29.

128) Bu konu için Bkz. Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, s. 13-50.

129) Bakara 143.

E) BAZI BİLGİNLERE VE KELÂMCILARA GÖRE EMR Bİ'L-MA'RUF

VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER'İN FARZİYETİNİN NİTELİĞİ

Bilindiği gibi İslâm hukukuna göre farz, farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olmak üzere ikiye ayrılır. Farz-ı ayn, her mükellef üzerine farz olup bir takımlarının işlemesiyle diğerlerinden sakıt olmayandır. Farz-ı kifaye ise bir mahalde bulunan insanların bazıları yapınca diğerlerinden düşen farzdır.¹³⁰⁾

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker hakkında varid olan haberler mutlak, yani mutlak farziyet ifade ederler.¹³¹⁾

Fakat bu farziyetin, "ayn" cinsinden mi yoksa "kifaye" cinsinden mi bir farz olduğu konusunda İslâm alimleri değişik görüşleri sürmüştür. Bu konudaki görüş farklılığı, bazı nasların bu vazifenin umumî olduğunu, bazılarının ise hususi olduğunu ifade etmesinden kaynaklanmıştır. Mesela Al-i İmran 104. ayetinin zahirinden bu emrin hususi olduğu, aynı surenin 110. ayetinden ise umumî olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Alûsi'nin beyanına göre, az bir kısmı hariç İslâm alimlerinin çoğunluğu bu vazifenin farz-ı kifaye olduğunda ittifak etmişlerdir. Aksi görüşte olanlara örnek olarak Alûsi, imamiyyeden Şeyh Ebu Cafer'i verir, bu zata göre iyiliği emretmenin farz-ı ayn olduğunu bildirir.¹³²⁾

Al-i İmran 104. ayette üzerinde durulması gereken mühim bir nokta vardır. O da (*وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ*) kısmındaki (*من : min*) harf-i cerri'nin durumudur. Arapçada (*من : min*) harf-i cerri bazen "ba'ziyyet", bazen de "beyan" için kullanılır. Ayetteki

130) Bkz. A. H. Akseki, İslâm Dini, s.107.

131) Bkz. Gazalî, a.g.e, c.2 s.316.

132) Alûsi, a.g.e, c.4, s.22.

(م : min) harf-i cerri "ba'ziyet" bildiren bir harf-i cerr olarak kabul edildiğinde ayetin manası " sizden bir topluluk iyiliği emretsin, kötülükten vazgeçirsin." şeklinde olur.

(م : min)'nin "beyaniyye" olarak kabul edilmesinde ise, mana " hayra çağıran, iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir ümmet olunuz." şeklinde tezâhür eder. 133)

Hazin'e göre ayette geçen (م : min) harf-i cerri beyaniyye içindir. Yani mana, "iyiliği emreden, kötülükten alıkoyan bir ümmet olunuz." şeklindedir. Kurtûbî ise, (م : min)'i ba'ziyye olarak kabul eder. Yani manayı, "sizden bir topluluk iyiliği emretsin, kötülükten nehyetsin" şeklinde kabul eder. 135) Şevkânî de Kurtûbî ile aynı görüşü paylaşır. 136) Mutezilî alimlerden biri olan Zemahşerî'ye göre de (م : min), ba'ziyyet içindir. 137)

Matürîdî ise Tevilât'ında meseleyi, "haber cümlesi" ve "emir cümlesi" kıstaslarından hareketle ele alır, Eğer ayet, haber cümlesi kabul edilirse (م : min), ba'ziyye için olacak ve ayetten, bu vazifeyi toplumun bir kesimi yerine getirdimi diğerlerinden düşeceği tarzında, bir mana elde edilecektir. Eğer ayet, emir cümlesi olarak kabul edilirse (م : min) harfi cerri bu takdirde beyaniyye olarak kabul edilecek ve ayetten, siz, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapan bir topluluk olun, şeklinde bir mana tezahür edecektir. Ayetin iki manaya da ihtimali olduğunu söyleyen Matürîdî, adı geçen eserinde kendi

133) Bkz. Kurtûbî, a.g.e, c.4, s.165.

134) Bkz. Muhammed b. Alân es- Sadîkî, a.g.e, c.2, s.263.

135) Kurtûbî, a.g.e, c.4, s.165.

136) Bkz. Şevkânî, a.g.e, c.1, s.268.

137) Bkz. Zemahşerî, a.g.e, c.1, s.452.

görüşünü belirtmemektedir.¹³⁸⁾ S.S.Cürcânf ise, iyiliği emretmek ve kötülükler alıkoymanın farz-ı ayn olmadığını, bir topluluğun yerine getirmesiyle diğer şahıslardan düşen bir farz-ı kifaye olduğunu söylemektedir.¹³⁹⁾

Ayetteki (من : min) harf-i cerrini ba' ziyye olarak kabul eden alimler manayı, " sizden bir topluluk iyiliği emretsin, kötülükten alıkoyun " şeklinde anladıkları için, bu vazifeyi farz-ı kifaye olarak kabul etmektedirler. Bunlardan bir kısmına göre, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak sadece ilim adamlarına mahsus bir farz-ı kifayedir. Şevkânf, Kurtûbî ve Zemahşerf bu fikirdedir.¹⁴⁰⁾ Fahreddin Razf'nin belirttiğine göre, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymayı farz-ı kifaye olarak kabul eden bir kısım alime göre ise, bu görevin farz-ı kifaye olması, onun ilim adamlarına mahsus bir görev olmasından dolayı değildir. Bir toplumda hasta, yaşlı, güçsüz kimselerin bulunmasından dolayıdır. Çünkü bu gibi kimseler, bu görevi yerine getiremezler. ¹⁴¹⁾

Ehl-i sünnet alimlerinden, ayetteki (من : min) harf-i cerrini beyaniyye olarak kabul eden ve ayete; "iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir ümmet olun." manasını verenler, yine Fahreddin Razf'nin ifadesine göre meseleye, hiç bir mükellef yoktur ki kendisine, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, ya el, ya dil, yahut da kalp ile farz olmasın, düşüncesinden hareketle yaklaşmışlardır.¹⁴²⁾ Nitekim bu alimler, ayetteki

138) Bkz. Matürîdî, a.g.e, 72b.

139) Bkz. S.Ş el-Cürcânf, a.g.e, c.3, s.280.

140) Bkz. Şevkânf, age, c.1,s.268. Kurtûbî,age,c.4,s.165.

Zemahşerf, age, c.1,s.452.

141) Bkz. Fahreddin Razf, a.g.e, c.3, s.27.

142) Bkz. Fahreddin Razf, a.g.e, c.3 s.27.

(من : min) harf-i cerri'ni beyaniyye olarak kabul etmelerine rağmen, bu vazifeyi diğer alimler gibi farz-ı kifaye olarak benimsemişlerdir.¹⁴³⁾ Demek ki ehl-i sünnet alimlerinin bu husustaki ihtilafları, genelde farz-ı kifaye ve farz-ı ayn noktasından olmamıştır, Farz-ı kifaye anlayışlarının farklılığından dolayı neşet etmiştir. Alûsf, bu nüans farklılığını şu şekilde dile getirmektedir: " İslâm alimleri, bu emrin bütün müslümanlara farz olup bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden düşen cinsten mi; yoksa, müslümanların sadece bir kısmına münhasır olup, diğerlerini ilgilendirmeyen cinsten mi bir farz-ı kifaye olduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir. "¹⁴⁴⁾ Alûsf'nin demek istediği şudur; İslâm alimlerinin bir kısmı, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmenin her müslümana farz olduğunu, fakat birçok nedenle her insanın bu işi yapamayacağını, bundan dolayı, bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden düşeceğini kabul etmişlerdir. İslâm alimlerinin bir bölümü de bu görevin , her müslümana farz olmayıp, ümmetin sadece bir kesimini ilgilendirdiğini kabul etmişlerdir. Alûsf, ayrıca, cumhur ülemânın görüşünün, birinci görüş olduğunu da belirtmektedir.¹⁴⁵⁾ Alûsf cumhurun bu görüşünün delilini de şu şekilde özetler : " Cumhur ülema bu görüşüne, bir toplum iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymayı bütün olarak terkederse o toplumun bütünü günahkâr olur, hükmünü, delil olarak getirmiştir. Eğer bu vazife müslümanların sadece belirli bir kısmına farz olsaydı, toplumun bütününe terketmesiyle, o toplumun hepsi günahkâr olmazdı, demişlerdir."¹⁴⁶⁾ Alûsf,

143) Bkz. Muhammed b. Alân, a.g.e, c.2 s.263.

144) Alûsf, a.g.e, c.4, s.22.

145) Alûsf, a.g.e, c.4, s.22.

146) Alûsf, a.g.e, c.4, s.22.

ayrıca, İmam-ı Şaffî'nin "el-Ümm" adlı kitabında, cumhur ülemâ-nın görüşünün zahirî nas olduğunu, Fahreddin Razî ve ona tabi olanların ise ikinci görüşe iltifat ettiklerini söylemektedir.¹⁴⁷⁾

İbn Teymiye ise bu konuda şunları söylemektedir : " Emr bi'l-ma'ruf ve Nehy 'ani'l-münker, farz-ı kifayedir. Yerine getirmeye gücü yeten insan bu görevi ihmal ederse, gücü oranında günahkâr olur. Nitekim Hz. Peygamber: " Sizden bir kötülük gören onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse dili ile değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin." buyurmuştur."¹⁴⁸⁾

Aslında İslâm'da biri umûmî ve farz-ı ayn, diğeri hususî ve farz-ı kifaye olan iki müdahale türünün bulunduğu kabul edilirse, aralarında nüans farkı olan bütün bu görüşler telif edilmiş olur. Mesela namaz, oruç vs. gibi farz-ı ayn olan ibadetleri ifâ etmeyi mümkün kılacak kadar fıkıh bilmek bütün müslümanlara; fıkıhı bütün babları ile bilmek sadece bir grup müslümana farzdır. Bunun gibi emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in de hem farz-ı ayn hem de farz-ı kifaye mertebeleri vardır. Her müslüman bilgisi, gücü, imkân ve kabiliyeti nisbetinde din, ahlak, insanlık namına ne biliyorsa bunları kendisi kadar bilmeyen kimselere öğretmek, onlara rehberlik etmek mecburiyetindedir. Hayrı, fazileti ve iyiliği yaymak, bu meziyetlere sahip olan herkes için bir vazifedir. "Hepiniz çobansınız ve idareniz altındakilerden sorumlusunuz" hadisi buna işaret etmektedir.¹⁴⁹⁾

Fakat bir takım durumlarda, iyiliği emretmenin, bu işi bilen, sorumlu ve üstesinden gelebilecek kişilere farz olması da

147) Bkz. Alûsî, a.g.e, c.4, s.22.

148) İbn Teymiye, a.g.e, s.53.

149) Bkz. Uludağ, a.g.e, s.28.

kaçınılmaz bir durumdur. Zira bu iş, bir ilim, kültür ve irfan meselesidir.¹⁵⁰⁾ Burada önemli olan husus, böyle emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapacak bir grubu, İslâm toplumunun yetiştirmesidir. Böyle kimseleri yetiştirmek bütün ümmet üzerine vaciptir.¹⁵¹⁾

150) Uludağ, a.g.e, s.28.

151) Bkz. Ahmed Mustafa el-Merâğî, Tefsîru'l-Merâğî, c.4-6, s.22.

F) EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER PRENSİBİNİN İCRASI

(KOLLEKTİF VE FERDİ SORUMLULUK)

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'le ilgili olarak serdedilen ayetler, müslümanlardan bir kısmına, diğerlerine iyiliği emretme ve kötülükten menetme hakkını açıkça vermektedir.¹⁵²⁾ Hatta ayetlerden, bu görevin bir örf, bir gelenek, kültürün bir unsuru haline getirilmesi gerekliliğini çıkarmak zor değildir. Bu ayetler, müslümanların kollektif sorumlulukla yükümlü olduklarını bildirmektedir.

" Kim hidayet yolunu seçmişse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa kendi zararına sapsapmış olur. Hiç bir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenemez."¹⁵³⁾ ayeti ile ifadelendirilen ferdi sorumluluk esası, kollektif mesuliyeti zedeleyen bir unsur değildir. Bu gibi ayetler, insanın gücünün yetmediği kötülükleri önleyemediği zaman teselli bulması içindir. Aynı zamanda bu naslar, kötülüğe müdahale etmemeyi değil, müdahalenin güçlülüğünü ve bir usule göre yapılması lazım geldiğini ifade eder. Yosa İslâm'da nemelazımcılığın, "bana değmeyen bin yıl yaşasın" cümlesiyle ifadesini bulan aldırışsızlığın, opportunizmin yeri yoktur.¹⁵⁴⁾ Müslümanlar devamlı iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek durumundadırlar. Fakat önlemek istedikleri halde takatları dışında kalan münkerler karşısında mezkur nasları hatırlayarak ümitsizliğe düşmemeye ve karamsar olmamaya çalışırlar.

152) Uludağ, a.g.e, s.26.

153) İsrâ 15. Ayrıca Bkz. Fatır 18, Zümer 7

154) Uludağ, a.g.e, s.25.

Konu ile ilgili açıklanması gereken bir ayeti kerime de şöyledir :

" Ey iman edenler siz kendinize bakın, siz hidayet üzerine olursanız sapıtanların sapıklığı size zarar vermez."¹⁵⁵⁾

Bu ayetteki "siz kendinize bakınız" hitabının, bir takım insanlar tarafından yanlış anlaşıldığı, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma vazifesinin ihmal edilmesinde delil olarak kullanıldığı, bazı İslâm alimlerinin kitaplarında geçmektedir. Sahabe döneminde de böyle bir yanlış anlamının yaşandığı, bunun üzerine Hz. Ebu Bekr'in bir hutbe irâd ettiği bilinmektedir. Hz. Ebu Bekr bu hutbesinde şöyle der : " Ey mü'minler siz, "siz kendinize bakınız" ayetini okuyor, fakat onu yanlış yorumluyorsunuz. Halbu ki ben, Rasululah'tan; "insanlar kötülüğü görür de onu değiştirmezlerse, Allah'ın, bütün insanları azaba uğratması meselesi olur."¹⁵⁶⁾ buyurduğunu işittim." Hz. Ebu Bekr'in bu açıklaması, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymada bu ayetin mutlak bir ruhsat olmadığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Haddizatında hiç bir İslâm alimi ayetten böyle bir sonuç çıkarmamıştır.

Abdullah İbn Mübârek (v.165.h.), bu ayetin emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in vucûbunu kuvvetlendirir bir mahiyet arz ettiğini ifade ettikten sonra şunları söylemektedir : " Çünkü bu ayeti kerime, "siz kendi dindaşlarınıza bakınız, onlara yöneliniz, bazınız bazınıza nasihat etsin, kiminiz kiminizi hayır işlere teşvik etsin, kötülüklerden nefret ettirsin" gibi manalara

155) Maide, 105.

156) Bkz. Cassas, Ahkamu'l-kur'ân, c.2, s.486. Zemahşerî, a.g.e., c.1, s.649.

157) Tirmizî, Fiten 8. Ebu Davud, Melahim 17. İbn Mâce, Fiten 20.

gelmektedir. Bu manaları taşıyan ayet, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in vucûbuna delalet etmektedir."¹⁵⁸⁾

Fahreddin Razi "siz kendinize bakınız" emrini değerlendirenken, bunun "kendinizi muhafaza ediniz" manasına geldiğini, muhafazanın da ancak emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapmakla elde edileceğini belirterek ayetin manasını şu şekilde toplar : " Mü'minler kendilerine baksınlar, mü'min olmayanlara benzeme yoluna gitmesinler, kendi dinlerine sımsıkı sarılsınlar. Onların(mü'min olmayanların) fasit yolları mü'minlere zarar veremeyecektir." ¹⁵⁹⁾

Elmalı'lı Hamdi Yazır, ayeti tefsir ederken "siz hidayette iseniz sapan kimse size zarar vermez" kısmına dikkat çeker ve klasik tefsirlere dayanarak şunları yazar : " Bu ayetten, kimse kimseye karışmasın, kendi nefsiyle ferdi bir hayat yaşasın gibi bir mana çıkarılmamalıdır Çünkü hidayette olmanın, doğru yolu tutmanın şartlarından biri de iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmektir.¹⁶⁰⁾ Zemahşerî, bu hususu şöyle ifadelendirmektedir : " Gücü yettiği halde iyiliği emretmeyip kötülükten alıkoymayan hidayete erenlerden, doğru yolu tutanlardan değildir. Aksine ayetin hidayete erenlerden ayrı tuttuğu (arasını ayırdığı) sapıklardan biridir."¹⁶¹⁾

Said İbn Cübeyr'den nakledilen bir habere göre ise bu ayeti kerîme, ehl-i kitap hakkında nazil olmuştur. Bu habere dayanarak bazı İslâm alimleri ayete şu şekilde bir mana vermişlerdir : " Siz kendinize bakınız. Ehl-i kitabın küfürleri size bir zarar vermez." ¹⁶²⁾

158) Kurtûbî, a.g.e, c.6, s.344.

159) Fahreddin er-Râzi, a.g.e, c.3, s.682.

160) Elmalı'lı, a.g.e, c.3, s.1825.

161) Zemahşerî, a.g.e, c.1, s.649.

Bu açıklamalardan sonra , bahis konusu ayeti kerime'den sosyal hayata şamil bir mana çıkarılmasının doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Ayetin işaret ettiği mana şudur ki, müslümanlar ictimâf olarak hidayet ve salahlarını muhafaza ederlerse onlara, kafirlerin, müşriklerin, yabancı milletlerin şapıklıkları hiç bir zarar veremeyecektir.¹⁶³⁾

Mamafih ayet bize şunu da gösteriyor ki, kurtuluşun ve sosyal hayattaki hidayetin başlangıç noktası ferdf kurtuluş ve hidayettir.¹⁶⁴⁾ Ayetten çıkarılabilecek böyle bir manayı da ihmal etmemek gerekir. Zira kollektif sorumluluk önemli olduğu kadar ferdf sorumluluk da önemlidir. İnsanın öncelikle kendi nefsinin kötülüklerden temizlemesi, daha sonra da başkalarını kurtuluşa davet etmesi esastır. "Nefsinin kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere daldıran ise ziyan etmiştir."¹⁶⁵⁾ ayeti kerimesinde buna işaret edilmektedir. Bu husus Ruhu'l-Beyan'da güzel bir misalle izahlandırılır : " Kendi nefsinin temizlemeden başkalarını tezkiye etmeye uğraşanının misali, denizde boğulmak üzere olan bir adama benzer ki, bu adam haddizatında boğulmaktan kurtulmak için iyi bir yüzücüye muhtaç iken, kendisi gibi boğulmak üzere olan birisini kurtarmaya çalışır. Bu takdirde her ikisinin de boğulması kaçınılmaz olacaktır."¹⁶⁶⁾

Emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker'in ilk başlangıcı Allah'a teslim olarak nefsi arıtmaktır. İnsanın, kendi nefsinin kötülüklerden arıtması bir nehy 'ani'l-münker; onu iyi ve güzel şeylere yöneltmesi bir emr bi'l-ma'ruftur. Bunun için emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker aslında sosyal bir görev olmasına

163) Elmalı'lı, a.g.e, c.3, s.1826.

164) Elmalı'lı, a.g.e, c.3, s.1826.

165) Şems, 9-10.

166) İsmail Hakkı Efendi, Ruhu'l-Beyan, c.2, 453.

rağmen ferdi arınma ile de direkt alakalıdır. Bundan dolayı Ayeti kerimede bahis konusu edilen sorumluluk hududunun açıklanmasından maksat; mü'min olan fert kendi doğru yolda olduğu müddetçe başkalarına karşı ma'rufu emr ve münkerden nehy vazifesiyle sorumlu değildir demek olmadığı gibi, kendi nefsinin tezkiye işini ihmal etmesi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'i nefsânî arzularına uyarak bir takım şartlar ve usullere riayet etmeden yapması demek de değildir. Bu iki durum, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymada ifrat ve tefrit noktalarıdır. İbn Teymiye bunun açıklamasını şöyle yapmaktadır : " Bu konuda insanlardan iki grup hata etmektedirler; Birinci grup "siz kendinize bakınız, siz hidayet üzerine olursanız sapıtanların sapıklığı size zarar vermez." ayetini tevil ederek iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevlerini bırakırlar. İkinci grup ise, dil yahut el ile bilgisizce, yumuşaklık göstermeksizin, sabırsızca, yararlıyla zararlıyı, güç yetirdiği ile yetiremediğini düşünmeksizin ve ne pahasına olursa olsun iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak isteyenlerdir. Bu gruptakiler sınırı aştıkları halde Allah'a ve Peygambere itaat ettiklerine inanarak bu işi yaparlar. ¹⁶⁷⁾ İbn Teymiye daha sonra havariç, mu tezile ve rafizilerin bu ikinci gruptan olduğunu, bunların, zararı yararından daha fazla olduğu halde iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma ve bu yolda cihad etmede aşırı gidip hata ettiklerini söylemektedir. ¹⁶⁸⁾

Bütün bu açıklamalardan sonra emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'de ferdi sorumluluk ve kollektif sorumluluğun bir bileşimi ile hareket etmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Müslüman, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada daima aktif bir pozis-

167) İbn Teymiye, a.g.e, s.54.

168) İbn Teymiye. a.g.e, s.54.

yonda olacak fakat gücü, imkanı ve takatı dışında olan olaylara müdahale edemediğinden dolayı ümitsizliğe kapılmayacak, bu noktada ferî sorumlulukla ilgili ayetleri dikkate alacak bu ayetlerle moral, teselli ve ümit bulacaktır. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker görevini yerine getirirken bencil ve nefsânî davranmamak için, nefsini tezkiye etmeyi de ihmal etmeyecektir. Hiç bir zaman kollektif mes'uliyetin sınırlarını zorlamayacak ve fakat "bana değmeyen bin yıl yaşasın" felsefesiyle hareket etmeyecek daima kollektif mes'uliyetin şuurunda olacaktır. Gazâlî bu sorumluluğun ifadesi olan iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada şu ideal boyutu hedef göstermektedir : " Yeryüzünde dini farîzalardan bir tanesini bilmeyen bir kişi buldukça ona ulaşabilenden bu sorumluluk düşmez. Diğer tefarruat ile uğraşıp, ilmin derinliklerine dalarak ender lazım olabilecek meselelerle zamanını kaybetmesi doğru olmaz. Bu öyle bir vazifedir ki, bunu ancak bir farz-ı 'ayn veya bu görevden daha mühim bir farz-ı kifaye ile uğraşmak durdurabilir."¹⁶⁹⁾

169) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.336-337.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

A) EMR Bİ'L-MA' RUF VE NEHY 'ANI'L-MÜNKER'İN ŞARTLARI

Emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker, her müslümana kudreti nisbetinde farzdır. Fakat bu vazifenin gayesine ulaşabilmesi için bir takım şartlar söz konusudur. Bundan dolayı çeşitli itikâdî mezheplenden bir çok alim bir takım şartlar ileri sürmüşlerdir. Fakat bu konuda bazen aşırı da gidilmiştir. Ehl-i sünnet alimlerinin büyük bir çoğunluğu, şart belirlemede emr bi'l-ma - ruf ve nehy ani'l-münker'in kitlesel bir görev olduğunu dikkate almışlardır. Bunun için bu vazife konusunda öne sürülen şartlardan bazılarını kabul etmişler, bazılarını ise kabul etmemişlerdir. Kabul etmedikleri şartlardan bazıları şunlardır :

1) ADALET

Kurtubî'nin beyanına göre emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker'de adalet şartını arayanlar, ehl-i sünnet haricindeki bid'at ehlidir. ¹⁷⁰⁾ Ahkâmu'l-Kur'an sahibi İbnu'l- Arâbî de münkeri yalnız adalet sahibi insanların değiştirebileceği görüşünün bid'at ehline ait olduğunu söylemektedir. ¹⁷¹⁾

Emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker'de adalet şartını gözetenler, şu ayetleri delil olarak getirmişlerdir:

"İnsanlara iyiliği emrediyor kendinizi unutup musunuz?" ¹⁷²⁾

170) Kurtubî, el-câmi li Ahkâmi'l-Kur'an, c.6, s.47.

171) Ebu Bekr İbnu'l- Arâbî, Ahkâmu'l-Ku'an, c.1, s.266.

172) 'a 144.

" Ey iman edenler; yapamayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapamayacağınızı söylemeniz, Allah katında büyük bir gazaba sebep olur."¹⁷³⁾

Bu görüşte olanların delil olarak kullandıkları bir hadis de şudur :

" İsrâ gecesinde ateşten makaslarla dudakları kesilen bir kavme uğradım; "siz kimsiniz?" diye sordum. Onlar da; "biz iyiliği emredip yapmayan, kötülükten nehyedip o kötülüğü yapan kimseleriz" dediler."¹⁷⁴⁾

Gazâlî'nin nakline göre bu kişiler akîf delil olarak da şunu söylemişlerdir ; " İhtida asıl, hidayet ise fer'idir. Yani asıl olan insanın kendisinin doğru olmasıdır. Başkasını doğru yöne çağırmak, asıl değil, fer'idir."¹⁷⁵⁾ Yine bu kişiler, "İs-lah, salah nisabına malik olanların vermesi farz olan bir zekattır" diyerek¹⁷⁶⁾ adaleti kat'î bir şart olarak sistemleştirmişlerdir.

Ahlak ve ibadet yönünden mazbut olmak manasına gelen adalet,¹⁷⁷⁾ bu vazife konusunda çok önemli bir husus olmakla beraber ehl-i sünnet alimlerinin çoğunluğuna göre kat'î bir şart değildir. Ehl-i sünnet alimleri, ma'rufu emretme ve münkerden nehyetme işinin fasık ve günahkar üzerine de vacip olduğunu, bid'at ehlinin yanlış düşündüğünü söylemişlerdir. Ehl-i sünnet alimlerini böyle bir düşünceye sevkeden esas amil, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in geniş bir kitle için söz konusu olması ger-

173) Saf 2-3.

174) Gazâlî , İhyâu Ulûmi'd-Din, c.2, s.309.

175) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.309.

176) Bkz. Süleyman Uludağ, İslâm'da İrşad, s.38.

177) Uludağ, a.g.e, s.38.

çeğidir. Gazâlf, ehl-i sünnetin bu tutumu hakkında şunları söylemektedir : " Gerçek olan şudur ki, fasık da olsa insan bu görevi yerine getirmelidir. Bu görüşümüze delil olarak deriz ki; bu vazifeyi yapmak için insanın her yönden masum olmasını şart koşmak bir kere icma'nın hilafıdır (zira peygamberlerden başka hiç kimse masum değildir.) Bu aynı zamanda iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme kapısını kapatmak demektir. Zira sahabe bile masum değildir nerede kaldı diğerleri..."¹⁷⁸⁾

Bir toplumda bütün günahlardan sıyrılmış olanların sayısı azdır.¹⁷⁹⁾ İyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma işini bu az sayıdaki kişilere mühhasır kılmak, onun genişliğini büyük ölçüde daraltmak demektir. Bu, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münkerin espirisine aykırı bir durumdur. Zira bu görev bütün insanlar için söz konusu olan umûmî bir faliyettir. ¹⁸⁰⁾

Ehl-i sünnet alimleri, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymanın umûmî ve kitlesel bir faliyet olduğu üzerinde o kadar durmuşlardır ki, bu konuda şüpheleri gidermek için ayeti kerimelere dayanarak sağlam bir kıyaslama dahi yapmışlardır. Bu kıyaslamayı şu şekilde özetlemek mümkündür : İnanan bir kişi üzerine kendini kötülüklerden alıkoymak bir vacip olduğu gibi, başkalarını kötülükten nehyetmek de bir vaciptir. Eğer bir kişi, bir vacibi yerine getirmekte ihmalkâr davranıyorsa bu, diğerini terketmesine bir cevaz olamaz. Bir müslüman üzerine günahı terketmek nasıl vacipse gûnahtan nehyetmek de öylece vaciptir.

178) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.309.

179) Ebu Bekr İbnu'l-arâbf, a.g.e, c.1, s.266.

180) Bkz. Kurtubî, a.g.e, c.6, s.47.

Bir vacibin yerine getirilemeyişi diğeri bir vacibi düşürmez. 181)

Matürîdî, ehl-i sünnetin bu görüşüne Hz.Peygamber(s.a.v.)-in; "hepsini yapamazsanız dahi ma'rufu emrediniz, bütün münkerlerden kaçınmasanız dahi münkerden nehyediniz." hadisi ile sahabeden nakledilen; "yapamazsanız dahi ma'rufu emrediniz." haberini delil olarak getirmekte ve şunları söylemektedir : "Şu halde bir kişinin, "bütün ma'rufu işleyebilen ve bütün münkerlerden kaçınabilen bir kişi değilim ki kendimden başkasına da ma'rufu emreyyim ve münkerden nehyedeyim" demesi, uygun değildir. Çünkü bir vacip hakkında yaptığı noksanlık, diğeri bir vacipte kusur yapmasını gerektirmez."182)

Mu'tezile alimlerinden Zemahşerî de bu konuda ehl-i sünnetle hemfikirdir. Meşhur tefsiri Keşşaf'ta, bir günahı irtikâp eden birinin, aynı günahı bir başkasını nehyetmesi vacip midir? sorusuna; "vaciptir" cevabını veren Zemahşerî, bunun sebebini de ehl-i sünnet alimleri gibi açıklamaktadır : "Çünkü bu gibi kimselere günahı terketmesi de o günahı nehyetmesi de ayrı birer vaciptir. Birini terketti diye diğeri vacip sakıt olmaz."183)

İyiliği emretme ve kötülükten nehyetme faaliyetinde adalet şartını ileri süren "bid'at ehli"nin delil olarak gösterdiği ayetler hakkında ise ehl-i sünnet alimleri, daha değişik düşünmüşler; bu ayetlerin, münkerden nehyeden kimsenin nehyetme fiilini değil, nehyedilen bir fiilin irtikâbını ayıpladığını ve kınadığını söylemişlerdir.184)

181) Bkz. Fahreddin Razî, Mefatihü'l-Ğayb, c.3, s.28.

182) Matürîdî, Tevilatü'l-Kur'an, s.73a.

183) Zemahşerî, Keşşaf... c.1, s.452-453.

184) Bkz. Ebu Bekr İbnu'l-Arâbî, a.g.e, c.1, s.266. Kurtubî, a.g.e, c.6, s.47.

2) İZİN

Dini ve umumî manada emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker için resmi makamlardan müsaade almaya ihtiyaç yoktur. Bu vazifeyi yerine getirmek için, devletten izin alınması şartını kabul etmek, onun kitlesel alanda bir kültür ve medeniyet hamlesi olduğunu gözden kaçırmak demektir. Bu şart ancak tarih içerisinde bir çok İslâm ülkesinde varolmuş, vazifesi iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek olan "hisbe teşkilatı" için söz konusu olabilir. Çünkü hisbe teşkilatı bir devlet kurumudur. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'i sadece bir teşkilata indirgemek ise doğru değildir. Bir teşkilat olarak hisbe, tarihte büyük bir fonksiyon icra etmiştir. Fakat böyle bir fonksiyon, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in sadece bir kısmını yansıtabilir. Bu vazifeyi bir bütün olarak kabul etmek gerekir. Bu da onun, bir islâm kültür ve medeniyetinin ortaya konmasında "motive bir ruh" olarak kabul edilmesi demektir. Bu takdirde , ceza verme, zor kullanarak engelleme gibi hisbe teşkilatının konusu olan alanların dışında emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker yapmak için , devlet adamlarından izin alma şartı fasit bir şarttır. Gazâlî, böyle bir şartın fasit olduğunu gayet açık bir dille ortaya koymaktadır : " Bu vazife için hükümetten ve valilerden izin alma şartı, fasit bir şarttır. Çünkü ayet ve hadisler, kötülüğü görüp de sessiz kalanın âsi olduğunu açıkça ifade etmektedir. Nerede ve ne halde olursa olsun gördüğü kötülüğü önlemeye çalışmak herkese bir borçtur. Bunu hususileştirmek, aslı olmayan bir tahakkümdür. Bir şeyin kötü ve haram olduğunu anlatmak için, devlet adamının iznine ihtiyaç yoktur.¹⁸⁵⁾

185) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.311.

3) TEKLİF

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in bir kimseye farz olması için o kimsenin mükellefiyet çağında olması şarttır.¹⁸⁶⁾ Fakat iyiyi kötüden ayırt edecek seviyede olup henüz mükellefiyet çağına ermemiş bir çocuğun iyiliği emredip kötülükten nehyedeceği bazı islâm alimleri tarafından kabul edilmiştir. Bu alimlere göre mükellefiyet ve rüşt çağına gelmemiş olan kimselerin emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker yapmaları caiz ve müstehaptır. Teklif çağına gelmemiş bir insanın iyiliği emredip kötülükten nehyedeceğinin kabul edilmesi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in ne derece kitlesel bir faaliyet olduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Gazâlî, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek için, mükellef olmanın şart olmadığını kabul eden alimlerden birisidir. Ona göre, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek namaz ve diğer ibadetler gibi Allah'a yaklaştıracı bir ibadettir. Mükellef olmayan biri de olsa bu vazifeyi yerine getirdiğinde mükafatını alır. Mükellef değil diye onu bu görevi yapmaktan kimse alıkoymaz. İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek bir idarecilik değildir ki onda mükelleflik şartı aranabilsin.¹⁸⁷⁾

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda ehli sünnet alimlerinin bir çoğunun, imandan sonra kabul ettikleri iki geçerli şart vardır. Bunlar: Kudret ve mesalih (yarar) dır.

İbn Atiyye (v.542.h.) İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmenin, ancak bu işe güç yetirene ve müslümanlara zarar gelme-

186) Uludağ, a.g.e, s.37.

187) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.308.

yeceğinden emin olan kişiye farz olduğunu; eğer bunlardan korku-¹⁸⁸⁾ luyorsa sadece kalp ile buğzetmenin gerekli olduğunu söylemiştir. Kurtubi de müslümanların, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkmada muktadir olmanın şart olduğu konusunda icma ettiklerini belirttiklerini şunları söylemektedir: " Münkeri değiştirmek için muktadir olmak şarttır. Eğer el ile değiştirmeye güç yetmiyorsa dil ile önlenecek, buna da güç yetmiyorsa kalp ile buğzedilecektir. Bundan daha öteside yoktur. Hz. Peygamber (s.a.v)'den bu görevin çok mühim olduğunu bildiren bir çok hadis rivayet edilmiştir, fakat bunların hepsinde güç sahibi olma şartı vardır."¹⁸⁹⁾ İbn Teymiye ise bu vazifenin her müslümana gücü nisbetinde gerekli olduğunu belirtir¹⁹⁰⁾ ve bu görüşüne şu ayeti delil olarak getirir: "Allah'a karşı gelmekten gücünüz yettiğince sakınınız."¹⁹¹⁾

Bir ikinci şart olan mesalih meselesi aslında muktadir olma şartının bir uzantısıdır. Bu hususu Gazâlî dört maddede izah etmektedir :

a) Söz tesir etmeyecek ve aynı zamanda bir zarar da söz konusu olacaksa bu durumda iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek farz değildir.

b) Bir tesir söz konusu olacak ve bir zarar da gelmeyecekse bu durum mutlak bir kudret olduğu için, iyiliği emretmek vaciptir.

c) Vaz'u nasihat tesirli olmayacak ama bir zarar da görülmeyecekse bu durumda iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek vacip değildir ama dinin bir şifârı olduğu için müstehaptır.

188) Bkz. Kurtubî, a.g.e, c.6, s.253.

189) Kurtubî, a.g.e, c.4, s.48.

190) İbn Teymiye, el-Hisbe fi'l-İslâm, s.6.

191) Teğâbün 16.

d) Söz tesirli olacak ama (genel bir zarar değil, şahsî) bir zarar da söz konusu olacaksa bu durumda iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek müstehap olur. Böyle bir faaliyet, kötülükler lehine tavır alan insanların maneviyatını sarsacak ve onların kalbine bir korku salacaksa caiz olur. "Allah yolunda harcayın ve kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın" ayetinde kastedilen tehlike, böyle bir tehlike değildir. İbn Abbas(v.68.h) bu ayette kastedilen tehlikenin, infak yapılmadığından dolayı doğan tehlike olduğunu belirtmektedir. Yani bu ayet; " Kim Allah yolunda infak yapmamışsa kendi eliyle kendini tehlikeye atmıştır) manasına gelmektedir. 192)

Gazâlî, bu son maddeyi izah ederken şu hususu da gözden kaçırmamaktadır : " Hiç bir yarar olmadan kendini tehlikeye atmakta elbette bir mana yoktur. Hatta bu gibi bir faaliyet haram dahi olur. İyiliği emretmenin müstehap olması, münkeri düzeltme imkanı olduğu veya hiç olmazsa bir yönden faydası dokunduğu zamandır. Bu iş yapıldığı zaman bir kötülük önlenemez fakat buna karşı daha büyük bir kötülük doğacaksa iyiliği emretme ve kötülükten nehyetme faaliyeti helal olmaz." 193)

S.Ş. el-Cürcânî; "emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker, bir fitnenin çıkmasına vesile olmamalıdır. Eğer bir fitne söz konusu ise bu vazife vacip değildir." 194) derken mesalihin emr-i ma'ruf ve nehy-i münker'de dikkate alınması gereken bir şart olduğunu belirtmektedir.

İbn Teymiye de bu konuda şunları yazmaktadır : " Yararlar ve zararlar çatıştığında veya karıştığında üstün olanın tercih

192) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.315.

193) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.316.

194) S.Ş.el-Cürcânî, Şerhu'l-mevakıf, c.3, s.280.

edilmesi gerekir. Marufu emretme ve münkerden nehyetmenin zararı yararından fazla ise bu iş haram olur. Bu yarar ve zarar anlayışının ölçüsü ve kıstası ise şeriattır." 195)

B) EMR Bİ'L-MA' RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER'İN YAPILACAĞI YERLER

BAKIMINDAN ŞARTLARI

1) Emredilen şeyin doğruluğu, iyi olması; yasaklanan fiilin de fenalığı bilinmelidir. Bu kesin olarak bilinmezse fenalığın emredilip iyiliğin nehyedilmesinden emin olunamaz. 196)

2) Nehyedilen fiilin "münker" olması gerekir. "Günah" denilmeyip "münker" denilmesinin sebebi , münker kelimesinin günah kelimesinden daha kapsamlı olmasından dolayıdır. Mesela bir çocuğun yaptığı kötülükten de alıkoymak gerekir. Çocuğun işlediği kötülüğe "günah" denemez. Çünkü asi olmadan ma'siyet de olamaz. Çocuk mükellef olmadığı için asi sayılamaz. 197)

Küçük ve büyük bütün günahlar da "münker" kapsamı içindedir. Dolayısıyla kötülükten nehyetmek sadece büyük günahlara mahsus değildir. 198)

3) Münkerin halihazırda mevcut olması gerekir. Bu hususta zan- nı galip, kesin bilgi yerine geçer. 199)

Bir kötülüğün ileride vuku bulacağına kani olunursa böyle bir kötülük ancak nasihat yolu ile ve tedbir almak sureti

195) İbn Teymiye, a.g.e, s.55.

196) Kadı Abdulcebbar, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, s.142.

197) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.320.

198) Gazali, a.g.e, c.2, s.320.

199) Kadı Abdulcebbar, a.g.e, s.143.

ile önlenmeye çalışılır. Zira bu konuda ısrarlı olmak müslümanlara sûî zan etmeye girer ki bu da yasaklanmıştır. ²⁰⁰⁾

4) Münkerin açıktan işlenmesi gerekir. ²⁰¹⁾ Toplumu kötü yönde etkilemeyecek gizli planda kalmış şahsî günahların araştırılması caiz değildir. Önemli olan, toplumun bünyesini sarsacak, onu kötü yönde etkileyecek münkerlerin engellenmesidir. Bir günah sosyal plana çıkmamış, şahsî planda kalmış ise onu inceden inceye araştırmak caiz değildir. Zira yüce Allah; " müslümanların ayıplarını, gizli hallerini araştırmayınız" ²⁰²⁾ buyurmakla tecessüsü, yani şahsi günahları inceden inceye araştırmayı yasaklamıştır. Hz. Peygamber de; " Müslüman müslümanın kardeşidir, her kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah Teâlâ da ahirette onun ayıbını örter." ²⁰³⁾ buyurmakla bu tür şahsî ayıpların örtülmesini tavsiye etmişlerdir. Zira bir günahı işlemek ne kadar kötü ise onu teşhir edip yaymak da o kadar kötüdür. Nur suresi 19. ayette buna işaret vardır : " Mü'minlerin arasında hayasızlığın (kötü söz ve davranışın) yayılmasını isteyenler için dünya ve ahirette acıklı bir azap vardır."

S.Ş.Cürcânî, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker yapılabilmesi için tecessüsün söz konusu olmaması lazım geldiğini belirtmektedir. ²⁰⁴⁾ Çünkü günahı teşhir edip ortaya çıkarmak, onu "ferdî" olmaktan çıkarıp "sosyal" olmasına vesile olmaktadır.

Elmalı'lı, tecessüsle ilgili yukarıdaki ayeti kerimeyi açıklarken; " Bu ayetle mü'minlerin eksiklerini bulmak için ça-

200) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.320.

201) Gazâlî, a.g.e, c.2, s.320.

202) Hucurat 12.

203) Müslim, Birr, 15.

204) S.Ş. el-Cürcânî, a.g.e, c.3, s.280.

lışmak, açık delil ve emmareler, zan veya yakın bilgi elde etmek için casus gibi inceden inceye yoklayıp araştırma yapmak, zahirde görüneni bırakıp da Allah'ın örttüğünü perdelemeye uğraşmak yasaklanmıştır." demekte ve tecessüsle ilgili, bir çok klasik tefsir kitaplarında bulunan şu hikayeyi aktarmaktadır : Rivayete göre Hz.Ömer Medine'de geceleyin kontrol için gezerdi. Bir gece bir evde bağırıp çağırarak şarkı söyleyen birinin sesini işitir. Duvardan aşar ve içeriye girer. Bakar ki adamın yanında bir kadın ve şarap var. "Ey Allah'ın düşmanı, der, sen günah işleyeceksin de Allah da seni gizlen mi sandın?" Bunun üzerine o kişi: " Sen de acele etme ya emfra'l-mü'minin; ben bir kötülük yaptım sen üç kötülük yaptın. Allah " kusurları araştırmayın" (Hucurat 12) buyurdu, sen araştırdın. Allah " evlere kapılarından girin" (Bakara 189) buyurdu, sen duvardan aştın. Allah "ey inananlar, evlerinizden başka evlere izin almadan, seslenip sahiplerine selam vermeden girmeyiniz" buyurdu, sen ise evime izinsiz girdin." der. Bunun üzerine Hz. Ömer; " Şimdi eğer ben, sizi afvedersem siz de yaptıklarınıza tevbe edip benim kusurlarımı da bağışlar mısınız?" der ve onlar da razı olurlar. Hz. Ömer böylece ordan çıkar ve gider.²⁰⁵⁾

5) Münkerin münker olduğu ictihada lüzum kalmadan bilinmelidir.²⁰⁶⁾ Yani önlenecek münker tartışmalı ve izâff olmamalıdır. Dine ve akl-ı selfme göre münkerliği kesin olarak bilinmelidir.

C) EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER'İN ADABI VE METODOLOJİSİ

1) BİLGİ : iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın yapı-

205) Elmalılı'lı, Hak Dini Kur'an Dili, a.g.e, c.6, s.4473-4474.

206) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.321.

lacağı yerlerini , yollarını , engellerini ve derecesini iyi bilmek gerekir. Ancak bu sayede İslâm'ın haber verdiği çerçeve içinde kalınabilir.²⁰⁷⁾ İbn Teymiye bu hususu şu şekilde değerlendirmektedir : " Amaç ve eylemin bilgi ile olması gerekir. Eğer bunlar bilgi ile olmazsa cehalet, sapıklık ve nefsin arzusuna uyma söz konusu olur. İşte İslâm insanı ile cahiliyye insanı arasındaki fark budur. ²⁰⁸⁾

2) YUMUŞAKLIK : Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in esası yumuşaklıktır.²⁰⁹⁾ Nitekim Hz. Peygamber(s.a.v); "hiç bir şey yoktur ki yumuşaklık onu süslemesin. Sertliğin de lekelediği hiç bir şey yoktur." buyurmuştur. Bir başka hadis de şöyledir : "Allah yumuşaktır, her işte yumuşaklığı sever. Sertliğe vermediğini yumuşaklığa verir" buyururlar.²¹⁰⁾
²¹¹⁾

3) VERA (ŞÜPHELİ ŞEYLERE YAKLAŞMAMAK) : İyiliği emretme ve kötülükten alıkoymada İslâm'ın öngördüğü sahayı aşmamak, haddi tecavüz etmemek ve bu hususta herhangi bir garaza kapılmamak için, kişinin vera sahibi olması gerekir.²¹²⁾

Gazâlf'ye göre bu üç vasıf olmazsa kötülükleri önlemek mümkün değildir. İyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmeyi "ibadet" seviyesine çıkararak da bu üç vasıftır.²¹³⁾

4) ANLAYIŞ VE SABIR : Bu görev yerine getirilirken sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmamak mümkün değildir. Bunun için bu va-

207) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.328.

208) İbn Teymiye, a.g.e, s.60.

209) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.328.

210) Ebu Davud, Edep 10.

211) Müslim, Birr 23.

212) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.328.

213) Gazâlf, a.g.e, c.2, s.328.

zifeyi yerine getirirken sıkıntı ve zorlukları anlayış ve sabırla karşılamak gerekmektedir. Şayet anlayışlı ve sabırlı olunmazsa düzeltilmeden daha fazla bozulma meydana gelir. 214)

Yüce Allah, Lokman(a.s)'dan hikaye yolu ile iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmekle sabretmeyi yanyana zikretmiştir : "Ey oğlum, namaz kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış. Başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir." 215)

Yüce Allah, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın önderleri olan peygamberlere de sabrı emretmiştir. Hatta sabretme emri, tebliğ vazifesine bitişik olarak gelmiştir : "Ey örtüye bürünen, kalk ve uyar. Rabbini yücelt. Elbiseni temiz tut. Kötü şeyleri terket. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma ve Rabbin için sabret."216)

5) ALÂKALARI AZALTMAK : Gazâlî'ye göre bu vazifenin âdaplarından biri de alâkaları azaltmaktır. İnsan bu vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmek için, insanlarla fazlaca haşır neşir olmamalı, onlardan ümidini kesmeli, böylece korkularını azaltmalıdır.

Gazâlî, bu hususu açıklamak üzere İhya'da, güzel bir hikâye de aktarmaktadır : Rivayete göre şeyhin birinin bir kedisi varmış. Her gün komşu kasaptan yiyeceği için bir şeyler almış. Bir gün kasabın yanlış bir hareketini görmüş, hemen eve gelmiş ve kediyi salıvermiş. Sonra kasaba giderek nehy'ani'l-münkerde bulunmuş. Kasabın canı sıkılmış ve "ben sana kedi için daha bir şey vermem " demiş. Bunun üzerine şeyh, şu cevabı vermiştir : " Zaten ben de senden bağı kesmek için daha önceden kediyi salıverdim."217)

214) İbn Teymiye, a.g.e, s.61.

215) Lokman 17.

216) Müd' ssir 1-7.

D) EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER'İN DERECELERİ

Hız. Peygamber(s.a.v), önceki bölümde bahsi geçen bir hâdisi şeriflerinde kötülüğü ortadan kaldırmak için evvela el, sonra dil, daha sonra da kalp ile müdahalenin lüzumundan bahsetmektedir. Aslında böyle bir sıralama, müslümanların iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak hususunda dinamik bir şuura sahip olmalarını belirtmek içindir. Derhal elle müdahalenin zarurî olduğu hallerde, fiilen müdahalede bulunmalı , buna güç yetmiyorsa bu iş dille yapılmalıdır. (Bugün bu kısma basın-yayın, kitle iletişim araçları vs de girmektedir.)

Fakat genel haller için bu sıra takip edilmez. Bir iyiliği yaymada veya bir münkeri değiştirmede önce "lisan" söz konusu olmalıdır. ²¹⁸⁾ Kurtubî böyle bir derecelendirmeye Hucurat suresi 9. ayeti delil olarak göstermektedir. ²¹⁹⁾ Mutezile de bu ayete istinad ederek iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın önce kalp, sonra dil, bunlar yeterli olmazsa el ile, el de fayda vermezse kılıç(silah) ile yapılması gerektiği görüşündedir. ²²⁰⁾ Bu konuda mutezile alimlerinden Kadı Abdulcebbar, şunları söylemektedir : " Ma'rufu emretmekten maksat, onu yerleştirmek; münkerden alıkoymadan maksat ise fenalığı söküp atmaktır. Eğer bu kolay yoldan elde edilecekse daha zor yola yönelmek caiz değildir. Bu aklen de şer'an de malum olan bir gerçektir. Şer'an böyle olduğunun delili Hucurat suresinin 9. ayetidir." ²²¹⁾

Bu açıklamalara göre Gazâlî, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-

218) Bkz. Ebu Bekr İbnu'l-arâbî, a.g.e, c.1,s.293.

219) Kurtubî, a.g.e, c.4, s.49.

220) Muhammed ez-Zehebi, et-Tefsîr ve'l-Müfessirun, c.1,s.371.

221) Kadı Abdulcebbar, a.g.e, s.144.

münker'in derecelerini şu şekilde sıralamaktadır :

1) TARİF : İyiliği ve kötülüğü lutuf ve yumuşaklıkla bilme-
yenlere anlatmak ve öğretmek gerekir. Zira kötülükler bilmeyerek
işlenebilir. Bunların münker olduğu bilinse belki yapılmaz. Böy-
le bir anlatım ve öğretim, gayet tatlılık ve yumuşaklıkla yapıl-
malıdır. Çünkü eğitim ve öğretim işinde bir nevi muhatapların
cahilliğine işaret vardır. Bu faaliyet, mülayim bir tarzda, kişi-
lere eziyet etmeden yapılmalıdır. İnsanları kötülüklerle iç içe
bırakmak ne derece mahzurlu ise onlara eziyet de o derece mahzur-
lu ve haramdır. Akıllı hiç bir kimse kanı kan ile yıkamaz. Bu
hususla müslümanlara eziyet etmek kanı kan ile yıkamak gibidir.

2) İKÂZ : Öğüt, nasihat ve Allah'ın azabı ile uyarmak demek-
tir. Böyle bir yol kötülüklerle devam edildiğinde söz konusudur.
bu tarz bir faaliyette dikkat edilmesi gereken bir husus şudur:
Öğüt ve nasihatta bulunan ilim adamları, ilimleri yönünden ken-
dilerini izzetli, muhataplarını da cehaletleri yönünden hor gö-
rebilirler. Böyle bir durum, önlenmek istenin kötülüklerden daha
büyük bir kötülüktür. Böyle kimseler, başkalarını ateşten kur-
tarıp kendilerini yakan kimselere benzerler. Bunun için bu tür
bir farklılaşmaya geçit verilmemelidir.

3) SERT KONUŞMAK : Bu dereceye eğitim öğretim, tatlılık ve
mülayemetle nasihat ve öğüt yolunu tutup tesiri görülmedikten
sonra geçilir. Bu tür bir faaliyet, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim-
den hikaye yolu ile ; "size ve Allah'tan başka taptıklarınıza
yuh olsun? Hiç akıl erdirmeyecek misiniz?" buyurulduğu gibidir.
222)

Sert konuşmak derken, hiç bir zaman hırçınlık ve taşkın
sözler sarfetmek kastedilmemektedir. Bundan kasıt, kötülükleri
sağlam ve uyarıcı bir dille anlatmak, sonuçlarını insanlara bil-
dirmektir.

4) EL İLE MÜDAHALE : Bu müdahale derecesinde çirkin hareketlerde ve eziyetlerde bulunmamak esastır. (223)

5) SİLAHLI MÜCADELE : Bazen bir kötülüğü ortadan kaldırmak için bahis konusu eğitim, öğretim ve irşad vasıtaları kafi gelmez. Bu durumda silahlı mücadeleye ihtiyaç duyulur.²²⁴⁾ Bazı durumlarda bu nevi mücadeleden kaçınılması daha büyük haksızlıklara sebebiyet verir. Bunun için yeri gelince bu mücadelenin tatbikinde tereddüt edilmemelidir.²²⁵⁾

Bir anarşi ve karışıklık çıkmaması için, genel olarak silahlı mücadele devletin izniyle ve hatta devletin eliyle yapılmalıdır.²²⁶⁾ Fakat bazen devletten izin almaya ihtiyaç kalmaz. Mesela Türk milletinin istiklâl savaşında, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde müstevlilere devletten izin alınmadan müdahale edilmişti.²²⁷⁾

Gazâlfî, beşinci derece dışında kalan diğer dört derecede, devletten mücadele almaya ihtiyaç olmadığını, beşinci derecede ise umumî fitneyi gerektirdiğinden dolayı, devletten mücadele almaya izin olup olmadığında ihtilaf olduğunu söylemektedir.²²⁸⁾

223) Gazâlfî, a.g.e, c.2, s.325-326.

224) Bir önceki bölümde değinildiği gibi, silahlı mücadelenin, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in bir kısmı olup olmadığında, ehl-i sünnet alimlerinin ihtilafı vardır.

225) Uludağ, a.g.e, s.55.

226) Bkz. Ebu Bekr İbnu'l- arâbfî, a.g.e, c.1, s.293.

227) Uludağ, a.g.e, s.55.

228) Gazâlfî, a.g.e, c.2, s.311.

E) EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY'ANİ'L-MÜNKER'İN KISIMLARI

Ahkâmu's-Sultaniyye adlı eserleri olan el-Ferra ve Mâverîf (v.450.h), kitaplarında bu vazifenin genişliğine dikkat çekecek şekilde, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'i üç kısma ayırmışlardır.

İYİLİĞİ EMRETMENİN KISIMLARI :

- 1) Allah haklarına âit olanlar : Topluca cum'a namazı kılmak gibi ibadetlere insanları teşvik etmek.²²⁹⁾
- 2) İnsan haklarına âit olanlar : Mescitleri tamir etmek, şehirleri geliştirmek gibi, insanlara yönelik her türlü hizmetleri temin etmektir.²³⁰⁾
- 3) Allah haklarıyla insan hakları arasında müşterek olanlar : (Sosyal güvenlik hakları). Her türlü ilâhî ve insânî hakları ikâme etmektir.²³¹⁾

KÖTÜLÜKTEN ALIKOYMANIN KISIMLARI :

- 1) Allah haklarından olanlar : İbadet, mahzurât ve muâmelâta taalluk eden, (namaz ve ezanda sünnet dışı şeyler yapmak gibi) her türlü münkerden alıkoymaktır.²³²⁾
- 2) İnsan haklarından olanlar : Komşu haklarına tecavüzde bulunmayı önlemek, işçi haklarındaki ihmalkârlıklarla mücadele etmek gibi, insanlığa yönelik her türlü kötülüklerden menetmeye çalışmaktır.²³³⁾
- 3) Karma haklar : Allah haklarıyla insan hakları arasında müşterek olan kötülüklerle mücadele etmektir.²³⁴⁾

229) el-Mâverîf, Ahkâmu's-Sultaniyye, s.303.

230) el-Ferra, Ahkâmu's-Sultâniyye, s. 289-290.

231) el-Mâverîf, a.g.e, s.307. el-Ferra, a.g.e, s.291.

232) el-Mâverîf, a.g.e, s.308-310. el-Ferra, a.g.e, s.291.

233) el-Mâverîf, a.g.e, s.317-318.

234) el-Mâverîf, a.g.e, s.319-321.

el-Mâverdif ve el-Ferra'nın emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'i böyle bir tarzda kısımlandırmaları, daha çok kendi zamanlarındaki "hisbe teşkilatı"nın görev alanına yöneliktir. Fakat takdir edilmesi gerekir ki yukarıda yer alan faaliyetlerin her müslümanın hayatında kendi alanı ölçüsünde yer alması, huzura, refaha, ilerlemeye ve dinamik, inkılapçı bir toplum yapısına ulaşmada büyük bir katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu gibi faaliyetleri, sadece hisbe teşkilatına yönelik faaliyetler olarak değil de, bir müslümanın "toplum insanı" olarak kendi sahası ile ilgili görevlerini "ibadet şuuru" içerisinde yerine getirmesinin bir ifadesi olarak görmek gerekir.

Aynı zamanda bu kısımlandırma, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in geniş bir proplem sahasına yönelik olmasını göstermesi açısından da önemlidir. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker, Allah haklarını ve insan haklarını bütün olarak içeri-sine alan ilâhî bir görevdir.

F) HİSBE TEŞKİLATININ EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER

AÇISINDAN ÖNEMİ

İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, tarih içerisinde büyük bir teşkilat haline de getirilmiştir. Çeşitli İslâm ülkelerinde büyük fonksiyonlar icra etmiş bu teşkilatın adı "hisbe"dir.

Hisbe kelime itibariyle bir işi sadece Allah rızası için yapmaktır. Bir fiilin ecrini yalnızca Allah'tan talep etmektir.²³⁵⁾

Bir tarih ve hukuk müessesesi olarak hisbe, ilk defa "iyilikler yapılmaz olduğunda iyiliklerin yapılmasını emretmek, kötülükler yapılır olduğunda onların yapılmasını önlemek"²³⁶⁾ olarak tarif edilmiştir.

Taşköprüzâde, hisbe teşkilatının başlıca görevi olan "ihtisab"ı şöyle tarif etmektedir : "Devletin vaz' ettiği kanunları icra, aykırı hareketlerden sakındırma ve belde ahalisinin işlerini İslâm hukukunun çerçevesi içerisinde kontrol etme görevine ihtisab denir."²³⁷⁾

Katip Çelebi hisbeyi, iyiliği emreden, kötülükten nehyeden bunun için de "şehir medeniyeti"nin tamamlayıcısı olan bir kurum olarak görmekte ve tarifini şöyle yapmaktadır : "Onsuz medeniyetin tamamlanamayacağı muamelelerden, belde ehli arasında cari olan hususlardan, halifenin zecr ve men' bakımından uygun gördüğü tarzda, kullar arasında ihtilaflara ve övünmelere yol açmayacak bir biçimde münkeri nehy ve ma'rufu emirle kulları idare et-

235) Bkz. Lisānu'l-Arab, c.1, s.310. Ahter-i Kebir, s. 186.

236) Mâverdi, a.g.e, s.299.

237) Taşköprüzâde, Miftâhu's-Saâde, c.1, s.345.

mektir. Faydası da şehir işlerini en iyi tarzda cereyan ettirmektedir."²³⁸⁾

İbn Haldun(v.808.h.) da, ihtisab işiyle görevli olan muhtesibi şu şekilde tarif etmektedir : "Muhtesib; halkı, şehir ve ahalisinin fayda ve maslahatlarına uygun hareket etmeye sevkeden kişidir."²³⁹⁾

Bütün bu tarifler, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma ile görevli hisbe teşkilatının tarihte nasıl bir misyon üstlendiğini göstermektedir.

1) BAŞLANGICI : Hisbenin, bir teşkilat olarak ortaya çıkışının hangi devirde olduğu, ihtilâflı bir konudur.²⁴⁰⁾ Gerçi Hz. Peygamber(s.a.v)'in, sonradan hisbe teşkilatının nüvesi kabul edilen çarşı pazar kontrolleri yapmasını, alım satımların tetkikinde bulunmasını, Mekke ve Medine çarşıları için görevliler tayin etmesini esas alarak, bu teşkilatın O'nun zamanında ortaya çıktığı ileri sürülmüştür,²⁴¹⁾ ama genellikle hisbenin bir müessesesi olarak Hz. Ömer devrinde ortaya çıktığı kabul edilir.²⁴²⁾

İslâm tarihinin ilk günlerinden itibaren fiilen tatbik edilmeye başlayan iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma prensibi, daha sonra Hz. Ömer devrinde kurumlaşmış, maaşlı memuriyet ve bir devlet hizmeti şekline sokulmuştur. Hz. Ömer zamanında vazifeli zat, mesâisini buna hasrediyor ve selahiyetli bir kimse olarak ilgili işlerde fiilen çalışıyordu.²⁴³⁾

238) Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, c.1, s.53.

239) İbn Haldun, Mukaddime (çev: Zakir Kadirî Ugan) c.1, s.574.

240) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Y.Z. Kavakçı, Hisbe Teşkilatı, s.42-54.

241) Bkz. Y.Z.Kavakçı, a.g.e, s.41.

242) Bkz. Hayrettin Karaman, İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri,

c.1, s.305.

İslâm fetihlerinin birbirini takip etmesi sonucunda, devlet idari mekanizmasındaki teşkilatlanma, hisbeye de tesir etmiş, müessese daha sabit ve ciddi bir kuruluş mahiyetini kazanmıştır. (244) Osmanlılar da ise hisbe, en geniş bir sahaya kavuşmuştur. Bu geniş sahayı, Kanunname hükmü olan şu madde en güzel bir şekilde özetlemektedir : "Her ne kim Allah Teâlâ yaratmıştır, mecmuını muhtesib görüp gözetse gerekir." (245)

2) HİSBE MÜESSESESİNİN PRENSİPLERİ VE HEDEFLERİ : Hisbeye şu prensiplerin hakim olduğu söylenebilir :

- a) Allah korkusu
- b) İnsanlar arasında adalet
- c) İnsanların malını, şahsiyet ve haysiyetlerini korumak
- d) Dürüst ticaret
- e) Şeri'at
- f) Örf ve adet (246)

Hedeflerini ise şöyle tayin etmek mümkündür :

a) İslâmî değerleri yüceltmek ve her çeşit tecavüzdten korumak gayesi ile ma' rufu emretmek ve münkeri nehyetmek.

b) Fertlerin devlet organları karşısında şikâyetlerini araştırmak.

c) Fertlerin hukukunun çığnenmesini önlemek.

d) Devlet görevlilerinin çalışmalarını takip etmek, görevlerini ifa ederken yaptıkları kusur ve ihmallerini ortaya çıkarmak ve yapılan hataların tashihi için elden geleni yapmak.

e) İdari kararların yerindeliliğini ve şeri' ate uygunluğunu kontrol etmek. (247)

244) Kavakçı, s.143.

245) Bkz. Ziya Kazıcı, Osmanlı'da İhtisab müessesesi, s.234)

246) Kavakçı, a.g.e, s.55.

247)

Bu prensip ve hedefler ışığında ihtisab müessesesinin görevleri, Mâverdî ve el-Ferra'nın belirttiği gibi üç grupta toplanabilir. Birincisi Allah hakları; bunlar ibadetlerin ifası, umumî adabın korunması için yasaklara uyulup uyulmadığının kontrolü ve İslâm hukukunun caiz görmediği muamelelerin önlenmesidir. İkincisi; hususi hakları yani insan haklarının korumaktır. Üçüncüsü ise, sosyal güvenlik hakları gibi karma hakları muhafaza etmektir. 248)

Günümüzde, vazife ve selahiyetlerinin yalnızca bir müessese-
sede toplanamayacağı hisbenin hedef ve prensipleri, görüldüğü gibi bir kısım fıkıh, bir kısım da devlet idarecilerinin re'yi-
den doğan idarî hususlardır. 249) Fakat bir bütün olarak hisbe-
nin dinî bir kurum olduğu kabul edilmektedir. 250) Bunun için hisbe, dinî hayatla ilgili olduğu kadar, ictimâî, iktisadî ha-
yatla ilgili vazifeleri yerine getiren, böylece cemiyet huzuru-
nun, refahının, ve ilerlemesinin sağlanmasında son derece önemli rol oynayan bir müessese olmuştur.

3) HİSBE TEŞKİLATININ PRATİK GÖREVLERİ : Hisbe teşkilatı görevlisi olan muhtesibin bir çok alanlarda çok değişik görevleri vardı. Muhtesib, ibadetlerin nasıl ifa edildiğini, umumî ahlak ve adabı, genel sağlığı (tıp ilmi, eşyaların temizliği, yiyecek ve içeceklerin temizliği açısından) kontrol eder, çarşı pazar, umumî yolları ve binaları, tartı ve ölçü aletlerini her açıdan denetler, ticari muameleleri murakabe eder, karaborsacılığın önüne geçmeye çalışırdı. 251) Çocuk terbiyeciliği, yeni yetişmekte

248) Bkz. Mâverdî, a.g.e, s.303-310. el-Ferra, a.g.e, s.287-292.

249) Bkz. Katip Çelebi, a.g.e, c.1, s.53.

250) Mâverdî, a.g.e, s.322.

251) Ahmet Akgündüz, a.g.e, s.36.

olan nesle karşı yaptıkları muamele tarzlarında ve tatbik ettikleri metodlarda muhtesibin kontrolü altındaydılar. Din görevlileri, noterler de onun kontrol alanı içindeydiler.²⁵²⁾

Belde ve ve cemiyet içinde amme ihtiyaçlarını celbeden her şey hisbenin şumulüne girmektedir.²⁵³⁾

Bu makam mensubu muhtesib, cemiyetin örf ve adetinin de gözcüsüdür. Cemiyetin zinde ve randımanlı olması için her alanda çalışır. Bir yerde emniyet teşkilatını diğer yerde savcılığı temsil eder. Bir yerde belediye zabıtası, diğer bir yerde maliye kontrolörü, bir başka yerde müfettiş ve din görevlileri murakıbidir.²⁵⁴⁾

Hisbe makamı belde içinde tek olduğundan, muhtesibin bu geniş pratik vazifelerini, bu kadar teferruatlı iş kollarını murakabe altına alması için gerektiği kadar yardımcıları vardır. Hatta daha gelişmiş devirlerde her iş kolunda, kendisine yardım edecek ihtisas sahibi, dürüst kimseleri vazifelendirme hakkına sahiptir.²⁵⁵⁾

4) İHTİSAB MEMURU VE FAHRİ GÖREVLİ : Hisbe ile ilgili klasik eserlerde, bu gibi görevleri yerine getirmek için sadece ihtisab memurunun görevli olmadığı, fahrî olarak diğer müslümanların da bu vazifeleri takatleri ölçüsünde yerine getirebilecekleri belirtilmiştir. Fakat resmi görevli ile fahrî görevli arasında bir takım farklar da tesbit edilmiştir. Böyle bir tesbit, hisbe vazifesinin, hisbe teşkilatına münhasır bir iş olarak görülmemesi açısından önem arz etmektedir.

252) Kavakçı, a.g.e, s.144.

253) Kavakçı, a.g.e, s.144.

254) Kavakçı, a.g.e, s.145.

255) Kavakçı, a.g.e, s.144.

İhtisab görevlisi resmi kişi ile ihtisab memuru olmayan kişiler arasında Mâverdf'nin tesbit ettiği farklardan bazıları şunlardır :

a) Muhtesib tayin olunmuştur ve bu resmi görevine binaen ma-
aş alır. Fahrî kişiler için bu, söz konusu değildir.

b) Muhtesib tahkikat yapar, fahrî kişiler ise tahkikat yapamaz.

c) Muhtesib, ta'zir gibi cezalar verebilir, fahrî kişiler ise ceza veremezler.

d) Muhtesib, hisbe alanına ilişkin konularda kendisine başvuru-
rulan kimsedir. fahrî görevli ise, kendisine başvuru-
rulan bir kimse değildir.

e) Muhtesib, iyilik ve kötülük hususunda insanları itaate zor-
layabilir, fahrî kişiler zorlayamazlar. (256)

Hisbe, tarihte bir çok devirlerde ihmal edilmesine rağmen, büyük fonksiyonlar icra etmiş bir kurumdur. Sosyal hayatı , halkın yüksek bir ahlak seviyesine erişebileceği ve toplumun kötü işcilikten, dolandırıcılıktan, zorbalıktan, sömürüden korunabileceği bir şekilde düzenlemeyi gaye edinen hisbe, devlete ve halka inkılapçı bir yapı kazandırmış, statükonun daima iyi yönde değiştirilmesini ifade etmiştir.

Buna rağmen, bir müessese olarak hisbeyi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in sadece somut bir boyutu olarak görmek gerekmektedir. Bunun için emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker'i hisbe teşkilatıyla sınırlandırmak mümkün değildir. Böyle bir şey, bu vazifeyi sırf somuta indirgemek demek olur. Mâverdf ve el-Ferra'nın ihtisab müessesesinin görevlisi olan muhtesib ile

fahrf olarak bu işi yapanlar arasında bir takım farklar belirlemeleri, hisbe teşkilatının olduğu zamanlar da dahi bu vazifenin bir teşkilat ile sınırlandırılmadığını göstermektedir.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, bir teşkilat olarak "hisbe"yi de içerisine alan, tüm müslümanların imkanları ölçüsünde yerine getirmeleri gereken, dinî,ahlakî, insanî görevleri ihtiva eden,kısaca, bir İslâm kültür ve medeniyetinin oluşturulmasına yönelik olan bir" "gâye"dir. Tarihte şerefle yerini almış hisbe teşkilatı ise, bu gayeye yönelik bir "vasıta" konumundadır.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

BELLİ BAŞLI SİYASİ VE İTİKADİ MEZHEPLERİN EMR Bİ'L-MA' RUF

VE NEHY 'ANİ 'L-MÜNKER ANLAYIŞLARI

1) HARİCİLER

" Rasûlü Ekrem (s.a.v)'in ümmeti ile olan muamelesi lutf ve kerem üzere iken son zamanlarda gelen iddiacılar, kendilerinin Hz. Muhammed (s.a.v)'e karşı ettikleri muhalefeti ve aybı görmeyip azıcık bahane ile ümmetin kimini kafir sayıp, kimini yoldan sapmış, dinden çıkmış gösterip Allah'tan korkmaz, Peygamberden utanmaz... Halkı taassub derdine düşürüp bölünmelere sebep olur. Her nesnede emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vaciptir sanarak, birbiri ile kavga ve inat ederek kör taşlar gibi yaptıkları boş münakaşalar, bazen vuruşmaya bazen dövüşmeye sebep olur. Müslümanların savaşıp dövüşmeleri ekseriya buna dayanır."²⁵⁷⁾

Bu cümleler Katip Çelebi'ye aittir. Bu sözleri ile Katip Çelebi, ilk devirlerden itibaren müslümanların birbiri ile çekişmelerinin, savaşmalarının ve İslâm camiası içerisinde meydana gelen gruplaşmaların nasıl bir İslâmî şiarla temellendirildiği konusunda yerinde bir tesbit sunmaktadır. Gerçekten de ilk devirlerden itibaren görülen "ayrılıkçı" hareketlerin tümünde, iyi-

257) Katip Çelebi, Mizanu'l-Hak, s.83.

liği emretme ve kötölükten alıkoyma "boya"sı vardır.Bunlar kendi amaçlarına, bu prensibi vasıta kılıyorlardı.İşte emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker prensibinden sıkça bahseden bu ayrılıkçı hareketlerden bir tanesi de Hariciliktir.

Prf.Dr. Erol Güngör'ün belirttiği gibi, din değişmiyor ama insanların dinle ilgili anlayışları bir çok faktöre göre değişiyor.²⁵⁸⁾ Dinin anlaşılmasındaki farklar fertler arasında olduğu zaman, bu, kişilerin bilgi, idrak, temeyül ve psikolojileri ile ilgilidir.Ama ortaya uzun süre devam edecek bir kitle hareketi çıkıyorsa, bu ortak anlayışa zemin hazırlayan sosyolojik sebeplerin olması lazımdır.²⁵⁹⁾

Bilindiği gibi Haricilik, uzun süreli telkin ve propandalarla ortaya çıkmış değildir. "Hakem olayı" ile birden bire patlak vermiştir. Bu durum, Haricilik denen zihniyete insanların anlayışlarının uygun olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Haricilik, İslâm'ın yönlendirdiği "sosyal değişme", yani İbn Haldun'un deyimıyla, "bedevî toplum yapısı"ndan "hadârfî toplum yapısı"na (İslâm medeniyetine) geçerken,"kabile ruhu"nun başkaldırmasını, reaksiyonunu, şiddetli karşı koymasını ifade eder, Kabile toplum yapısından kaynaklanan bu şiddetli reaksiyonda İslâm'ın bir takım prensipleri, manası hiç anlaşılmadan "slogan" olarak kullanılıyordu. Haricilerin manasını hiç anlamadan slogan bazında kavradıkları İslâmî prensiplerden bir tanesi de emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'dir. Bedevî toplum yapısından kopamamış olan hariciler, hadârfî kültür yapısına "anarşizm"le karşı çıkmışlar,bu anarşizme dinî temel olarak da emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'i almışlardır.

258) Bkz. Erol Güngör, İslâm'an Bugünkü Meseleleri, s.29.

259) Taha Akyol, Haricilik ve Şia, s.123.

Haricilerin ilk olarak ortaya çıkışları, Hz Ali'ye karşı isyan etmeleriyle vuku⁴ bulmuştu. Bu isyanlarının nedeni de Hz. Ali'nin Muâviye'ye karşı tutumuna bağlıdır. Onlar, "Eğer mü'minlerden iki zümre birbiriyle savaşılırsa, aralarını düzeltiniz, eğer biri diğeri üzerine saldırırsa saldırganlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız." (Hucurat 9) ayetine dayanarak, Muâviye tarafının saldırgan ve zorba olduğuna, Hz. Ali'nin de onunla savaşı durdurarak bu ayetin hükmünü çiğnediğine inanmışlardı.²⁶⁰⁾ Yani Haricî anlayışa göre Hz. Ali nehy 'ani'l-münker yapmamıştı. Öyleyse ona karşı ayaklanmak vacipti. Böyle bir olay, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in bedevî kültürde nasıl anlaşıldığına tipik bir örnektir. Bu olaya dayanarak Haricilerin ortaya çıkışının emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker anlayışlarına bağlı olduğunu söylemek mümkün olabilir. Nitekim Hariciler ortaya çıktıktan hemen sonra davalarını emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibine dayanarak, halka anlatmaya çalışmışlardır.

Tahkim hadisesinden sonra çekildikleri bölgede hariciler, umûr-u İslâmiyye'nin şûra yolu ile icra edileceğini, bey'atın Allah'a olduğunu, iyiliğin emredilip kötülüğün menedileceğini münâdîlerle ilan ederler.²⁶¹⁾ Böyle bir ilan, haricilerin, saplantılarını eyleme yansıtmada emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibine dayandıklarını göstermektedir.

Haricilerin kendilerine halife yaptıkları Vehb er-Rasibi, okuduğu bir hutbede şunları söylemektedir : "Yüce Tanrı iyiliği emretmek, kötülükten yasaklamak ve doğruyu söylemek ve yolunda savaşmak üzere bizden ahd ve misâk almıştır. Allah yolundan ay-

260) Prof.w.Montgomery Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, (çev: Ethem Ruhi Fırlalı) s.17.

261) Ethem Ruhi Fırlalı, İbâdiyyenin Doğuşu ve Görüşleri, s.57.

rılıp yolunu şaşırانلار için şiddetli azap vardır. Bizim dındaş-
 larımızın(kendi) keyiflerine uyarak Kur'an-ı Kerim'in hükmünü at-
 tıklarına, doğrudan ve adaletten ayrıldıklarına şahadet ederim.
 Onlar ile cihad etmek hak ve sevaptır.Ulu Tanrı'ya kasem ederim
 ki, bir tek yardımcı bulamasam onlarla Rabbime kavuşuncaya kadar
 tek başıma çarpışırım."262)

Bu hutbeden anlaşılacağı üzere Hâriciler, emr bi'l-ma'ruf
 ve nehy'ani'l-münker'i okadar ters bir şekilde tatbik etmişler-
 dir ki, İslâm'a davet adı altında bu gayretlerini müslümanlarla
 savaşmaya tahsis etmişlerdir. Çünkü onlara göre yegane müslüman
 kitle kendileri idi, gerçek imânı da kendileri temsil ettikleri
 için, diğer müslümanların kendi imanlarına çağırılması bu prensi-
 bin amacı olmalıydı.263)

Prof.Dr.Fazlur Rahman'ın belirttiği gibi Hz.Osman devrinden
 itibaren İslâm ümmetinin büyük çoğunluğu, iyiliği emretme, kötü-
 lükten alıkoyma vazifesini genel olarak eğitim ile yerine geti-
 rilmesi mümkün olan bir vazife kabul etmelerine rağmen, Haricî-
 ler, bunu bir "iç savaş" vesilesi kılmışlardır. 264) Bu iç savaş-
 ta devlete karşı eylemlerinde "Hüküm yalnız Allah'ındır" ayeti-
 ni "slogan" olarak kullanan Hâriciler, kişilere karşı eylemlerin-
 de ise, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'le ilgili ayetlere
 dayanmışlardır.265) Büyük çoğunluğu ile bedevî kabilelerden mü-
 teşekkil oldukları ve Kur'an-ı Kerim'i bütün yönleri ile kavraya-
 bilecek kültürde olmadıkları için, bütün konularda olduğu gibi,
 emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda da tecavüzkâr bir
 taassub içerisinde hareket etmişlerdir. Bu tecavüzkâr taassubları

262) Bkz.Çağatay-Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, s.21.

263) Fiğlalı, a.g.e, s.119.

264)Bkz. Fazlur Rahman, İslâm, s.214.

265) Taha Akyol, a.g.e, s.162.

onları, kendilerine göre büyük günah işleyen kimseleri kadın ve çocukları ile birlikte öldürmeyi sevap addetmeye kadar götürebilmiştir. ²⁶⁶⁾ Bu dargörüşlü, taassub ve tecâvüzkâr tutumlarıyla Hâricîler, devamlı "içe dönük" eylemlerde bulunmuşlardır. Tarih onların, hiç bir zaman "dışa dönük" bir eylemde bulunmadıklarını kaydetmektedir.

Hâricîler, bilgisiz, dar ufuklu hatta muhakeme kudreti gelişmemiş kafalarında daracak bir İslâm çerçevesi çizmişlerdi. Bilgisizliğin dar sınırları içerisine hapsettikleri bu İslâm anlayışıyla uygulamak istedikleri bir emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker uğruna tarih boyunca unutulmayacak şiddet eylemleri düzenlemişlerdir. Bu tuhaf, basit bedevî anlayış ve cehaleti ile tatbik ettikleri emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker üzerine klasik mezhepler tarihi kitaplarında bazı örnekler mevcuttur. Bu örneklerden birini Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya'da şu şekilde aktarmaktadır :

"Basra'dan çıkan Havâricin bir müfrezesi Nehrevan'a gelirken görmüşler ki, nehrevan kurbunda (yakınında) bir hımar (eşek) üzerinde bir hatun gidiyor, bir adam da geriden hımarı sevk ediyor. "Dur" demeleriyle bîçâre ürküp durmuş. Meğer Abdullah ibn Habbab radiyallahu anhuma olup o hatun dahi onun zevcesi imiş ve doğurması yakın hamile imiş. ...Ona, "imdi Ebu Bekr ve Ömer hakkında ne dersin?" demişler, onları hayr ile yâd ve senâ ettikde; "Osman hakkında hilafetin evvelinde ve ahirinde ne dersin?" demişler, "evvel ve ahir muhik idi (doğrudan ayrılmazdı)" dedikde : "Ali hakkında kablettahkim ve ba'dettahkim (hakem seçmeden önce ve sonra) ne dersin?" demişler; "Ali Cenâb-ı Hakkı , cümle-nizden a lemdir (daha iyi bilendir) ve basiret sahibidir." deyince : "Sen, hevaya tabi oluyorsun, isim ve şöhrete aldanarak ona

266) Bkz. Nafiz Danişman, Kelâm İlmine Giriş, s.22.

göre nâsa muvalât (dostluk) ve tarafdarlık ediyorsun, amel-lerine nazar etmiyorsun.(bakmıyorsun.) Biz de senin hakkında kimse hakkında icra etmediğimiz bir suretle seni katledeyim" diyerek onu ve zevcesini tutup bir hurma ağacının altına götürdükleri sırada, ağaçtan bir pâre hurma düşüp, Hâricîlerden biri onu ağzına koyduğunda diğer biri : "Hurmayı sahibi helal etmeden, yahut semenini (parasını) vermeden aldık" diye itiraz etmekle derhal hurmayı ağzından çıkarıp atmış. O sırada ehl-i zimmet reaya-dan (gayr-ı müslim teb'adan) birinin bir hıncı (domuzu) oraya geldikde Hâricîlerden biri onu kılıçla vurunca diğerleri: "Bu senin ettiğin yeryüzünde fesat demektir" demişler, o dahi hıncının sahibi olan zımmîyi bulup razı etmiş. Abdullah İbn Habban bunu görünce; "bu gördüğüm hallerde sadık iseniz sizden bana bir zarar gelmez. Zira ben müslümanım ve İslâm'da bir seyyie (günah) işlemedim" dedikde, onu yatırıp koyun boğazlar gibi boğazlamışlar ve zevcesinin karnını yarmışlar ve tay kabilesinden üç hatunu dahi idam eylemişler..." 267)

Değerli alim Ahmed Cevdet Paşa bu hadiseyi anlattıktan sonra şunları yazmaktadır : "Haricîlerin bu hal ve hareketleri gerçekten ibret alınacak garip hallerdendir. Bir hurmayı sahibinin rızası olmaksızın yemeyi caiz görmeyen ve bir domuzu telef etmekle sahibini razı etmeye mecbur olan mutaassıblara bak ki, Rasullullah'ın ashabından bir zatın küçük sahabelerden olan oğlunu haksız yere boğazlamaktan çekinmiyorlar ve İslâm dininde kadınlar hangi din ve mezhepten olursa olsun dokunulmaz iken, ayı günü tamam olmuş bir hamile kadının karnını yarmak gibi gayet çirkin bir cinayeti işlemekten sakınmıyorlar. Bârid ve batıl taassubun insanı ne derece gayr-ı meşru ve akıl dışı yollara sevk ede-

bileceği ve fitne günlerinin nasıl tehlikeli, zararlı ve dehşet vakitler olduğu bu olay ile açık bir şekilde malum olur.²⁶⁸⁾

Hâricîler, gayr-i müslimlere, İslâm'ın ve onun prensiplerinden emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in bir gereği olarak çok iyi muamele etmişler, fakat kendileri gibi düşünmeyen müslümanlara karşı en akılalmaz vahşette şiddet eyleminde bulunmuşlardır. Böylece grup taassubu, dar görüşlülük, cahillik içerisinde, bir bilgi birikimi olmaksızın, medenî değil de bedevî bir anlayışla uygulanacak bir emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker'in ne gibi sonuçlar doğuracağı hususunda ibret verici örnekler sergilemişlerdir.

Hâricîlerin emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibini ne kadar dar görüşlü bir çerçevede kavradıklarının bir örneği de şudur :

Mutezilenin ilk önderlerinden olacak olan Vasil b. Ata (v.131.h) bir yolculukta Haricîlerden bir grubun geldiğini görür. Vasil'in yanındakiler, Haricîlerin ne kadar vahşi olduklarını bildikleri için korkmaya başlarlar. Vasil, arkadaşlarına; "siz beni onlarla bırakın, bir çare bulur, kurtuluruz" der. Arkadaşları, yaklaşan hâricîlerin korkusundan dehşete düşmüş bir durumdadırlar ve ümitlerini Vasil'in bulacağı çareye bağlamışlardır. Hâricîler yanlarına gelirler; "sizler kimlersiniz?" diye sorarlar. Vasil : "Allah Kelâmını dinlemek ve hudûd-u ilâhiyi öğrenmek isteyen müşrikleriz." diye cevap verir. Hâricîler : "Tamam sığınmanızı kabul ediyoruz " diye karşılık verdiklerinde Vasil; "bize tuttuğunuz yolu öğretin" der. Bunun üzerine Hâricîler, kendilerinin hükümlerini onlara tebliğ ettiler. Vasil da: "Ben ve arkadaşlarım söylediklerinizi kabul ettik" diye karşılık verir.

268) A.Cevdet Paşa, a.g.e, s.574.

Hâricîler: "Öyleyse bizimle beraber yürüyün, siz de bizim arkadaşlarımızıdır" dediklerinde Vasıl : "Buna hakkınız yoktur.Çünkü Allah Teâla Kitabında; "eğer müşriklerden biri sana sığınacak olursa Allah'ın Kelâmını işitip dinleyinceye kadar onu koru, sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır." (Tevbe 6) buyuruyor. Siz bizi emin olacağımız bir yere götürmeye mecbursunuz." Bu söz üzerine Haricîler, birbirlerine bakındılar ve buna mecbur olduklarına karar verdiler. Vasıl'ı ve arkadaşlarını gidecekleri yere götürüp bıraktılar. 269)

Görüldüğü gibi Hâricîler, Kur'an'ın zahiri ile amel edip hüküm çıkarıyorlar, Vahyin ifade ettiği geniş manayı anlamıyorlar, nuzul sebeplerine bakmıyorlar ve fıkıhın inceliklerini bilmiyorlardı. 270) Bu cahilâne tutumları, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker konusunda onları, bu vazifenin gayesine uygun olmayan davranışlara sürüklemiştir.

İnsan, bir fikri bir vazifeyi yerine getirmeye mecbur olduğuna inanmakla , ona uygun davranmış olmuyor. Nitekim Hâricîler, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesinin ifa edilmesinin gerekliliğine yürekten inanmışlar, fakat filiyatta bu prensibin espirisine aykırı hareket etmişlerdir.İyiliği emrediyim derken kötülüğü emretmişler, kötülükten nehyedeğim derken de iyilikten menetmişlerdir.Ancak Hâricîler içine düştükleri bu zıtlığı görememişler,aksine davalarına samimi bir ihlas ile bağlanmışlardır. Kendilerine, "cennet uğrunda nefislerini satan insanlar" manasına gelen "şurat" ismini layık görmeleri²⁷¹⁾bu samimiyetlerinin bir ifadesidir. Hâricîlerin içine düştükleri bu zıt-

269) Büyük İslâm Tarihi, s.521.

270) Bkz. Prof.Dr.Talat Koçyiğit, Münakaşalar... s.38.

271) Bkz. el-Eş arî, Makalatu'l-İslâmiyyin... s.128.

lığın en önemli nedeni, bir "bilgi birikimi"ne sahip olmamaları ve davranışlarını jakoben, fanatik bedevî ruhunun şekillendirmesidir.

Hâricîleri, ehl-i sünnet ve'l-cemaatten esas itibariyle ayırdeden hususiyetler, Allah telakkisi ilgili olmayıp daha çok siyasîdir. Haricîler, zalim bildikleri imama isyan etmekte mütefektedirler.²⁷²⁾ Hâricîlerde kendi düşüncelerine göre "kafir" sayılan halifeye, günah işleyen devlet başkanına isyan etmek şarttı. Kendilerine iyiliği emretme, kötülükten nehyetme görüşleriyle tesir ettikleri Mutezilîler²⁷³⁾ gibi Hâricîler de "isyan"ı, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in bir sonucu olarak görüyorlardı. Nitekim Hâricîler, kendilerinden oldukları halde "isyan"a katılmayıp "oturanlar"ı da kafir saymışlardır. Bu hususa temas eden Eş arf (v.324.h), Havâricin franksiyonlara ayrılışının "ka'de" den, yani kendileriyle aynı fikirde olan fakat isyana katılmayıp muhalifleri arasında "oturanlar"dan neşet ettiğini nakletmektedir.²⁷⁴⁾ el-Bağdâdî (v.429.h) de "ka'de"nin Hâricî fırkalar arasında ihtilafı yönlendiren en önemli unsur olduğunu zikretmektedir.²⁷⁵⁾

Bütün bu görüşlerden sonra denebilir ki, Hâricîleri ehl-i sünnet çizgisinden ayıran ve hatta kendi aralarında ihtilafa yol açan en önemli özellik, onların emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker anlayışlarıdır. Onlar "kabile asabiyyesi" içerisinde, cahil ve mutaassıbca tutumları neticesinde emr bi'l-ma'ruf ve nehy'a-

272) Nafiz Danışman, a.g.e, s.23.

273) Bkz. Fığlalı, a.g.e, s.140.

274) el-Eş arf, a.g.e, s.86.

275) el-Bağdâdî, el-Fark beyne'l-Fırak, s.83-84.

ni'l-münker'le ilgili Kur'an-ı Kerim ayetlerini yanlış anlamışlar, kabile militanizmi psikolojisiyle bedevî ruhlarının kendilerini ittiği davranışları "meşrulaştırmak" için "eylem sloganı" olarak kullanmışlardır. Bu yüzden de Hâricîler İslâm'da, ilk terörist ve anarşist grup olmuşlardır. Bunun sonucu olarak, yok yere çok kan dökmüşler, ama yaptıkları zulümlerden dolayı kısa sürede de yok olup gitmişlerdir.

Ehl-i Sünnet ise, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak hususunda Kur'an ve Sünnetin ruhuna göre hareket etmiş, İbn Haldun'un deyimiyle "hadârf ümran"ın temsilcisi olmuştur. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker vazifesini bir İslâm kültür ve medeniyeti oluşturma misyonu olarak anlamış ve böylece çağlara mühür vurmaya başarmıştır.

2) MU' TEZİLE

Hicri ikinci asrın başlarında ortaya çıkan, dördüncü asrın sonlarına doğru üç asır varlığını koruyan ve İslâm beldelerinin çoğunda tesirini gösteren Mu'tezilenin beş temel prensibi vardır. Bu beş temel prensibin beşincisi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'dir.²⁷⁶⁾ Fakat Mu'tezile bu son prensibiyle diğer müslümanlardan ayrılmaz. Çünkü her müslüman gerektiği zaman bu görevi yerine getirmekle yükümlüdür. Bu konuda Mu'tezileyi Ehl-i Sünnetten ayıran husus, bu emrin tatbik şekli ile ilgilidir.²⁷⁷⁾ Onlar bu vazifenin tatbikinde çok aşırı gitmişler, bu şekilde cumhura muhalefet etmişlerdir.²⁷⁸⁾ Mu'tezileye göre harpte cihad etmekle kafir ve fasık olanlara karşı silahlı mücadele etmek arasında hiç bir fark yoktur.²⁷⁹⁾ Fasık olanlara karşı mücadeleyi cihadla eş görmeleri, kendi görüşlerini kabul etmeyen diğer müslümanlarla mücadeleyi meşru görmeleri demektir. Bu, tıpkı Hâricîler gibi emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'i bir "iç savaş" olarak anlamaktan başka bir şey değildir. Öyleyse bu vazife konusunda Hâricîlerle Mu'tezile arasında bir benzerlik söz konusudur. İbn Teymiye bu benzerliği emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda iki ekolün de "aşırı uç" olmalarıyla açıklamaktadır.²⁸⁰⁾ Zaten Mu'tezilenin emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'i bir

276) Bkz. Kadı Abdücebbar, Şerhu Usûli'l-Hamse, s.741.

277) Koçyiğit, a.g.e, s.82.

278) Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, s.371.

279) Koçyiğit, a.g.e, s.83.

280) Bkz. İbn Teymiye, el-Hisbe fi'l-İslâm, s.54.

prensip olarak Usul-ü Hamse'de zikretmelerinde Hâricî tesirin olduğu söylenmektedir.²⁸¹⁾

Mu'tezilenin emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'i bir prensip olarak Usul-ü Hamse (Beş temel prensip)'de zikretmelerinin, kanaatimize göre iki sebebi vardır. Bunlardan biri doktriner diğeri ise siyâsîdir.

DOKTRİNER SEBEPLER :

a) Bilindiği gibi Mu'tezile, insanın mutlak hürriyetine inanıyordu. "Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır" diyerek²⁸²⁾ Allah'ın, insanın irâdî fiillerinde herhangi bir müdahalesini kabul etmiyordu. Onlara göre insan mutlak hür olmalı ki sorumluluk bir temele oturabilsin.²⁸³⁾ Sorumluluğun muşahhas planda en önemli göstergelerinden bir tanesi ise emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'dir. İşte Mu'tezilenin bu ilkeyi "Beş Esas" içinde kabul etmesi, bu toplumsal ilkeye dayanarak, kendilerinin ilahiyata ilişkin diğeri iki esas olan "Tevhid" ve "Adalet" ilkelerini (dolayısıyla insan özgürlüğü ilkesini) temellendirme çabasıdır.²⁸⁴⁾

b) İslâm toplumu içerisinde Mutezile, yapmış olduğu geniş yankılara rağmen bir "azınlık" statüsündeydi. Geniş halk kitlelerine ulaşmak ve onları kazanmak, fikirlerinin yaygınlaştırılması ile mümkündü. Bunun için, Usul-ü Hamse'de yer alan ilk dört esas ne kadar önemli ise bu fikirlerin yaygınlaştırılmasına yönelik beşinci esas, yani emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker de o kadar önemliydi. Nitekim Mu'tezilenin kurucusu sayılan Vasıl b. Ata'nın etrafa, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker yapmak, yani i ti-

281) Bkz. Fığlalı, a.g.e, s.140.

282) Bkz. Taftazani, Şerh-u Akaid (Haşiyetü'l-Kestelli alâ Şerhi'l-Akaid adlı kitabın orta kısmı) s.109.

283) Bkz. Taftazani, a.g.e, s.111-112.

284) Bkz.H.Corbin, İslâm Felsefesi Tarihi, s.119.

285)
zâli fikirleri yaymak üzere dâiler göndermesi, emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker'in, Mu'tezile tarafından diğer dört esasın tamamlayıcısı olarak görülmesinin bir örneğidir.

c) Raşid halifeler devrinden itibaren hızla yayılmaya başlayan İslâm futuhatı değişik bir çok din, kültür ve felsefeleri İslâm dünyasının içine almıştı. Böyle bir kozmopolit yapı içerisinde İslâm dışı bazı cereyanlar, İslâm akîdelerini ifsada yönelmişti. Bilhassa inkarcılık ve zındıklık tehlikeli bir boyut kazanmıştı.²⁸⁶⁾ Bu ve benzeri akımlar karşısında Mu'tezile, İslâm'ı savunma yolunu tutmuş, bu uğurda mücadele etmiştir. İslâmî gerçekleri yıkmaya çalışan zındıklık, inkarcılık, Hristiyan ve Yahudi misyonerlik faaliyetleri ve akımları önünde, kendilerini haklı savunmaya adanmış Mu'tezilîler, bu davalarını emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibi altında sistemleştirmişlerdir.²⁸⁷⁾

SİYASİ SEBEPLER :

a) Emeviler döneminde müslümanlar arasında irade hürriyeti ve kader meselesi üzerinde pek çok tartışma vardı. Emeviler, kendi iktidarlarını muhafaza etmek ve muhalefeti susturmak amacıyla kader meselesinde cebriyeci anlayışın yaygınlaştırılmasına destek veriyorlardı.

Mu'tezilîler, Emevilere muhalif idiler. Bu muhalefetlerini emr bi'l-ma' ruf ve nehy 'ani'l-münker ilkesi ile temellendirmek istemişlerdir. Onlar; "bu prensibi savunmak, bir başarı ihtimalinin bulunması halinde zâlim bir idareciye karşı silahlı isyanın haklılığını müdafa etmektir"²⁸⁸⁾ görüşünde idiler. Bunun için Mu'tezile, Emeviler döneminde, onlara isyan etmeyi emr bi'l-ma' ruf

285) Bkz. Montgomery Watt, a.g.e, s.269.

286) Muhammed Ebu Zehra, İslâm'da Siyasi ve İtikâdi Mezhepler Tarihi, s.164.

287) M.Ebu Zehra, a.g.e, s.160.

288) W.M.Watt, a.g.e, s.290.

ve nehy 'ani'l-münker'in bir gereği olarak görüyorlar ve bunun böyle olduğunu yaymaya çalışıyorlardı.

b) Emevilere karşı isyan tavırlarını, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker ile sistemleştirmek isteyen Mu'tezilîlerin, kendi fikirlerini benimseyen Abbasi hükümdarları döneminde ise, bu prensibi, onların desteğini ihata edecek bir tarzda ele aldıkları söylenebilir. Zira bu esas, Mu'tezileye göre, zalim bir idareciye karşı ayaklanmayı gerektirdiği gibi, iyiyi emredip kötü-²⁸⁹⁾ lüğü yasaklayan bir idareciyi desteklemeyi de gerektirmektedir.

EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY'ANİ'L-MÜNKER KONUSUNDA

MU TEZİLENİN MÜSBET YÖNÜ

Mu'tezilenin, İslâm düşmanlarıyla mücadeleyi bu prensiple temellendirmeleri gerçekten takdire şayandır. En muhafazakâr fakat insafli ve dirayetli ehl-i Sünnet alimleri bile Mu'tezile bilginlerinin İslâm akaid esaslarının yerleşmesi ve özellikle müdafa ve muhafaza edilmesi konusunda büyük hizmetler ifa ettiklerini kabul ederler.²⁹⁰⁾

Tebyin mukaddimesinde Muhammed Zahid el-Kevserî (v.1371.h), ilk mu'tezilîlerin, bir taraftan İslâm dünyasına dıştan gelen çeşitli ulûhiyyet veya tevhid münkirlerine, nübüvvet münkirlerine, ayrıca Yahudi ve Hristiyanlara karşı başarılı bir mücadele verirken diğer yönden içte türeyen Müşebbihe, Mücessime, Haşviyye ve Râfıza gibi sapık cereyanlarla da mücadele ettiklerini belirtmektedir.²⁹¹⁾

289) Bkz. W.M.Watt, a.g.e, s.290-291.

290) Bekir Topaloğlu, Kelâm İlmi, s.181.

291) Bkz. Bekir Topaloğlu, a.g.e, s.182.

M.Ebu Zehra, İslâm'a yönelen saldırılara karşı Mu'tezile- nin mücadelecî tutumunu bir üstünlük olarak görmekte ve şunları yazmaktadır : "Şüphesiz ki Mu'tezilîler hatalı olsunlar veya ol- masınlar ortaya koydukları tutumlarıyla dinin çerçevesinden çık- mış değildirler. Hatta İslâm'ı savunma hususunda öncülük yapma- ları sebebiyle üstünlükleri vardır."²⁹²⁾

Raşid halifeler devrinden itibaren İslâm fetihleri değişik bir çok kültür ve felsefeleri İslâm dünyasının içine almış ve- ya bunlarla komşuluk ve münasebet halinde olmuştur. Ayrıca Abba- si halifeleri tıpta ve Yunan ilimlerini tercüme ettirmekte istih- dam etmek üzere Yahudilerle Hristiyanları, siyasî işbirliği do- layısıyla da İranlıları saraylarına almışlar ve bunlara itibar göstermişlerdir. Bu, İran ve Hint akaidinin, Yahudi ve Hristiyan düşüncelerinin İslâm dünyasına girmesine, hatta yayılma istida- dı göstermesine zemin hazırlamıştır. Bundan başka hâricî cereyan- lardan tesir alan, teşbih, tecsim, hulul gibi dahilî bazı görüş- ler de vardı. Mu'tezile alimleri bütün bu sapık ve İslâm dışı cereyanlara karşı durmuşlar, sözle ve yazı ile İslâm akaidini muhafaza etmişler, çeşitli İslâm beldelerinde türeyen sapık gö- rüşlülerle münazara etmek üzere seyahatlar yapmışlardır.²⁹³⁾

M.Ebu Zehra, Mu'tezilenin bilhassa zındıklığa karşı müca- dele verdiği dikkat çekerek şunları kaydetmektedir : "Abbasi halifesi Mehdi döneminde ruhların tenasühünü (ölen canlıların ruhlarının yeni doğan diğer canlılara girdiğini) iddia eden Mu- kanna el-Horasânî adlı bir kişi ortaya çıkmış, insanlardan bazı- larını kandırmıştı. Halife Mehdi, bunu bastırabilmek için büyük

292) M.Ebu Zehra, a.g.e, s.170.

293) B.Topaloğlu, a.g.e, s.182.

zorluklarla karşılaşmıştı. Bu sebeple Mehdi, zındıkların ve zındıklığın peşini bırakmamış, devlet kılıcı ile bunun kökünü kurutmak için peşlerini takip etmiştir. Fakat kılıç, her görüşü yok etmeye ve her mezhebi öldürmeye kâdir olmadığı için, Mehdi, bu zındıklara cevap vermek, onları delillerle susturmak, ortaya attıkları şüpheleri yok etmek ve sapıklıklarını ortaya çıkarmak için, Mu'tezile mezhebine mensup olanları ve benzerlerini teşvik etmiştir. Onlar da usanmadan, yılmadan bu yolda çalışmışlardır. (294)

Mu'tezile mensuplarının tartışma metodlarının güçlü olması, sağlam deliller öne sürmeleri, fâsîh ve açık bir şekilde konuşmaları ve tahsil ettikleri ilimlerden dolayı büyük bir iknâ gücüne sahip olmaları, İslâm düşmanlarıyla yaptıkları mücadelede onlara büyük avantajlar sağlıyordu.

Ahmed Emin'in bu konudaki şu ifadeleri dikkat çekicidir : "İslâm düşmanlarıyla Selefin, fıkıh ve Hadis alimlerinin mücadelesinin Mu'tezile kadar etkili ve yeterli olmadığını söylemek gerekir. Çünkü Selef alimlerinin delil getirme metodları nakle dayanıyor ve her türlü tevilden de kaçınıyorlardı. Oysa İslâm'a düşman olan diğer din mensupları, daha önce karşılaştıkları felsefî metodu kendi dinlerinin incelenmesinde ve inanç esaslarını derinleştirip sağlamlaştırmada kullanmışlardı. Yine onlar İslâm alimlerinin naklî delillerini dikkate almıyorlardı, çünkü onlara inanmıyorlardı. Bilakis onlar, aklî delilleri esas kabul ediyorlardı. İşte Mu'tezile onların silahıyla onlara karşı durmuş ve onları susturmuştur. (295)

Bütün bunlardan sonra, Mu'tezilenin İslâm düşmanlarına kar-

294) M.Ebu Zehra, a.g.e, s.164.

295) Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, (terc:A.Serdaroğlu) s.426.

şı mücadelelerini emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker prensibiyle temellendirdiklerini söylemek mümkün olmaktadır. Bu prensibe Usul-u Hamse'de yer vermelerinin ana nedenlerinden biri de budur. Onlar, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoymanın bir gereği olarak İslâm düşmanlarıyla yaptıkları sözlü, yazılı ve fiili mücadele ile, İslâm'a hizmet etmenin iyi örneklerini sergilemişlerdir.

EMR Bİ'L-MA'RUF VE NEHY 'ANİ'L-MÜNKER KONUSUNDA

MU'TEZİLENİN MENFİ YÖNÜ

Mu'tezilîlerin emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda yukarıda anlatılan müsbet tavırları yanında bir de kendi görüşlerine taassub derecesinde bağlanmalarından neşet eden menfi tavırları vardır. Hatta onlar daha çok bu menfi tavırlarıyla anılır olmuşlardır.

Bu prensibi kabul etmekle Mu'tezile, cemiyet içinde sıkı bir kontrol taraftarı olmuş, kendi prensiplerine karşı gelenlere ağır hücumlarda bulunmuştur.²⁹⁶⁾ mu'tezile mensupları hür düşünce ve hür iradede bahsederlerken, kendi fikirlerini zorla halka kabul ettirmek istemişler,²⁹⁷⁾ iyiliği emrediyorum diye kendi tevil ve görüşlerini müslüman halka cebren benimsetme yolunu tutmuşlardır.²⁹⁸⁾ Bu sebeple 20 seneden fazla müslümanlara "mihne" devri yaşatmışlar, ileri gelen fıkıh ve hadis alimlerine zulüm ve eziyet etmişlerdir. Kendilerinden olmayan müslümanlara bu gibi sert çıkışlarını, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma prensiplerinin bir gereği olarak görmüşlerdir.

296) Kemal Işık, Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri, s.73.

297) İrfan Abdulhamid, İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları, s.127.

298) Bkz. Kemal Işık, a.g.e, s.73.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibini, kendilerinden olmayan müslümanlarla mücadele etme şeklinde anlayan Mu'tezilenin bu itikadının teori planı, Kadı Abdulcebbar'da bulunur. Kadı Abdulcebbar'a göre, diğer azaların işlediği kötü fiillerden nehyetmek gerektiği gibi kalbe ait münkerlerden de nehyetmek gereklidir. Nehy 'ani'l-münker'in vucûbiyyeti kalbî fiiller için de söz konusudur. Çünkü "kabih" olma özelliği kalbî fiillere de şamildir.²⁹⁹⁾ Kadı Abdulcebbar, bu fikirleri kaydettikten sonra devamla şunları söylemektedir : "Biz o kimsenin halinden anlıyoruz ki, adam ömür boyu bir mezhebe hizmet etmiş, yardımda bulunmuş, insanları o mezhebe davet etmiş, bütün gücünü o mezhebe hizmet ve ona davette sarfetmiştir. Öyleyse kalpteki itikada muttalî olmak mümkündür. Bazı itikadlar hatalı bazıları da fasit olabileceğine göre, kalbî olmayan fiillerden nehyetmenin haddine göre kalbe ait fiillerden de nehyetmek lazımdır sonucuna varırız!"³⁰⁰⁾

Mu'tezile bu itikadı ile kendi görüşlerini kabul etmeyen müslümanlara karşı mücadelelerini, felsefî bir temele oturtmuş olmaktadır. Hür irade, hür düşünceden bahseden bir ekolün, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker anlayışında insanların vicdanlarına müdahale etmeyi vacip görecektik kadar ters bir tavır takınması, gerçekten ilgi çekici bir sapmadır.

Onların fikirlerindeki ve davranışlarındaki bu sapma, dinî görüşlerine karşı kuvvetli bir direniş, umûmi bir nefret uyardırmış; emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibine dayanarak yaptıkları sert çıkışlar, taraftarlarının azalmasına yol açmıştır.

299) Bkz. Kadı Abdulcebbar, a.g.e, s.746.

300) Kadı Abdulcebbar, a.g.e, s.747.

Mu'tezilenin tarih içerisinde varlığını devam ettiremeyip yok oluşunun ana nedenini bu noktada aramak gerekir. Onlar tıpkı Hâricîler gibi fikirlerini yaymada tuttukları metod yüzünden, yani emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker anlayışlarından dolayı tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Nitekim Mu'tezilenin doğuşunu ve kelâmî görüşlerini inceleyen Kemal Işık, bu hususu şöyle ifade etmektedir : "Mu'tezilenin yıkılışının gerçek sebeplerini öğrenmek istersek bunları başka yerde değil, fakat yine bu sistemin içinde aramamız lazımdır. Düşünce özgürlüğünün savunucuları olarak ortaya çıkan bu fırka mensupları, daha sonra bunu kendileri gibi düşünmeyenler ve onların izinde yürümeyenler için çok gördüler. Me'mun gibi bazı halifelerin himayesinde mezheplerini zorla müslümanlara kabul ettirme çabasına düştüler. Kendilerine karşı gelmek cesaretini gösterenler için en şiddetli ceza ve işkenceleri uyguladılar. Böylece İslâm Tarihinde "mihne" denilen acı ve ızdıraplı bir devir ortaya çıkmış oldu. ...Mu'tezile, prensiplerini savunurken uyguladığı metodun kurbanı olarak tarihe intikal etti."³⁰¹⁾

Mu'tezilenin, iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek konusu ile ilgili hatalı tutumundan bir tanesi de, bu prensibi sırf politize bir davranış olarak algılamasıdır. Mu'tezilîlerin, Emevîler döneminde onlara isyan etmeyi; kendilerini destekleyen Abbasi hükümdarları döneminde ise bu hükümdarlara itaat etmeyi emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in bir gereği olarak görmeleri,³⁰²⁾ onların bu prensip konusunda politika merkezli bir tavırla hareket ettiklerini göstermektedir.

301) Kemal Işık, a.g.e, s.65.

302) Bkz.W.M.Watt, a.g.e, s.290-291.

Mutezilîler, Emeviler döneminde kalp, lisan ve el ile yapılan emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in derecelerine bir de "kılıç"ı (silahı) ekleyerek³⁰³⁾ devlete isyan etmeyi bu prensiple bayraklaştırmışlardır. Abbasiler döneminde ise kendilerini destekleyen halifelerin yanında yer almışlar ve kendi görüşlerinde olmayan müslümanlara yaklaşık 20 yıl "kılıç"larını çevirmişlerdir.

İslâm medeniyetini kurma misyonunun düşünce ve hukuk sahasındaki temsilcileri olan Ehl-i Sünnet ülemâsı ise, bu konuda politizasyona karşı çıkmış ve hatta, "fitne katilden beterdır" hükmü uyarınca ve emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in bütün şartlarının oluşmamasından dolayı isyanların haricinde kalmışlar, böylece İslâmiyet, siyaset kasırgalarının dışarısında kalarak kendi medeniyet misyonunu yerine getirme imkanını bulmuştur.

Burada şunu belirtmekte yarar vardır: Emevi hükümdarlarına karşı isyan etmeyi meşru gördüklerinden dolayı Haricîliği ve Mu'tezileyi "devrimci", Ehl-i Sünneti ise "statükocu" olarak kabul edenler vardır.³⁰⁴⁾ Aslında ne Hâricîlik ve Mu'tezile devrimci bir kimliğe sahiptir ne de Ehl-i Sünnet statükocu bir kimlik taşımaktadır. Hâricîlerin ve Mu'tezilenin devrimci olarak gözükmeleri, onların azınlık statüsünde olmalarının bir sonucudur. Ehl-i Sünnetin statükocu gibi görünmesinin sebebi ise çoğunluğa sahip olmanın doğurduğu bir rahatlık ortamından başka bir şey değildir. Eğer durum diğer türlü olsaydı, Havâric ve Mu'tezilenin görüşlerinin zamanımıza kadar sürüp yaşaması, Ehl-i Sünnetin statükocu tavrının ise zamanın değişmesiyle tarihe intikali gerekirdi. Halbuki durum bunun tam aksidir. Bu ekoller içerisinde sadece Ehl-i Sünnet çağlara mühür vurmaya başarabilmiştir.

303) Bkz. el-Eşari, a.g.e, s.278.

304) Örnek olarak b.kz M.Ammara, Mu'tezile Ve Devrim, s.34-49.

Fasık, zalim veya zorba bir devlet başkanına isyan etme meselesi, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusuyla yakından alakalıdır. Fakat aynı zamanda başka bir çalışma konusu olacak kadar geniştir. Bunun için bu konuyu çalışmamızın dışında tutuyoruz. Biz burada sadece Ehl-i Sünnetin bu konuda gayet realist bir tavır takındığını belirterek, Gazâlî'nin konuyla ilgili şu görüşüne yer vermekle yetineceğiz :

"Bizim gördüğümüz ve kesin olarak inandığımız şudur ki, zorba yöneticiyi görevden almak, ancak imâmet şartlarına sahip başka birinin, fitneyi uyandırmadan ve çatışma çıkarmadan başa getirilmesi durumunda mümkündür. Eğer ikinci bir yöneticiyi atamak, mutlaka bir çatışma doğuracaksa o zaman zorba yöneticiye itaat gerekir."³⁰⁵⁾

305) Gazâlî, el-İktisad fi'l-İtikad, s.150.

3) EHL-İ SÜNNET

Emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker'le ilgili buraya kadar aktarılan kısımlar, Ehl-i Sünnetin bu konuya bakış açısını da yansıtmaktadır. Fakat Havâric ve Mu'tezilâde bu prensibin nasıl anlaşıldığı ve nasıl uygulandığı hakkında bu kadar izahtan sonra Ehl-i Sünnetin görüşünü de kısa bir şekilde özetlemek faydalı olacaktır.

Gazâlî, emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker vazifesini İslâm'ın emirleri doğrultusunda ihmal etmenin mümkün olmadığını fakat hakkını vererek yerine getirmenin de çok zor olduğunu belirtmekte ve şunları yazmaktadır : "Emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker, eğri bir duvar gibidir, doğrultmak isterken üzerine yıkılma tehlikesi vardır; şayet doğrultulur ve sonunda yıkılırsa, keşke hiç dokunmasaydım, dersin."³⁰⁶⁾

Bu sözleriyle Gazâlî, emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker görevini zorlaştırmak gayretinde değildir; "yeryüzünde dîni farizalardan bir tanesini bilmeyen bir cahil buldukça oraya gidebilenden bu mesuliyet düşmez, diğer tefarruat ile uğraşıp, ilmin derinliklerine dalarak ender lazım olabilecek meselelerle zaman kaybetmesi doğru olmaz. Bu bir vazifedir ki bunu ancak farzı ayn veya daha mühim bir farzı kifaye ile uğraşmak durdurabilir" diyen bir insanın böyle bir düşüncede olması mümkün değildir. Gazâlî, uyarı niteliğinde olan bu sözleriyle emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker'in dikkatle uygulanması gereken bir görev olduğunu vurgulamaktadır, dikkat ve hassasiyet gösterilmeden uygulanacak bir emr bi'l-ma'rif ve nehy 'ani'l-münker'in ortaya çık-

306) Gazâlî, İhya... c.2, s.336-337.

rabileceği menfi sonuçları güzel bir teşbihle ifadelendirmektedir.

İşte Ehl-i Sünnet, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in dikkat ve hassasiyetle uygulanması gereken bir görev olduğunu kabul etmiş, "fırak-ı dâlle" gibi aceleci olmamış, aşırı gitmemiştir. Bu prensip hakkında ayet ve hadislerin bütünündeki "terğib" ve "terhib" paylarına riayet etmiş, "orta bir ümmet"³⁰⁷⁾ olmanın kaygısı ile, ifrat ve tefrit noktalarından sıyrılmış orta bir yol, yani istikamet üzere olan bir yol izlemiştir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda, "bütün mü'minler kardeştir"³⁰⁸⁾ düsturuna uygun bir tavır benimsemiştir. "İyilikte ve fenalıktan sakınmada yardımlaşınız"³⁰⁹⁾ ayetini çıkış noktası yaparak bu vazifeyi, müslümanlar arasında bir "mücadele" değil, aksine bir "yardımlaşma" olarak kabul etmiştir. Hz Peygamber (s.a.v)'in; "müslüman, elinden ve dilinden müslümanların salim olduğu kimsedir"³¹⁰⁾ hadisi şerifine uygun olarak iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymayı İslâm kardeşliğini zedelemeyecek bir tarzda ele almıştır. Ehl-i Sünnete göre emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker, bir "eğitim seferberliği", bir "ıslah hareketi" dir. Bunun için böyle bir görev, müslümanlar içerisinde "kılıç"la uygulanamaz. Bu tür bir anlayış üzere olduğu için Ehl-i Sünnet, ümmetin çoğunluğu ile anlaşmayı başarabilmiştir.

Ehl-i Sünnet, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker konusunda; "yakın bir gelecekte bir takım fitneler olacaktır. Fitne zamanında (ona karışmayıp) oturan kişi, (karışmak üzere) ayakta

307) Bakara 143.

308) Hucurat 10.

309) Mâide 2.

310) Müslim, İman 13.

durandan hayırlıdır. O hangâmede ayakta duran da yürüyenden hayırlıdır. Bu yolda yürüyen de koşandan (bilfiil fesada çalışandan) hayırlıdır. Her kim fitne zamanında sığınacak bir yer bulursa hemen sığınsın. (fesatçılara karışmasın)" ³¹⁰⁾ hadisinden hareketle fitne zamanlarında aslî misyonu olan irşad ve eğitim seferberliğinden ayrılmamış, "fitne katilden beterdir" hükmü uyarınca siyasî kargaşaların dışında kalmaya çalışmıştır.

Ehl-i Sünnetin siyasî kargaşalara bulaşmamak için geliştirdiği "zalimde olsa yöneticiye itaat gerekir" ³¹¹⁾ ilkesi belki bazı Ehl-i Sünnet alimleri tarafından aşırı noktalara götürülmüştür, fakat bununla beraber Ehl-i Sünnet ülemasının siyasî alanda gösterdiği akıllıca tutum, İslâm ümmeti için köklü bir hizmet olmuş, ülema bu ilkenin kisvesi altında toplumun dirlik ve düzenini koruyan bir unsur haline gelmiştir. ³¹²⁾

Ehl-i Sünnet ülemasının bu tavrı, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibinin aşırı derecede politize edilmesini önlemiş, bu prensibin temel misyonu olan medeniyet meselesini zihinlerden uzaklaştıran gelişigüzel devrimciliğin önüne geçmiştir.

Ehl-i Sünnet iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmeyi gelişigüzel bir devrimcilik olarak görmemektedir. Fakat statükonun muhafaza edilmesi şeklinde de anlamamaktadır. Böyle bir tavır, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker prensibinin espirisine en uygun bir tutumdur.

Bir çok İslâm alimi münkerden nehyetmeyi tarif ederken "teğayyur" kelimesini kullanmışlardır. Yani münkerden nehyetmek demek, onu "değiştirmek" demektir. Öyleyse emr bi'l-ma'ruf ve nehy

310) Buhari. Bkz. Tecrid Tercemesi, c.12, s.2117.

311) Bu ilke için bkz. el-Eş ârî, a.g.e, s.452. Taftazanî, a.g.e, s.185. Bakillâni, et-Temhid... s.186.

312) Bkz. Fazlurrahman, a.g.e, s.214.

'ani'l-münker'de, genel anlamda bir değişim ve bir inkılap söz konusudur. Ama bunun bir takım şartları ve belli metodları vardır. Bu demektir ki, emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker, gelişigüzel bir devrimcilik değildir, sistemli, istikrarlı, metodlu ve yapıcılığa yönelik bir inkılâpcılıktır. Bu husus, prensibin bir bütün olarak ele alınması durumunda daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Önce Ma'ruf emredilecek yani yapıcı bir yön tayin edilecek, sonra münker değiştirilecektir. Çünkü yapıcı olmayan bir devrim, yıkıcılıktan başka bir şey değildir. Bu taktirde emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker, ne bir statükoculuk ve ne de bir devrimciliktir; istikrar ve inkılâbın diyalektiği şeklinde tarif edebileceğimiz "nizam-ı âlem" e yönelik bir vazifedir.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker'in özü politizasyon değildir, devrim de değildir. İlim ve tefekkür, amel ve aksiyonla İslâm medeniyetini inşâ etmektir. Yani bu prensip bir kültür ve medeniyet hamlesidir. "Amentünün bir medeniyet olarak inşâsı"dır. İmânın sosyal boyuta aktarılması, sosyal olanın ilâhî tebliğatla buluşturulmasıdır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin, bu vazifeyi anlayış ve uygulama tarzı kısaca bu şekildedir.

S O N U Ç

Şeriatın ve akl-ı selimin uygun gördüğü iyilikleri emretmek, bunların uygun görmediği kötülüklerden alıkoymak anlamına gelen emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslâm'ın öngördüğü en önemli vazifelerden bir tanesidir.Hatta dinin özü ve temelidir.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, müslümanlara güçleri nisbetinde terettüp eden bir farz-ı kifayedir.vucûbiyyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde, iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın gereği ve fazileti kesin ifadelerle bildirilir.Fert ve toplumun iyi yönde gelişmesinde bu vazifenin önemi vurgulanır. Müslümanların kurtuluşlarının, insanlık câması içerisinde en hayırlı toplum olabilmelerinin,bu vazifeyi yerine getirmelerine bağlı olduğu haber verilir. Geçmiş milletlerden örnekler verilerek bu milletlerin helak olmalarının, emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker görevini yerine getirmemeleriyle orantılı olduğu bildirilir ve onlardan ders alınması istenir.

Bu kadar önemli bir görevi yerine getirmek için belli metodlar söz konusudur. Bu metodları Kur'an-ı Kerim ayetlerinde ve Hz.Peygamber'in hadislerinde bulmak mümkündür.Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, ayet ve hadisler ışığında tesbit edilecek metodlarla yapılmalıdır. Aksi takdirde bu görevin gayesine aykırı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymanın bir takım şartları vardır. Bu şartları, güç yetirme ve mesalih olarak özetlemek mümkündür.Bu şartlardan başka şartlar ileriye sürmek, iyili-

ği emretmek ve kötülükten alıkoymayı zorlaştırmak ve alanını sınırlamak demektir. Halbuki bu görev, geniş bir proplem sahasını kapsamlı, toplumun her kesimini ilgilendirmeli ve her meselesine hal çaresi ihtiva etmelidir.

İnsan, kendisinden, ailesinden, çevresinden ve milletinden sorumlu bir varlıktır. Bu unsurlara karşı vazifeleri vardır. Kesinlikle başıboş değildir. İşte emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker böyle bir sorumluluk şuurudur. İnsanın, sorumluluğunun farkında olması, yeryüzünde "halife" olmasının gereğini yerine getirmesidir. Kendisine, çevresine ve nihayet insanlığa bir şekil vermeyi gâye edinmesidir.

Bunun için emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, fert ve toplum olarak dinamik, inkılâpçı bir ruha sahip olmayı gerekli kılar. Böyle bir ruha sahip olmak, toplumlardaki hali hazır statükonun iyi yönde değiştirilmesinin ön şartıdır.

Emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, statükonun değiştirilmesini ifade ettiği gibi bu değiştirmenin "nizam"a yönelik olması gerektiğini de ifade eder. Bundan dolayı iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak bir devrimcilik değil, "nizam-ı âlem"i esas alan yapıcı bir inkılâpçılıktır.

"Dinin yalnızca Allah'ın olması" için devamlı iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak gerekir. Bu manada emr bi'l-ma'ruf ve nehy 'ani'l-münker, İslâm'ı hayata yansıtmamanın bir çabasıdır. Dinin ideal plandan reel plana aktarılması gayretidir. Öz ifadeyle "âmentü'nün bir medeniyet olarak inşâsı"dır. Bunun için böyle kapsamlı bir vazifeyi fert bazında ve basit bir anlayışla ele almak yanlıştır. Bu görev, İslâm ahlak ve faziletine dayalı bir kültür ve medeniyet geliştirme hamlesidir.

Tarih içerisinde İslâm camiasında zuhur eden Haricilik ve Mu'tezile gibi bir takım ekoller, bu vazifeyi gayesine uygun olmayan bir tarzda ele almışlardır. İyiliği emredip kötülükten nehyedeceğim diye fitne ve kargaşaya yol açmışlar, böylece terör ve anarşi amili olmuşlardır. Ehl-i Sünnet ise, bu konuda Kur'an ve hadisin ruhuna göre hareket etmiş, bu prensibi bir tebliğ ve eğitim seferberliği olarak anlamış ve uygulamasını da bu minval üzerine bina etmiştir.

Günümüz İslâm dünyasında bu vazife, mâlesef harc-ı alem bir anlamda yer tutmaktadır. Önemi, fazileti ve esası unutulmuş bir durumdadır. Halbuki bugün gelişmiş ülkelerde buna, halkın sorumluluğu, sanatçının sorumluluğu, aydınının sorumluluğu, devletin sorumluluğu... adı verilmektedir. Çağımızda, ideoloji, bilim, felsefe, sanat, edebiyat vs dallarında sorumluluktan bunca sözedilişinin anlamını, müslümanların, İslâm çerçevesi içerisinde kavramaları gerekir.

Bugün, İslâm toplumlarında emr bi'l-ma'ruf ve nehy'ani'l-münker prensibi eğer her türlü ifrat ve tefrit noktalarından sıyrılmış sırat-ı müstekîm üzere bir anlayış ve evrensel bir kavrayışla, geniş bir proplem sahasını kabul edip, Ehl-i Sünnet çizgisine uygun olarak yerine getirilirse, yeni bir İslâm kültür ve medeniyetinin doğuşunun temel zemini hazırlanmış olacaktır.

S U M M A R Y

al-Amr bi'l-ma'ruf wa nahy 'ani'l-munkar (Committee for the diving of good and the avoiding of evil) is a fard al-kifaye (it is a duty) for muslims according to their power as a refering of individuel and communal and improving of intellectual, creed and cultur of muslims. The importance and merit of this duty is explicitly staded in the Qur'an and the Sayings of Prophet. The fulfilling of an extremely important duty should be in the light of the Qur'an and the Sunnah. So there are some conditiens for the committee for the diving of good and the avoiding of evil.

For this reason it is possible to say to al-amr bi'l-ma'ruf wa nahy 'ani'l-munkar a construction of "creed" as a civilization. So it is mistake to deal with a comprehensive duty at the individual level and with a simple understanding. On the other hand this duty is an effort for improving of culture and civilization based on islamic moral and merit.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Abdulhamid, İrfan, İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları, tercüme eden: M. Saim Yeprem İstanbul, 1981.
- Abdulkadiroğlu, Mehmet Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri. Mev'ıza ve Hutbeleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.
- Abdulkerim, (Doç. Dr.)
- Ahmed Asım, Kamusu'l-Muhid Tercümesi (Okyanus) 1268 H.
- Ahmet Cevdet Paşa, Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hülefa, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1386 H. 1966 M.
- Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, tercüme eden: A. Serdaroğlu, Ankara 1976.
- Akgündüz, Ahmet, Eski Anayasa Hukukumuz ve İslâm Anayasası, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- (Doç. Dr.)
- Akseki, Ahmed Hamdi, İslâm Dîni, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977.
- Akyol, Taha, Hâricîlik ve Şia, İstanbul, 1988.
- el-Âlûsî, Mahmud b. Abdillâh, Ruhu'l-maâni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azîm, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye Beyrut, 1975.
- Ammara, Muhammed, Mu tezile ve Devrim, türkçesi: İbrahim Akbaba, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1988.
- el-Bakıllânî, Kadı Ebû Bekr, Muhammed, Kitabü't-Temhîd (tahkîk: Mahmud el-Hudârî), Kahire, 1947.
- el-Bağdâdî, Abdulkahir, el-Fark beyne'l-Fırak (tahkîk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Beyrut, tarihsiz.
- el-Cassas, Ebû Bekr b. Ahmed b. Ali, Ahkâmü'l-Kur'an, Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut, tarihsiz.

- Corbin, Henry, İslâm Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar), çev. Prof. Dr. Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları İstanbul, 1986.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Şerhu'l-Mevâkîf, Matbaa-i Amire, 1311 H. Ta rifât, İstanbul, 1275 H.
- Çağatay, Neşet (Prof. Dr.), Çubukçu, İ. Agâh (Prof. Dr.), İslâm Mezhepleri Tarihi, Ankara, 1964.
- Çantay, H. Basri, Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm (nâşiri: Mürşid Çantay), Ahmed Said Matbası, İstanbul, 1972.
- Danışman, Nafiz, Kelâm İlmine Giriş, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.
- Ebû Zehra, Muhammed, İslâm'da Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi, çevirenler: H. Karakaya, K. AYTEKİN, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- el-Eş arî, Ebu'l-Hasan, Makâlâtü'l-İslâmiyyin, (tashih: Hellmut Ritter), Wiesbaden, 1980.
- Fazlur Rahman, (Prof. Dr.) İslâm, çevirenler: Doç. Dr. Mehmet Dağ, Doç. Dr. Mehmet Aydın, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1981.
- el-Ferra, Kadî Ebû Ya la, Muhammed b. Hüseyin, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tarihsiz.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, (Prof. Dr.) İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri (Dr. Tezi), A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Gazâlî, Ebû Hâmid, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, Mısır, 1358 H. 1939 M. el-İktisâd fi'l-İtikâd, Dâru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

- Güngör, Erol,
(Prof.Dr.) İslâm'ın Bugünkü Meseleleri, İstanbul, 1989.
- Heyet, Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1986.
- Işık, Kemal,
(Prof.Dr.) Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri (Dr.Tezi), A.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- İbn Haldun, Mukaddime, çeviri: Zakir Kadiri Ugan, M.E.G.S.B.Yayınları, İstanbul, 1988.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, Cemaleddin Muhammed, Lisanu'l- Arab, Beyrut, 1388 H. 1968 M.
- İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas, Ahmed, el-Hisbe fi'l-İslâm, Matbaatu'l-Müeyyide, 1318 H.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr, Muhammed b. Abdullah, Ahkâmü'l-Kur'an, Dâru'l-Fikri'l-Arabiyye, Beyrut, 1975.
- İsmail Hakkı Efendi, Ruhü'l-Beyan, Beyrut, 1405 H. 1985 M.
- İzutsu, Toshihiko,
(Prof.Dr.) Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar, çev.Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, tarihsiz.
- Kadı Abdulcebbar,
İbn Ahmed, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Kahire, 1965.
- Karaman, Hayrettin,
(Doç.Dr.) İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984.
- Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, Matbaatu'l-Âlem, İstanbul, 1310 H.
Mizanu'l-Hak, Haz: O.Ş.Gökay, İstanbul, 1972.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilatı. Bir İslam ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi, Ankara, 1975.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisab Müessesesi (Ekonomik, Dîni ve Sosyal Hayat, İstanbul, 1987.

Koçyiğit, Talat,
(Prof.Dr.),

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed,

Mardin, Şerif,
(Prof.Dr.)

el-Matürîdî, Ebû Mansûr, Muhammed,

el-Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib,

Miras, Kamil,

el-Münzirî, Zekiyuddin Abdulazim b. Abdulgavî,

er-Râzi, Fahraddin,

Russel, Bertrand,

es-Sadikî, Muhammed b. Alân,

Suyûtî, Celâleddin,

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali,

Taftazânî,

Sa du'd-Dîn Mes ud b. Ömer,

Kelamcılar ve Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1984.

el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubî), Dâru İhyâ'i't-Türâsi'l-Arabiyye, Lübnan, 1985.

Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları İstanbul, 1986.

Tevilâtu'l-Kur'an (Yazma), Topkapı Sarayı Nüshası (Medine Bölümü), yazma numarası, 180.

el-Ahkâmu's-Sultaniyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.

Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980.

et-Tergîb ve't-Terhib min Hadîs-i Şerif, Mısır, 1373 H. 1954 M.

Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsiru'r-Râzi), Matbaa-i Amire, 1308 H.

Eğitim ve Toplum Düzeni, tercüme: Nail Bezel, İstanbul, 1969.

Delîlu'l-Fâlihîni li Turukî Riyâzu's-Salihîni, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut, tarihsiz.

el-Fethu'l-Kebir, Mısır.

Fethu'l-Kadir, Mısır, 1964.

Şerh-u Akâid (Haşiyetü'l-Kestelli alâ Şerhi'l-Akâid, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1980).

- Taşköprüzâde, Ahmed, Miftahu's-Saâde, Haydarabad, 1328/1329 H.
 Topaloğlu, Bekir, Kelâm İlmi, Giriş, Damla Yayınevi, İstanbul, 1981.
 (Doç.Dr.),
 Uludağ, Süleyman, İslâm'da İrşad, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984.
 (Prof.Dr.),
 Watt, W. Montgomery İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, çeviri: Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlı, Umran Yayınları, Ankara, 1981.
 (Prof.Dr.),
 Yazır, Muhammed Hak Dîni Kur'an Dili, Eser Neşriyat
 Hamdi (Elmalı'lı), 1979.
 Yücel, İrfan, Peygamberimizin Hayatı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1984.
 ez-Zehebi, Muhammed et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Dâru'l-kütübi'l-hadîseti, 1392 H. 1976 M.
 med Hüseyin,
 ez-Zemahşerî, Ebû el-Keşşaf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil
 Kasım, Carullah Mahmud b. Ömer, (Tefsîru'l-Keşşaf), Beyrut, tarihsiz.

D İ Ğ E R E S E R L E R

Kitabu Mecmû'ât mine't-Tefâsir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, Beyrut, tarihsiz.